

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Diplomová práce

**Metafora v českém znakovém jazyce
(Metaphor in Czech Sign Language)**

Vedoucí diplomové práce: Prof. PhDr. Alena Macurová, CSc.

Vypracovala: Bc. Lucie Šůchová

Praha 2007

Diplomová práce vznikla s podporou výzkumného záměru MŠMT
MSM 0021620825 – Jazyk jako lidská činnost, její produkt a faktor.

*Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a že jsem
vedla všechny použité prameny a literaturu.*

V Praze dne 12. 8. 2007

.....Lucie Šůchová.....

Lucie Šůchová

Poděkování

Touto cestou bych chtěla poděkovat všem, kteří mi byli při tvorbě diplomové práce nápomocni. Především děkuji prof. PhDr. Aleně Macurové, CSc. za poskytnutí odborné literatury, za odborné vedení, cenné připomínky a podněty po celou dobu, kdy tato práce vznikala. Můj velký dík patří také Martinu Wiesnerovi, Bc. Petru Vysučkovi a mému manželovi Přemkovi za ochotu a trpělivost při vytváření obrazového materiálu pro účely této práce. V neposlední řadě děkuji doc. Ireně Vaňkové, CSc., Ph.D., Bc. Radce Novákové, Bc. Petru Vysučkovi a Martinu Wiesnerovi za zodpovězení mých otázek a za poskytnutí materiálů, Mgr. Petře Slánské Bímové za jazykové připomínky k práci, Mgr. Lence Okrouhlíkové za poskytnutí tabulky tvarů ruky užívaných v českém znakovém jazyce a také svým blízkým za všestrannou podporu.

Obsah

1. Úvod	5
2. Teoretická východiska kognitivního přístupu k jazyku	8
2.1 Vymezení pojmu metafora a způsoby chápání metafor	8
2.2 Princip fungování metafor z kognitivního hlediska	12
2.3 Teorie představových schémat a zkušenostní základ metafor	14
2.4 Typy metafor	16
2.5 Neязыkové realizace konceptuálních metafor	18
3. Realizace konceptuálních metafor v gestech	21
3.1 Přirozenost gestikulace	21
3.2 Funkce gestikulace	22
3.3 Struktura gest	23
3.4 Metaforická gesta	23
3.4.1 Konceptualizace morálky	25
3.4.2 Konceptualizace času	27
3.4.3 Konceptualizace myšlení a komunikace	28
3.4.4 Shody v metaforické gestikulaci	30
4. Metafory ve znakových jazycích	33
4.1 Princip fungování metafor ve znakových jazycích	36
4.1.1 Metaforické mapování ve znakových jazycích	36
4.1.2 Ikonické mapování ve znakových jazycích	38
4.2 Výzkum metafor ve znakových jazycích	45
5. Metafory v českém znakovém jazyce	52
5.1 Orientační metafory v českém znakovém jazyce	54
5.1.1 Metafora VÍCE JE NAHOŘE	55
5.1.2 Metafora DOBRÉ JE NAHOŘE/DOBRÉ SMĚŘUJE NAHORU	59
5.1.3 Metafora SILNÝ/MOCNÝ JE NAHOŘE	65
5.1.4 Metafory BUDOUCNOST JE VPŘEDU, MINULOST JE VZADU	70
5.2 Ontologické metafory v českém znakovém jazyce	74
5.2.1 Metafora MYSL JE NÁDOBA	76
5.2.2 Metafora MYŠLENKY JSOU PŘEDMĚTY	82
5.3 Strukturní metafory v českém znakovém jazyce	91
5.3.1 Metafora KOMUNIKACE JE POSÍLÁNÍ	92
6. Závěr	99
7. Seznam literatury	101
8. Zdroje obrázků	109
Resumé	111
Příloha I	112

1. Úvod

Metafory patří mezi velká témata kognitivní lingvistiky. V uspořádání světa v naší mysli mají zásadní úlohu. Dříve jazykovědci i filozofové (např. Aristotelés, Richards, Black) předpokládali, že užívání metafor slouží k „ozdobení“ projevu a přidání působivosti řeči. Metafory byly po dlouhá staletí považovány za zvláštní jev „vybočující“ z konvenčního užívání jazyka. Přelomová práce kognitivní lingvistiky z počátku 80. let 20. století *Metaphors We Live By* (1980) (*Metafory, kterými žijeme*; český překlad M. Čejky vyšel v roce 2002) Lakoffa a Johnsona tradiční pohled na užívání metafor boří a dokazuje, že metafory jsou nedílnou součástí každodenního lidského vnímání a prožívání, každodenní komunikace, a to aniž bychom si to příliš uvědomovali. V kontextu kognitivní lingvistiky je metafora primárně záležitostí konceptualizace (tvoření pojmů)¹ a její realizace v jazyce je až sekundární. Prostřednictvím jazyka, bez ohledu na způsob jeho existence, můžeme nahlédnout do kognitivních funkcí člověka, do struktury a organizace lidských poznávacích procesů a myšlení, neboť naše myšlení, chápání, porozumění a usuzování je těsně provázáno s jazykem.

I ve znakových jazycích se ukazuje, že pojmový systém, ve kterém neslyšící lidé myslí a podle kterého jednají, je do značné míry založen právě na metafoře. Metafory se tak vyskytují rovněž v jazycích znakových, přirozených jazycích neslyšících lidí. Na rozdíl např. od amerického znakového jazyka a britského znakového jazyka je však český znakový jazyk z hlediska kognitivní lingvistiky poměrně neprozkoumanou oblastí. Na základě jiného mateřského jazyka, jiné kultury a odlišné smyslové zkušenosti světa můžeme usuzovat, že neslyšící a slyšící mohou mít zcela rozdílné jazykové obrazy světa.² Prostřednictvím metafor lze poukázat na možnou rozdílnost slyšících a neslyšících lidí, na jejich možné odlišné zkušenostní báze pro jednotlivé pojmové konceptualizace, pro jejich metaforický systém.

¹ „Pojmy, kterými se řídí naše myšlení, nejsou pouze věci intelektu. [...] Pojmy nám strukturují všechno, co vnímáme, jak se pohybujeme ve světě a jaké vztahy si vytváříme k ostatním lidem. [...]“ (Lakoff; Johnson 2002, s. 15) Pojem reprezentuje celou skupinu objektů a je představován souborem vlastností, které jsou spojeny s touto skupinou (např. pojem kočka zahrnuje, že má čtyři nohy, vousky, ocas, že prská, přede atd.). Pojmový systém, který užíváme při myšlení, užíváme i při komunikaci. Více např. Atkinsonová 2000/2003, s. 318–328.

² Mateřský jazyk, lidská tělesnost a společenství, ve kterém žijeme, nám dávají jakési předporozumění světu, a proto interpretace světa obsažená v určitém jazyce určitého společenství – jazykový obraz světa – se může u různých jazyků lišit. Pojem jazykový obraz světa „metonymicky zastupuje celý způsob zkoumání jazyka, přístup k jazyku“ (Vaňková 2005, s. 4). Více např. Vaňková 2005.

Záměrem této diplomové práce je předložit obecné základní poznatky o problematice metafor z pohledu kognitivně orientované lingvistiky a na konkrétním materiálu českého znakového jazyka ukázat specifika ikonického a metaforického mapování a konceptualizace světa českých neslyšících. Metaforám se budu věnovat z perspektivy teorie konceptuální metafory.³ Ve výkladu se zaměřím pouze na vybrané konvenční metafory, tj. metafory, které „*strukturuji náš obyčejný pojmový systém naší kultury odrážející se v našem běžném každodenním jazyce*“ (Lakoff; Johnson 1980/2002, s. 155). Látku se pokusím uchopit na pozadí vlastního pozorování. Stěžejními zdroji jazykového materiálu českého znakového jazyka budou dvě seminární práce studentů oboru Čeština v komunikaci neslyšících na FF UK v Praze, kteří jsou rodilými mluvčími českého znakového jazyka a kteří danou problematiku zpracovávají metodou intuitivní reflexe: R. Nováková – *Metafory myšlení v českém znakovém jazyce* (2006) a P. Vysuček – *Metaforická vyjádření z oblasti komunikace, mezilidských vztahů a myšlení v českém znakovém jazyce* (2006).

V jednotlivých kapitolách se budu podrobněji věnovat teoretickým východiskům pojetí metafor z hlediska kognitivního přístupu k jazyku a v opoře o odbornou literaturu zaměřenou na metafory v cizích znakových jazycích principu fungování metafor ve znakových jazycích a jeho specifikům. Dále dosavadním výzkumům metafor ve znakových jazycích a především metaforickým vyjádřením v českém znakovém jazyce. Teoretická východiska kognitivního přístupu k jazyku a teorie konceptuální metafory budou vyloženy na příkladech z mluveného jazyka, v našem případě z češtiny. Přiblížení specifik metaforického a ikonického mapování ve znakových jazycích obecně a popisu metaforických vyjádření v českém znakovém jazyce, tj. jazykovým vyjádřením ve vizuálněmotorickém kódu českých neslyšících, bude předcházet ukázka problematiky metaforiky gest, která běžně doprovází produkci řeči a která jsou produkována stejně jako sdělení ve znakovém jazyce ve vizuálněmotorickém kanálu. Nastínění oblasti metaforiky gest může čtenáři neznalému znakového jazyka poskytnout představu o způsobu realizace konceptuálních metafor ve vizuálněmotorickém kanálu a může být pro něho i „prvním krokem“ k porozumění a k pochopení metaforiky ve znakových jazycích.

³ Realizaci metafory v modu jazyka nazýváme metaforickým vyjádřením. Na základě konkrétních významově blízkých jazykových metafor (metaforických vyjádření) ze zkoumané oblasti lze rekonstruovat a interpretovat pojmovou metaforu, která charakterizuje celý systém daných metaforických vyjádření. Při uvádění jednotlivých metafor budu následovat způsob, jaký je obvykle užíván v odborné literatuře, kde pojmová metafora je psána velkými písmeny ve formě POJEM Z CÍLOVÉ OBLASTI JE POJEM ZE ZDROJOVÉ OBLASTI, např. KOMUNIKACE JE POSÍLÁNÍ. Slovo „je“ zde zastupuje celou množinu zkušeností, na nichž je metafora založena a na jejichž základě jí rozumíme.

Při popisu artikulace metaforických vyjádření ve znakových jazycích se zaměřím pouze na manuální složku znaku, jež je pro fungování metafor ve znakových jazycích stěžejní.⁴ Všechna metaforická vyjádření českého znakového jazyka uvedená v této práci pocházejí z pražské variety českého znakového jazyka. Každému znaku znakového jazyka je přiřazen nejvýstižnější český ekvivalent.

⁴ U znaků znakového jazyka se rozlišují dvě složky znaku: (1) manuální složka znaku – tvary, pohyby a pozice rukou a (2) nemanuální složka znaku – mimika, pohyb(y) a pozice hlavy a horní části trupu a orální komponent. Nemanuální složky znaku jsou zatím popsány méně systematicky než jeho složky manuální (Macurová 1994, s. 124). Více Macurová 1994.

2. Teoretická východiska kognitivního přístupu k jazyku

Dříve, než se budu věnovat tématu metafor ve znakových jazycích, zmíním se stručně o základních pojmech a principech pojetí metafor v kognitivním přístupu k jazyku, s nimiž pracuje kognitivně-kulturní lingvistika a z nichž ve své práci vycházím i já.

2.1 Vymezení pojmu metafora a způsoby chápání metafor

Pojmenování „metafora“ je původně složeno ze dvou řeckých slov – slova *meta* (přes, pře-) a slova *pherein* (nosit). Podstata a fungování metafor může být nahlížena různým způsobem a přístup k metaforám se postupem času proměnil. Ve velmi zjednodušeném pohledu lze rozlišit dva zásadní způsoby chápání metafory, které představují výchozí orientační rámec pojetí metafory: (1) v jazykovědě a v literární teorii tradiční, **klasickou teorii metafor** vycházející z Aristotela a (2) v kognitivní lingvistice **teorii konceptuální metafor** (*conceptual metaphor theory*) formulovanou Lakoffem a Johnsonem na počátku 80. let 20. století.

Od dob Aristotelových až do doby celkem nedávné byla metafora prostředkem, jenž měl ozvláštnit projev mluvčího či přidat na básnické obraznosti. Metafora byla považována za něco charakteristického jen pro jazyk, především jazyk básnický a rétorický, coby rys autorské a umělecké kreativity. V tomto přístupu byly metafory především předmětem filozofie, rétoriky či literární teorie. Aristoteles v *Poetice* (1959) za metaforu považuje přenesené pojmenování na základě podobnosti, tj. „*metafora je substitucí vlastního jména nějaké věci jménem nevlastním, vypůjčeným, náležitým jiné věci*“ (Chrz 1996, s. 104). Užívání metafor má dodat řeči nevšední ráz. Je tedy jevem zcela odlišným od konvenčního používání jazyka. K dovednosti užívat metafor Aristoteles (1959, s. 22) píše: „*zdaleka největší věcí je být mistrem tvoření metafor. Je to věc, kterou se nelze naučit od někoho jiného; tvoření metafor je známkou nadání a talentu, protože dobrá metafora znamená hledání a pozorování podobnosti ve věcech.*“⁵

Koncepce klasické teorie metafory tak definuje metaforu jako „*mimořádný, novátorský nebo básnický jazykový výraz, u něhož se jedno nebo více slov pro jistý*

⁵ Z teoretických předpokladů formulovaných v Aristotelově teorii vycházejí další pojetí chápání metafory, např. substituční teorie, komparační teorie a teorie, podle nichž je základem metafory analogie či analogické usuzování (Chrz 1996, s. 104). Podrobněji Chrz 1996.

pojmem používá mimo oblast svého konvenčního významu k vyjádření podobného pojmu.“ (Čejka 2002, s. 265) Toto pojetí bylo po dlouhá staletí jediným přístupem k problematice metafor.

Z jiného hlediska přistoupila k metaforám kognitivní věda, která obrátila pozornost z metafor užívaných v uměleckých textech na metafory konvenční, běžně užívané v naší každodenní komunikaci. Podrobnější zkoumání metafor americkými lingvisty G. Lakoffem a M. Johnsonem, shrnuté v práci *Metafory, kterými žijeme* (1980/2002), dokázalo, že metafory jsou přirozenou součástí lidského vnímání světa, každodenního prožívání a myšlení, a to aniž bychom si jejich užívání byli vědomi. U řady metaforických vyjádření si ani nevšimneme, že jsou metaforická. Jako teoretický rámec pro chápání a uchopení metafor formulovali Lakoff a Johnson (1980/2002) **teorii konceptuální metafory**. „*Primárně jsme na základě jazykového materiálu zjistili, že větší část našeho běžného pojmového systému je co do své povahy metaforická. A našli jsme i způsob, jak začít podrobně identifikovat právě ony metafory, které strukturují naše vnímání, myšlení a konání.*“ (Lakoff; Johnson 1980/2002, s. 16) V jejich pojetí, které je v protikladu s klasickou teorií metafory, je metafora přenášením struktury poznání z jedné pojmové oblasti do druhé a chápáním jednoho pojmu prostřednictvím pojmu jiného. Kulturní předpoklady a univerzální prajazyková zkušenost člověka zprostředkovaná smysly a naším pohybem v prostoru hrají důležitou roli v určení, která oblast může být mapována do druhé. Z tohoto pohledu různé kultury konstruují různé metafory, které však vycházejí ze stejné (tělesné a smyslové) zkušenosti. **Teorie konceptuální metafory**, také nazývaná teorií pojmové metafory či teorií kognitivní metafory, se stala jedním ze základních pilířů kognitivní lingvistiky. Lakoff a Johnson ji považují za jeden ze základních strukturujících prostředků našeho pojmového systému, našeho myšlení a vidění světa. Sama tato teorie za téměř třicet let prošla vývojem, v kterém lze podle Lukeše (2006, s. 607) pozorovat dvě tendence: Zaprvé se neustále rozšiřuje počet oborů (např. politologie, právo, ekonomika, psychologie, biologie, pedagogika), na které byla Lakoffova a Johnsonova teorie konceptuální metafory aplikována.⁶ Na druhé straně pak stojí vývoj principů samotné teorie.⁷ Toto dvojí

⁶ O období druhé poloviny 70. let a začátku 80. let 20. století ve světě van Noppen (1990) píše jako o „metaformánii“. Jak uvádí Lukeš (2006), v českém prostředí se však Lakoffovou teorií příliš lingvistů inspirovat nedalo. Teorie konceptuální metafory byla u nás aplikována jen omezeně. V českém kontextu byla v největším rozsahu analyzována metaforická vyjádření z oblasti politologie (Chrz 1999, 2000a) a reklamy (Chrz 2000b). V jistém pohledu lze za původní rozbor českého materiálu považovat i Čejkův překlad *Metafor, kterými žijeme* (2002) (Lukeš 2006, s. 607, 626n). Jak Čejka (2002, s. 269) ve svém doslovu píše, v mnoha případech musel sáhnout k ekvivalentům vyjadřujícím záměr autora, ale jinak pocházejícím z české frazeologie a idiomatiky.

směřování je na sobě víceméně nezávislé, neboť značná část praktických aplikací teorie konceptuální metafory vychází z její původní formulace Lakoffem a Johnsonem v roce 1980.

Základní postuláty kognitivního pojetí metafory přehledně formuluje a shrnuje Nebeská (2005, s. 99):

- a) *„Metafora je především záležitostí pojmotvorných procesů, jazykové vyjádření je druhotné.*
- b) *Metaforičnost je nikoli okrajovým, ale podstatným rysem pojmového systému člověka.*
- c) *Kognitivní přístup k metaforám akcentuje jejich motivaci.*
- d) *Daleko významnější roli, než se předpokládalo, hraje v našem myšlení zkušenost lidského těla, zkušenost zprostředkovaná smysly.“*

Nejnovější pojetí konceptuální metafory vychází z neurální teorie jazyka (*neural theory of language*).⁸ Podle této teorie je „*metaforická projekce ekvivalentem současné aktivace neuronových map v mozku*“ (Lukeš 2006, s. 608). U základu tohoto pojetí stojí teorie primárních metafor, kterou předložil Grady (1997). „*Primární metafory jako VÍCE JE NAHOŘE nebo ÚČEL CESTY JE CÍL povstávají přímo z lidské zkušenosti se světem a slouží jako stavební bloky složitějších pojmových metafor (např. DOSÁHNOUT POZNÁNÍ JE VYSTOUPAT NA HORU). Díky své bezprostřední vázanosti na naši zkušenost jsou primární metafory téměř vždy univerzální. To, jak jsou konkrétně realizovány v gramatice, slovníku a frazeologii jednotlivých jazyků, se však může lišit.*“ (Lukeš 2006, s. 608)

⁷ Vývoj teorie konceptuální metafory popsali Lakoff a Johnson ve svém doslovu k druhému vydání knihy *Metafory, kterými žijeme*. Podrobněji Lakoff; Johnson 2003.

⁸ Neurální teorie jazyka se snaží nacházet „[...] *neurální modely vtělesněných kognitivních procesů, obzvláště pak osvojování a používání jazyka a myšlení, jak je popisuje kognitivní lingvistika*“ (Lukeš 2006, s. 590), tj. zjednodušeně řečeno – zabývá se pochopením, jak neurální struktura mozku, čítající téměř 100 bilionů neuronů a tisíce jejich spojení, dává vznik myšlení, jazyku a našemu konceptuálnímu systému a na jakém principu tyto procesy v mozku fungují. „*Motivací neurální teorie jazyka je snaha o přemostění propasti mezi biologickými strukturami mozku a pojmovými strukturami, jež se vyskytují v přirozeném jazyce.*“ (Lukeš 2006, s. 590) Neurální teorie jazyka usiluje dále např. i o potvrzení „zakódování“ metaforického myšlení již v samotných neurálních strukturách a smyslovém vnímání člověka. V této teorii jsou propojovány poznatky a výsledky zkoumání z oblasti neurověd, počítačového modelování neurálních struktur, kognitivní lingvistiky, kognitivní a vývojové psychologie a dalších oborů. Poznatky z neurální teorie jazyka shrnuje např. Feldman 2006.

Jiná, rovněž novější koncepce představuje konceptuální metaforu jako specifický typ **teorie „křížení“** (*blending theory*),⁹ kterou formulovali Fauconnier a Turner (2002) a která vychází z aplikace teorie mentálních prostorů¹⁰ (*mental spaces*).¹¹ Tato koncepce sdílí mnohé aspekty s teorií konceptuální metafory. Snaží se však poukázat na komplikovanost procesu metaforické projekce. Zásadním principem této teorie „křížení“ je, že dva prostory, tzv. zdrojové prostory („*input*“ *spaces*) související se zdrojovou a cílovou oblastí z teorie konceptuální metafory se zkombinují (zkříží) a vytvoří prostor třetí, tzv. integrovaný prostor („*blended*“ *space*), který získal část struktury původních zdrojových prostorů, ale zároveň vytváří strukturu vlastní, a prostor čtvrtý, tzv. generický prostor („*generic*“ *space*), který sdílí pojmové struktury z obou původních zdrojových prostorů. V procesu „křížení“ (*blending*) jsou tedy zahrnuty celkem čtyři navzájem propojené prostory (Grady; Oakley; Coulson 1999, Lukeš 2006, s. 609). Výsledná konstrukce je nazývána blendem. Jako příklad konvenčního metaforického blendu Fauconnier (2007, s. 5) uvádí metaforické vyjádření konceptuální metafory HNĚV JE ZAHŘÍVÁNÍ KAPALINY V NÁDOBĚ: *Byl tak rozčilený, až se mu kouřilo z uší. (He was so mad I could see smoke coming out of his ears.)*. V tomto vyjádření rozhněvaná osoba a nádoba (s vroucí kapalinou) představují zdrojové prostory (zdrojovou oblast a cílovou oblast). Fyziologická reakce na hněv, kdy by z rozčileného člověka vycházela pára, není ve skutečnosti možná. Podobně nádoba, ve které se vaří kapalina a z které uniká pára, nemá uši. V uvedeném metaforickém vyjádření rozhněvané osoby, které se kouří z uší, je výsledek dán projekcí z obou zdrojových prostorů – pára pochází ze zdrojové oblasti nádoby s horkou tekutinou a hlava s ušima z cílové oblasti rozhněvané osoby (Kövecses 2002, s. 233). Oba zdrojové prostory jsou v blendu integrovány. Blends jsou běžné i na morfologické úrovni, kde se týkají např. tvoření slov jako *motel* (z *motor* + *hotel*) nebo *workoholik* (*work* + *alkoholik*) (Janda 2004, s 27).

⁹ V angličtině se lze setkat i s termíny *conceptual blending* či *conceptual integration*. V češtině pro tuto problematiku terminologie zatím není ustálená. Lukeš (2006) v této souvislosti hovoří o „teorii pojmové integrace“; Trávníček (2005) pak o „pojmovém míšení“.

¹⁰ Mentální prostory Fauconnier popisuje jako „*dílčí prostory, které jsou konstruovány naší myslí, a to proto, abychom byli s to porozumět jednotlivým situacím a akcím.*“ (Trávníček 2005, 254). Mentální prostory nelze chápat jako ekvivalenty oblastí (zdrojové a cílové), nýbrž jako prostory jimi strukturované (Grady; Oakley; Coulson 1999).

¹¹ Podrobněji k východiskům a pojetí „*blending*“ teorie Grady; Oakley; Coulson 1999, Fauconnier; Turner 2002, Stockwell 2002.

2.2 Princip fungování metafor z kognitivního hlediska

Bez ohledu na pojetí metafory většina definic metafor zahrnuje přenášení, mapování ze dvou nebo více konceptuálních oblastí.¹² (Srov. Chrz 1999, Stockwell 2002.) „*Jinými slovy – kdykoli někdo vezme pojem, který byl zformován v jedné doméně, a zkouší ho uplatnit v doméně jiné, objevuje se metafora.*“ (Janda 2004, s. 23) V kognitivním přístupu k metaforám se hovoří o mapování z **oblasti zdrojové** (*source domain*) do **oblasti cílové** (*target domain*) – struktura zdrojové oblasti je mapována do cílové oblasti. **Metaforické mapování** (*metaphorical mapping*) spočívá v existenci korespondencí struktur poznání mezi entitami zdrojové a cílové oblasti (Chrz 1999, s. 20).

Představme si sdělení popisující milostný vztah: *Náš vztah už nikam nevede, musíme se rozejít.* V této výpovědi je láska konceptualizována jako společná cesta. Toto však není jediný příklad. Můžeme si uvést řadu dalších vyjádření užívaných v každodenní komunikaci pro popisování a uchopení lásky, která jsou založena na konceptualizaci lásky jako cesty.

Byla to dlouhá, kamenitá cesta.

Musíme teď každý jít svou cestou.

Teď už se nelze vrátit.

Jsmo na křižovatce.

Jsmo v koncích.

Sešli jsme z cesty.

Tento vztah je slepá ulička. (Lakoff; Johnson 1980/2002, s. 59)

Protože jsou pojmy metaforicky mapovány systematickým způsobem, umožňuje nám to používat výrazů (*křižovatka, sejít* aj.) z jedné oblasti (CESTA), abychom s jejich pomocí mluvili o příslušných pojmech v oblasti strukturované metaforicky (LÁSKA), tj. o oblasti lásky v pojmech z oblasti cesty. Celý princip této metafory by mohl být následující scénář: Dva lidé jsou cestující na společné cestě. Jejich společný životní cíl je viděn jako místo, kam mají dospět, kam je třeba se dostat. Dosahování společného cíle je pohyb po cestě směrem k tomuto místu. Cesta však není jednoduchá. Jsou na ní překážky a různá místa (křižovatky, rozcestí), na kterých je třeba se rozhodnout, kterým směrem se vydat, zvolit, co dál s jejich láskou. Metafora zahrnuje porozumění jedné pojmové oblasti, lásce, v pojmech užívaných pro velmi odlišnou oblast, pro cestu.

¹² V literatuře je možné se setkat i s termíny „prostory“, „domény“ či „struktury“.

Metafoře rozumíme jako mapování ze zdrojové oblasti (v tomto případě cesty) do cílové oblasti (v tomto případě lásky).

Metaforické mapování je však jen dílčí, výběrové, a neznamená, že ze zdrojové oblasti jsou na cílovou oblast přenášeny všechny korespondence ze zdrojové oblasti. Např. ve výše zmiňované konceptualizaci lásky jako cesty existují korespondence, podle kterých entity v oblasti lásky (např. dva lidé, jejich společný cíl, jejich potíže, jejich vztah) systematicky korespondují s entitami z oblasti cesty (cestující, společný život, směr, cíl). Tyto korespondence nám dovolují rozumět lásce prostřednictvím významů cesty. Části pojmu *cesta*, kterých se využívá ke konceptualizaci pojmu *láska*, jsou: počátek (výchozí bod), cíl (konečný bod), cesta (souvislá sekvence míst spojující počátek a cíl) a směr (k cíli). Tyto části pojmu *cesta* tvoří „použitou část“ metafory LÁSKA JE CESTA a jsou součástí našeho každodenního vyjadřování o lásce. Části zdrojové oblasti cesty, jako jsou pevnost cesty, zatačky, tunely, mosty a značky, se jako součástí konceptualizace pojmu *láska* nepoužívá, jsou „nepoužitou částí metafory“ (Lakoff 1980/2002, Lakoff 1993, Chrz 1999, Kövecses 2002)

Metafora bývá motivována nějakou výraznou zkušeností (v případě lásky běžnou zkušeností, kdy se pohybujeme „odněkud někam“). Oblast, kterou užíváme ke strukturování cílové oblasti, zdůrazňuje z cílové oblasti některé výrazné skutečnosti, a naopak zakrývá jiné, nevýstižné. Jeden pojem je tak druhým strukturován pouze částečně (Janda 2004, s. 25). Metaforické mapování něco odhaluje, ale zároveň i něco skrývá. V metaforickém mapování jsou mapovány jen ty vlastnosti a struktury ze zdrojové oblasti, které korespondují s vlastnostmi a strukturami cílové oblasti a odpovídají jí.¹³ Metaforické mapování označuje Lakoff (1993) jako konvenční, tj. „*chápe jej jako pevnou součást našeho konceptuálního systému, který odpovídá zavedenému způsobu konceptualizace skutečnosti v rámci dané kultury.*“ (Chrz 1999, s. 23)

¹³ Mapování těch korespondencí, které nejsou se schematickou strukturou cílové oblasti koherentní, nelegitimních korespondencí, je možné omezit principem invariantnosti (*invariance principle*). Tento princip předpokládá, že se promítá celá zdrojová oblast (přestože ne všechny její části jsou relevantní). Skládá se ze dvou částí: (1) z části určující, co může být mapováno ze zdrojové oblasti (např. v konceptuální metafoře LÁSKA JE CESTA je rozcestí mapováno jako místo rozhodnutí), a (2) z části určující, co ze zdrojové oblasti mapováno být nemůže (např. nemožnost návratu po rozhodnutí a neuděláním toho, co jsme se rozhodli udělat a udělali), a proč nemůže (po rozhodnutí o směru cesty na skutečné cestě se lze vrátit a jít jiným směrem; po rozhodnutí o dalším směřování v lásce již ne, po rozhodnutí v lásce jsou volbou „směru“ ostatní cesty „zničeny“) (Kövecses 2002, s. 103n, Lukeš 2006, s. 608). Jak uvádí Kövecses (2002, s. 103), princip se nazývá invariatní, jelikož základní struktura zdrojové oblasti v mapování je invariantní.

Jeden abstraktní pojem může být strukturován různými metaforami, např. LÁSKA JE CESTA, LÁSKA JE UMĚLECKÉ DÍLO VZNIKLÉ NA ZÁKLADĚ SPOLUPRÁCE, LÁSKA JE BLÁZNOVSTVÍ, LÁSKA JE VÁLKA, LÁSKA JE POUTO, LÁSKA JE JEDNOTA (Lakoff; Johnson 1980/2002, Kövecses 2002). Každá z těchto metafor zvýrazňuje jiný aspekt onoho abstraktního pojmu, lásky. Podobně prostřednictvím jedné zdrojové oblasti je možné mapovat více abstraktních pojmů, např. prostorová opozice nahoře – dole se podílí jako zdrojová oblast na metaforách VÍCE JE NAHOŘE a DOBRÉ JE NAHOŘE (Lakoff; Johnson 1980/2002).

Zdrojová oblast bývá konkrétního charakteru a souvisí s naším smyslovým a tělesným vnímáním a s naší každodenní zkušeností. Nejčastějšími zdrojovými oblastmi jsou lidské tělo, zvířata, rostliny, budovy, stroje, nástroje, cesty apod. Cílová oblast je naopak abstraktní povahy. Běžné cílové oblasti jsou emoce, sociální vztahy, láska, teorie, intelektuální procesy, politika, ekonomie, ale také např. čas (Kövecses 2002, s. 25, Vaňková 2005, s. 5). Konceptuální metafory jsou jednosměrné, tj. jdou z oblasti konkrétní do oblasti abstraktní.

2.3 Teorie představových schémat a zkušenostní základ metafor

Teorii konceptuální metafory doplňuje **teorie představových schémat**,¹⁴ která odkrývá motivaci metafor a způsob porozumění metaforám. M. Johnson ve své knize *The Body in the Mind* (1987) dokládá, že mapování ze zdrojové oblasti do cílové oblasti je založeno na **konceptuálních (představových) schématech** (*image-schemas*). Tato představová schémata, zejména prostorového charakteru, se uplatňují při metaforickém mapování jako zdrojové oblasti pro různé neprostorové, zpravidla abstraktní pojmy (Johnson 1987).¹⁵ Metafory rozšiřují naše tělesné chápání věcí prostřednictvím představových schémat na celou řadu abstraktních pojmů.

Jednotlivá představová schémata však nejsou jen jakási obraznost či vizuální představy. Johnson (1987, s. xiv) je definuje jako opakující se vzorce, pravidelnosti a strukturované celky, které vycházejí z našeho běžného tělesného fungování. Jsou dány orientací člověka v prostoru, jeho tělesnou interakcí s prostředím, smyslovým vnímáním

¹⁴ V českém překladu Lakoffovy knihy *Oheň, ženy a nebezpečné věci: co kategorie vypovídají o naší mysli* (2006) se o představových schématech píše jako o „kinestetických obrazových schématech“.

¹⁵ Představovým schématům a tomu, jak fungují v jazyce a v chování, bylo v literatuře věnováno mnoho prostoru (zejména Johnson 1987, Lakoff 1987/2006, Oakley [cit. 22. 1. 2007]). Méně poznatků existuje o tom, jak fungují představová schémata v mozku. Přehled koncepcí představových schémat z tohoto pohledu uvádí např. Turner 1996/2005.

světa, bezprostřední zkušeností a manipulací s předměty při každodenních činnostech. Svá těla vnímáme jako nádoby, jsme celými bytostmi s částmi, kterými můžeme manipulovat, své tělo zakoušíme jako něco, co má centrum (trup a vnitřnosti) a periferii (prsty na ruku a na nohu, vlasy). Stejně tak rostliny a stromy mají centrální kmen či stonek a periferní větve a listy. Co je v centru, vnímáme jako důležitější, než co je na okraji. Podstatou představových schémat není pouze vnímání naší tělesnosti a zkušenost s ní, ale také zkušenost s interakcí člověka se světem, např. s pohybem člověka v okolním prostředí. Pokaždé, když se pohybujeme, existuje nějaké místo, odkud začínáme, místo, kde končíme, posloupnost míst spojující začátek a konec a také směr. (Lakoff 1987/2006, s. 269)

Pro konkrétnější představu o úloze představových schémat se podívejme podrobněji na základní představové schéma NÁDOBA¹⁶ (CONTAINER), které se skládá z hranice oddělující vnitřek od vnějšku. Schéma NÁDOBA nám definuje základní rozlišení mezi pojmy uvnitř a venku (*in-out*). Prostřednictvím představy nádoby vnímáme a pojímáme naše vlastní tělo¹⁷ a řadu dalších fyzických objektů (např. místnosti a domy) a každodenních činností (např. zorné pole, osobní vztahy). Příkladem nám mohou být některé z mnoha úkonů založených na představě nádoby a prostorové zkušenosti (a z nich vyplývající opozice *z-do*), kterými popisujeme ráno jednoho všedního dne: „*Probudíme se z hlubokého spánku a vyhlédneme zpod našich peřin do našeho pokoje. Postupně se vynoříme z našeho nočního útluhu, vysoukáme se z postele, navlečeme se do županu, vytřeme si ospalky z očí, a v opojení vyjdeme ze svého pokoje a vejde do koupelny. Podíváme se do zrcadla a vidíme, jak na nás z něj vykoukne náš obličej. Sáheme do skříňky, vyndáme kartáček a pastu na zuby, vymáčkneme trochu pasty z tuby na kartáček, vložíme kartáček do úst, vyčistíme si zuby a vypláchneme si ústa. U snídani tato prostorově orientační činnost pokračuje: vyndáme jídlo z ledničky, vložíme chleba do toustovače, otevřeme krabici mléka a nalijeme si ho do čaje.*“ (Johnson 1987, s. 30n; český překlad in Lakoff 1987/2006, s. 265)

Představová schémata jsou nejen prostředkem umožňujícím chápat abstraktní pojmy, ale i způsobem abstraktního usuzování. Zakládají vzorce našeho porozumění a myšlení. Abstraktní uvažování je možné z velké části jen proto, že „*promítáme*

¹⁶ V literatuře jsou představová schémata podle konvence psána kapitálkami.

¹⁷ „*J sme bytosti fyzické, ohraničené a oddělené o ostatního světa povrchem naší pokožky, a zbytek světa zakoušíme jako něco vnějšího, co je mimo nás. Každý jsme nádoba s povrchem, který ji omezuje, [...].*“ (Lakoff; Johnson 1980/2002, s. 43)

struktury představových schémat z prostorových konceptů do konceptů abstraktních.“ (Turner 1996/2005, s. 31)

Johnson (1987, s. 126) ve své knize uvádí výčet 27 nejdůležitějších představových schémat, která konceptualizují naše pojmy. Mezi nimi jsou např. schémata NÁDOBA, ROVNOVÁHA, CESTA (počátek, průběh cesty, cíl), ČÁST-CELEK, PRÁZDNÝ-PLNÝ, POVRCH, PROSTOROVÁ OPOZICE DALEKÝ-BLÍZKÝ, SPOJENÍ, PŘITAŽLIVOST, CENTRUM-PERIFERIE, VERTIKÁLNOST.¹⁸

Jednoduchá představová schémata se mohou kombinovat a vznikají tak komplexní představová schémata, např. cílem CESTY může být vnitřek NÁDOBY.

2.4 Typy metafor

Z hlediska motivace metafor Lakoff a Johnson (1980/2002) rozlišují tři základní typy metafor: (1) **metafory strukturní** (*structural metaphors*), (2) **metafory orientační** (*orientational metaphors*) a (3) **metafory ontologické** (*ontological metaphors*).

(1) Ve strukturních metaforách je jeden pojem strukturován prostřednictvím pojmu, který souvisí se zkušeností lidského těla, se zkušeností zprostředkovanou smysly. Takový pojem je zdrojovou oblastí pro pochopení něčeho jiného, např. strukturní metafora SPOR/ARGUMENTACE JE VÁLKA umožňuje označit neúspěch ve sporu jako prohru či porážku, úspěch ve sporu jako vítězství a toho, s nímž spor vedeme, jako protivníka – *nikdy jsem ho v debatě neporazil, jeho argumenty jsem úplně rozmetal* (Lakoff; Johnson 1980/2002, s. 16).

(2) Orientační metafory úzce souvisí s naší orientací v prostoru. Tyto metafory „*vycházejí z tělesné a kulturní zkušenosti člověka s orientací v prostoru a organizují celé systémy pojmů*“ (Nebeská 2005, s. 102). Jsou rozšířením prostorových orientací jako uvnitř (dovnitř) – vně (ven), nahoře (nahoru) – dole (dolů), vpředu (vpřed) – vzadu (vzad) na různé ne-prostorové oblasti, jako jsou čas, emoce, stavy aj. Např. o čase mluvíme a myslíme běžně jako o prostoru, neboť čas je strukturován podle orientace vpředu – vzadu; v kultuře střední a západní Evropy budoucnost bývá koncipována jako událost stojící před námi, např. *má mnohé teprve před sebou*, a minulost jako událost stojící za námi, např. *už je to za ním*.¹⁹ V některých kulturách Dálného východu a Jižní

¹⁸ Podrobněji k jednotlivým představovým schématům Johnson 1987, Lakoff; Johnson 1980/2002, Lakoff 1987/2006.

¹⁹ O čase však lze přemýšlet i jinak než jako prostoru, např. jako o zboží, které má svou hodnotu (ČAS JE CENNÉ ZBOŽÍ) – *ztratit celý den, čas věnovaný nějaké činnosti*, nebo jako o penězích (ČAS JSOU PENÍZE) –

Ameriky je oproti tomu čas strukturován opačně, tj. budoucnost je koncipována jako událost za námi (jako něco, do čeho není „vidět“) a minulost jako událost před námi (jako něco, do čeho člověk „vidí“ a ví, jaké to bylo).

(3) Jiným typem metafor jsou ontologické metafory, které jsou metaforami entit a substancí. Prostřednictvím těchto metafor jsou ne-věci (myšlenky, události, děje, stavy aj.) konceptualizovány, jako kdyby předměty, substancemi nebo nádobami byly; např. mysl je pojímána jako NÁDOBA (*CONTAINER*), do které je možné vkládat myšlenky, uzavírat je tam apod. – *mám plno nápadů, jak to udělat; mnoho mu v hlavě nezůstalo*.

Výše uvedené tři typy metafor nejsou zcela oddělené a mohou být v daném metaforickém vyjádření kombinovány (Janda 2004, s. 24).²⁰ U všech typů metafor přitom platí, že jeden pojem nemusí být strukturován jen jednou metaforou. Pro tentýž pojem se může užívat i několika metafor (obr. 1).

Obr. 1 Ilustrace vybraných zdrojových a cílových oblastí

stálo mě to spousta času, už nám dochází čas. (Lakoff; Johnson 1980/2002, s. 20n, Nebeská 2005, s. 102n)
Tyto příklady metafor je možné přiřadit k metaforám strukturním.

²⁰ Podrobněji k jednotlivým typům metafor Lakoff; Johnson 1980/2002 a Kövecses 2002.

2.5 Nejazykové realizace konceptuálních metafor

Pokud jsou metafory skutečně záležitostmi konceptualizace, neměla by být jejich realizace omezena pouze na jazyková metaforická vyjádření.

Nejkomplexněji realizaci konceptuálních metafor v nejazykových oblastech představuje Kövecses (2002). Metafory skutečně nejsou realizovány pouze v modu jazyka, ale mohou se realizovat také v různých nejazykových oblastech, např. v umění, ve snové symbolice, v architektuře, v reklamě atd., a různými způsoby, např. scénicky, výtvarně, v gestech (realizace metafor v gestech viz kapitola 3. Realizace konceptuálních metafor v gestech) apod. Metafory prostupují náš život v nejrůznějších oblastech.

Pro jasnější představu uvedu příklady dvou způsobů realizace metaforických vyjádření v nejazykových oblastech.

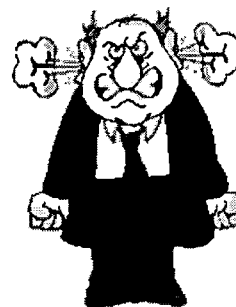
Bohaté možnosti pro nejazykové realizace metafor skýtá **kresba**. Kresbu je možné označit za nejnázornější z realizací konceptuálních metafor v oblasti neverbálních kódů. Příkladem, se kterým se lze často setkat, je realizace konceptuální metafory HNĚV JE ZAHŘÍVÁNÍ KAPALINY V NÁDOBĚ v komiksech. Jazykovému metaforickému vyjádření *vše se v něm vařilo* výtvarně odpovídá pára vycházející z uší toho, kdo je rozčilený (obr. 2, 3 a 4).

Obr. 2

Obr. 3

Obr. 4

Zajímavý příklad výtvarného metaforického vyjádření z problematiky neslyšících je na přebalu knihy *Quiet Journey* (1996) od Douglase Donalda (obr. 5). „*Děti skáčou z tmavé minulosti, kde nebylo právo na znakový jazyk a na kulturu neslyšících, do světlé budoucnosti. Příčky v plotu vyjadřují v americkém znakovém jazyce práva neslyšících (zleva): filosofii, gramotnost, rodinu, lásku, vlastnictví, učení*

a paměť, identitu, štěstí, rodiče, přátele, kulturu, hodnoty, sestru, bratra, dědictví, právo, jméno. Dlažba chodníku naznačuje právo na přístup k informacím, psací telefon, svobodu a nezávislost. Tráva ukazuje svobodu užívat ruce ke komunikaci.“ (Cripps 2000, s. xxviii) Minulost je v evropské kultuře koncipována jako událost stojící za námi, a budoucnost naopak jako událost stojící před námi. Práva neslyšících jsou jednotlivé příčky plotu. Současně plot ohraničuje a odděluje minulost od budoucnosti a je pomyslnou bariérou mezi „svobodou“ (medicínským přístupem k hluchotě) a „svobodou“ (jazykově-kulturním přístupem k hluchotě).

Obr. 5

Jinou ukázkou realizace konceptuálních metafor v nejazykové oblasti mohou být např. sny. Nejznámějším příkladem je Josefova interpretace faraónova snu popsaná v První knize Mojžíšově v 41. kapitole. Faraó měl sen, že „stál na břehu Nilu. Pojednou z Nilu vystupuje sedm krav vykrmených a krásného vzhledu a popásají se na říční trávě. A hle, za nimi vystupuje jiných sedm krav, nevzhledných, velice bídného vzrůstu a vychrtlých. [...] A ty vychrtlé a šeredné krávy sežraly prvních sedm krav vykrmených. Ačkoli se dostaly do jejich útroby, nebylo znát, že tam jsou. Zůstaly nápadně šeredné jako předtím.“ (Bible 2004, s. 56) Když usnul podruhé, zdálo se mu, že „z jednoho

stěbla vyrůstá sedm klasů plných a pěkných. A hle, za nimi vyráží sedm klasů jalových, hluchých a sežehlých východním větrem. A ty hluché klasy pohltily sedm klasů pěkných.“ (Bible 2004, s. 56) Žádný z mudrců a rádců nedokázal vyložit jeho sen, jediný hebrejský mládenec Josef ano: „*Sedm pěkných krav, to je sedm let. Také sedm pěkných klasů je sedm let. [...] Sedm vychrtlých a šeredných krav, vystupujících za nimi, je sedm let, stejně jako sedm prázdných a východním větrem sežehlých klasů; to bude sedm let hladu. [...] Bůh faraónovi ukázal, co učiní. [...] Přichází sedm let veliké hojnosti v celé egyptské zemi. Po nich však nastane sedm let hladu a všechna hojnost v egyptské zemi bude zapomenuta.*“ (Bible 2004, s. 56) Ve snu, který se zdál faraónovi, je podle výkladu Josefa realizována např. konceptuální metafora ČAS JSOU POHYBUJÍCÍ SE PŘEDMĚTY (*TIMES ARE MOVING ENTITIES*) (Lakoff 1993). Řeka je běžně užívána k porozumění času a krávy a obilné klasy jsou entity (roky) vycházející z proudu času a pohybující se kolem pozorovatele.²¹ Josefova interpretace snu je možná jen na základě znalosti konceptuálních metafor.

²¹ Podrobněji k interpretaci faraónova snu a k dalším konceptuálním metaforám v něm realizovaným Lakoff 1993.

3. Realizace konceptuálních metafor v gestech

Další oblast, ve které jsou realizovány konceptuální metafor (více méně shodné s konceptuálními metaforami realizovanými v jazykových metaforických vyjádřeních), představují **gesta**. V rámci zkoumání metafor jsou gesta relativně nově zkoumanou oblastí.²² Skutečnost, že konceptuální metafor jsou realizovány i v gestech, potvrzuje mínění kognitivní lingvistiky, že metafor jsou primárně záležitostí konceptualizace a že jejich realizace v jazyce je až sekundární.

Gesta jsou jedním z prostředků neverbální komunikace. Autoři současných prací o gestech gesta vymezují jako pohyby rukou a paží za účelem dosažení komunikačního záměru produkované namísto, nebo v kombinaci s verbální komunikací (Yoshioka 2005, s. 21).²³

3.1 Přirozenost gestikulace

Když mluvíme, často přitom spontánně gestikulujeme.²⁴ Navíc záleží na tom, co říkáme – podle toho užíváme různé typy gest. Toto chování není nijak naučené, odporované od ostatních mluvčích. Gesta jsou produkována mluvčími všech kulturních a jazykových společností. Jak uvádí Goldin-Meadowová (2003, s. 4), ještě nebylo nalezeno společenství, jehož mluvčí by negestikulovali, když mluví.

²² Okrajově se touto problematikou zabýval i seminář Teorie konceptuální metafor vedený Dr. Davidem S. Danaherem, který na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze přednášel v akademickém roce 2006/2007 díky stipendiu z Fulbrightova programu.

²³ „*Gesto je po řeči nejtvoárnějším výrazovým prostředkem; teoretici tvrdí, že pomocí ruky a paže je možno vytvořit až 700 000 komunikačních znaků.*“ (ESČ 2002, 152) Gesta produkovaná s verbální komunikací, která jsou spontánní a nevědomá, se liší od konvencionalizovaných gest pantomimy a symbolických gest (Kendon 1980, čerpáno z Yoshioka 2005, s. 22). V souvislosti s pohyby rukou a paží Kendon (1988, čerpáno z Yoshioka 2005, s. 22) hovoří o gestickém kontinuu (*gesture continuum*), na jehož jedné straně je gestikulace a na straně druhé znakové jazyky. Mezi nimi leží oblast pantomimy a symbolických gest (konvencionalizované pohyby rukou a paží, např. ruka v pěst se zdviženým palcem nahoru; ruka v pěst se vztyčeným prostředníkem apod.) Jednotlivé oblasti kontinua Kendon (1980, čerpáno z Yoshioka 2005, s. 22n) vyděluje na základě zastoupení čtyř vlastností, rysů, které jsou jednotlivými částmi kontinua sdíleny: míry produkce pohybů rukou a paží coby jevu doprovázejícího verbální složku řeči, stupně konvenčnosti, míry lingvistických vlastností pohybů rukou a paží a jejich sémiotického obsahu.

²⁴ Např. McNeill (1992, s. 93, čerpáno z Kempe 2005, s. 22) ve své studii vyzoroval, že mluvčí gesty doprovázeli dvě třetiny vyprávění příběhu.

Stejným způsobem jako lidé vidící gestikulují i od narození nevidomé děti, které neměly možnost gesta vidět. Gestikulují i v případech, že jejich komunikační partner je rovněž nevidomý (Iverson; Goldin-Meadow 1998, s. 228).

Gestikulují i neslyšící lidé. „*Samozřejmě, že i u neslyšících lidí jsou některé pohyby rukou neverbální. [...] Neslyšící lidé znakuji a vedle toho také dělají gesta. Rozdíl je pouze v tom, že u slyšících lidí se během řeči verbální složka odehrává v rovině zvukové, zatímco pohyby jejich rukou jsou součástí neverbálního chování, takže je lze snadno rozlišit.*“ (Strnadová 1999, s. 43) Pro nerodilého mluvího znakového jazyka může být obtížné rozhodnout, která produkce ve vizuálněmotorickém kanálu je součástí jazykového systému a která ne, tj. která je součástí neverbální komunikace.²⁵

3.2 Funkce gestikulace

„*Spontánní pohyby rukou doprovázející řeč nejsou náhodné, ale poskytují adresátovi informace, které doplňují informace nesené řečí.*“ (Iverson; Goldin-Meadow, 1998, s. 228) Mluvíci je produkuje s nějakým komunikačním záměrem. Avšak jak ukazují výsledky výzkumu provedeného Iversonovou a Goldin-Meadowovou (1998, s. 228), kdy při vzájemném rozhovoru spolu gestikulují i od narození nevidomé děti, nezdá se příliš pravděpodobné, že by gestikulovaly výhradně proto, aby prostřednictvím gest předávaly adresátovi informace nebo nějak modifikovaly sdělované. Výsledky výzkumu spíše podporují myšlenku, kterou potvrzují i jiní autoři (např. Krauss; Hadar 1999, Alibali; Kita; Young 2000), že gesta doprovázející řeč mohou mít funkci reflexe či usnadnění produkce řeči, lexikálního výběru. Gesta jsou tak součástí myšlení a plánování řeči, tzv. myšlení pro mluvení (*thinking for speaking*), a mohou poukázat na to, jak mluvíci formuluje vyjádření myšlenky (Casasanto; Lozano 2007). Gesta a řeč společně tvoří integrovaný systém.²⁶

²⁵ Některé pohyby rukou, které u slyšících lidí patří k neverbálním projevům, mohou být nedílnou součástí verbálního sdělování ve znakovém jazyce. To, co je u slyšícího člověka deiktickým gestem (např. ukázání prstem na něco), může být ve znakovém jazyce gramatickým prvkem (např. zájmeno pro nepřítomnou osobu, o které hovoříme) (Strnadová 1999, s. 43).

²⁶ Přestože existuje již dostatek studií o tom, kdy a jakým způsobem mluvíci gestikulují (např. Ekman; Friesen 1972, McNeill 1992), je zatím málo známo o tom, proč gestikulují (např. Casasanto; Lozano 2007).

3.3 Struktura gest

Jak uvádí Goldin-Meadowová (2003), u gest mohou být popisovány různé vlastnosti, jako je orientace dlaně a orientace prstů, umístění gesta v prostoru vzhledem k tělu mluvčího, vykonávaný pohyb. K popisu těchto vlastností gest bývají přebírány symboly pro tvary rukou a pro pohyb z notačních systémů znakového jazyka.

Gesta mohou být rozlišována také podle toho, zda jsou produkována jednou rukou nebo oběma rukama. U dvouručních gest (gest produkovaných oběma rukama) se rozlišují (1) gesta, u kterých obě ruce společně reprezentují jednu entitu, a (2) gesta, u kterých každá ruka reprezentuje jinou entitu, tj. každá ruka nese jiný význam (Yoshioka 2005, s. 29). Gesta lze rozlišovat i podle perspektivy (*viewpoint*), kterou reprezentují. (1) Buď se mluvčí může gestem vyjadřovat, jako by sám byl součástí sdělované události; taková jsou gesta se subjektivní perspektivou („*character viewpoint*“ *gestures*) (obr. 6). (2) Anebo gesto mluvčího zachycuje entitu, událost apod. z perspektivy pozorovatele. Tato gesta se nazývají gesta s objektivní perspektivou („*objective viewpoint*“ *gesture*) (obr. 7) (Yoshioka 2005, s. 30). Na obrázcích 6 a 7 mluvčí poukazují ke stejné scéně v příběhu – k pádu do rybníka – každý však produkuje doprovodné gesto z jiné perspektivy.

Obr. 6 Gesto se subjektivní perspektivou

Obr. 7 Gesto s objektivní perspektivou

3.4 Metaforická gesta

Poprvé se o metaforických gestech (*metaphoric gestures*) zmiňuje G. Calbrisová (1990) ve své publikaci věnované francouzským gestům. Podle McNeilla (1992, čerpáno

z Goldin-Meadow 2003, s. 6) tvoří metaforická gesta jednu ze základních skupin gest (gestikulace).²⁷ Zatímco ikonická gesta (*iconic gestures*) ilustrují nějaký konkrétní rys popisovaného objektu nebo činnosti (např. znázornění kulatého tvaru míče, viz obr. 8), metaforická gesta využívají konkrétní představy entity za účelem znázornění něčeho abstraktního (např. kulatý tvar pro znázornění myšlenky celistvosti). Metaforická gesta produkovaná současně s verbální komunikací (např. pohyb rukou vzhůru) často zobrazují, znázorňují abstraktní pojmy, které jsou metaforicky koncipovány jako prostorové entity (např. pohyb rukou vzhůru doprovází sdělení o stoupajících cenách, o vyšší hodnotě). Tato gesta se objevují i v případech, kdy není prostor užíván metaforicky (např. pohyb rukou vzhůru doprovází sdělení o vzlétající vesmírné raketě) nebo kdy se o abstraktním pojmu nehovoří prostorově (např. pohyb rukou vzhůru doprovází sdělení o drahém zboží) (Casasanto; Lozano 2007, s. 26n). Každé gesto pravděpodobně koresponduje s prostorově-motorickou reprezentací pojmu, o němž se hovoří, uloženou v mysli mluvčího.

Obr. 8 Gesto znázorňující obrys entity

Rozsáhlejší studie na téma metaforické gestikulace v mluveném jazyce (pojaté z perspektivy kognitivní lingvistiky) jsou práce Cienkieho (1998a) a Sweetsarové (1998). Oba shodně poukazují na to, že metaforická konceptualizace je v gestech jasnější a názornější, než je tomu u metaforických vyjádření v auditivně-orálním kanálu, jelikož vizuálně-motorický kanál dovoluje v mnohem větší míře „napodobit“ věci, stavy, orientace

²⁷ McNeill (1992, čerpáno z Goldin-Meadow 2003, s. 6) rozdělil gesta do 4 skupin: (1) ikonická gesta (*iconic gestures*), (2) metaforická gesta (*metaphoric gestures*), (3) rytmičká gesta (*beat gestures*) a (4) deiktická gesta (*deictic gestures*). Jeho kategorizace gest vychází z gestikulace rodilých mluvčích. Jednotlivé kategorie gest se mohou vzájemně překrývat, např. metaforické gesto může být gesto deiktické (Cienki 1998a, s. 190). Jinou klasifikaci gest uvádí Ekman a Friesen (1972, čerpáno z Goldin-Meadow 2003, s. 4), kteří rozlišují tzv. symbolická gesta (*emblems*), ilustrační gesta (*illustrators*), regulační gesta (*regulators*) a adaptační gesta (*adaptors*). Podrobněji k různým klasifikacím gest např. Goldin-Meadow 2003.

a události vnímané skutečnosti. Cienki (1998a) se ve své studii zaměřuje především na gesta související s konceptualizací morálky, pravdy a času,²⁸ Sweetserová (1998) pak na gesta související s konceptualizací myšlení a komunikace.²⁹ V následujících částech této kapitoly se zaměřím na jednotlivé vybrané příklady metaforických gest.³⁰ (U příkladů uvedených ze studie Cienkieho (1998a) pro přesnost uvádím doslovné anglické znění jednotlivých výpovědí a teprve v závorce volný překlad sdělení. Část výpovědi v hranatých závorkách značí místo, kdy bylo gesto při sdělení produkováno; podtržená část před ním a za ním značí přípravnou a doznívající fázi pohybu při produkci gesta.)

3.4.1 Konceptualizace morálky

Ve vzájemné diskusi dva studenti poukazovali na fakt, že v dnešní době nepanuje v Americe jednotný názor na to, co morální je, a co morální není.

A: I think a lot of it's just based on situational basis. It's a lot of like: who's looking, who's watching, what are the consequences, (Myslím, že to mnohdy záleží na situaci. Jako kdo se dívá, kdo při zkoušce dohlíží, jaké by mohly být důsledky)

B: and what can I justify, (a co se dá omluvit)

A: and what can I get out of it, y'know? It's like [balancing all these things] ..., and trying to figure out ... how you come out the best. (a co z toho plyne pro mě, víš. Je to jako hledání rovnováhy, zvážení všech těch věcí ... a hledání toho, co pro mě bude nejlepší.) (Cienki 1998a, s. 193)

²⁸ Materiál pro svou studii získal Cienki (1998a) nahráváním diskusí s vysokoškolskými studenty na téma poctivosti a nepoctivosti při skládání zkoušek. Studenti obdrželi napsané jednotlivé otázky. Mimo jiné byli požádáni, aby sdělili vlastní postoj k poctivému chování během skládání zkoušek a aby sdělili i svůj pocit v situaci, kdyby někdo ve třídě při zkoušce podváděl, a přesto obdržel lepší hodnocení než ti studenti, kteří jednali čestně.

²⁹ Sweetserová (1998) ve své studii analyzuje videomateriál z akademických přednášek.

³⁰ Cienki (1998a) i Sweetserová (1998) používají k popisu produkce gesta slovní popis. Jelikož ale ve studiích nevysvětlují systém výrazů, které jsou pro slovní popis produkce gesta užívány, nemohu zaručit, že má interpretace produkce jednotlivých gest je totožná s gesty, která mluvčí skutečně provedli. Slovní popis produkce gesta bez jakéhokoliv doprovodného obrazového materiálu může být pro nepoučeného čtenáře obtížný a těžko srozumitelný.

Slova *like [balancing all these things] ... (jako hledání rovnováhy, zvážení všech těch věcí ...)* mluvčí doprovázel gestem. Při jeho produkci byly obě ruce ve tvaru \hat{B} umístěny před tělem mluvčího (dlaň ruky orientovaná nahoru, prsty směřují od těla)³¹ a prováděly opakovaný alternativní pohyb nahoru (do výše ramene) a dolů (do výše pasu) (obr. 9). Konceptuální metafora, kterou mluvčí v gestu užil, zahrnuje „hledání rovnováhy“ ve smyslu „vážení“ a může být interpretována jako ZVAŽOVÁNÍ DŮLEŽITOSTI RŮZNÝCH FAKTORŮ JE VÁŽENÍ RŮZNÝCH OBJEKTŮ (*CONSIDERING THE IMPORTANCE OF DIFFERENT FACTORS IS WEIGHING DIFFERENT OBJECTS*). Tato uvedená konceptuální metafora v sobě zahrnuje další konceptuální metafory, které jsou patrné z formy a provedení gesta, a to metafory FAKTORY JSOU PŘEDMĚTY (*FACTORS ARE OBJECTS*) a DŮLEŽITOST JE VÁHA (*IMPORTANCE IS WEIGHT*).³² Ruce ve tvaru \hat{B} s dlaní orientovanou nahoru vypadají, jako by držely malé hmotné předměty a jejich opakovaný alternativní pohyb nahoru a dolů znázorňuje proces jejich vážení. Přibližně shodná úroveň míst, kam se pohybující ruce dostávají, poukazuje ke shodné váze (důležitosti) jednotlivých vážených předmětů (faktorů) (Cienki 1998a, s. 193n).

Obr. 9

³¹ Při uvádění orientace dlaně a prstů následují způsob obvyklý v notačních systémech znakových jazyků. Orientace dlaně i orientace prstů je posuzována vzhledem k tělu znakujícího/mluvčího. Pro určení orientace prstů je rozhodující orientace ukazováku, prostředníku, prsteníku a malíku. V případech, že je tvar ruky skrčený nebo zavřený, je orientace prstů určována podle směru prstů v narovnané poloze.

³² Tyto metafory jsou realizovány i v jazykových metaforických vyjádřeních, např. *dát váhu něčemu, musím zvážit důležitost té věci*. Představové schéma ROVNOVÁHY (*BALANCE*) je zdrojovou oblastí pro řadu dalších oblastí, např. psychické stavy a právo. Více např. Johnson 1987, s. 80–96.

3.4.2 Konceptualizace času

V jiném rozhovoru mluvčí diskutoval o tom, zda rozhodnutí jednat u zkoušky čestně (pocitivě), nebo nečestně (nepocitivě), je za určitých okolností správné, nebo správné není.

A: The problem comes in when you start analyzing what's [next], you know, what result will be either of these have, y'know, if you do th the honest thing, will you maybe get the worse grade and, y'know, have trouble in the future, or if you do the dishonest thing, will you get ahead? (Problém nastává, když začneš analyzovat, co bude dál, víš. Jaké následky to bude mít, to, zda budeš jednat čestně, nebo nečestně. Jestli budeš mít horší známku nebo nějaké problémy v budoucnosti, nebo jestli tě to posune vpřed, i když děláš špatnou věc.) (Cienki, 1998a, s. 201)

U této výpovědi Cienki (1998a) popisuje různá metaforická gesta. Uvedu zde však jen jedno z nich, a to gesto, které souvisí s konceptualizací času. Slova *what's [next]* (*co bude dál*) mluvčí doprovázel gestem, při jehož produkci byla pravá ruka ve tvaru 5 umístěna vpravo od těla mluvčího (dlaň ruky orientovaná šikmo vlevo nahoru, prsty směřují od těla) a provedla mírný obloukový pohyb (ve frontální rovině) směrem vpravo (obr. 10). Toto gesto je realizací konceptuální metafory BUDOUCNOST JE VPRAVO (Cienki 1998a, s. 201n). Přestože čas nemá začátek ani konec, v obecné představě času bývá čas reprezentován přímkou, na níž je minulost konvenčně „viděna“ vlevo a budoucnost vpravo.³³ Referenčním bodem pro přítomnost, který funguje jako východisko časové deixe, je naše tělo.

³³ Srov. Comrie 1985, s. 2.

Obr. 10

3.4.3 Konceptualizace myšlení a komunikace

Jedním z příkladů metaforických gest z oblasti myšlení může být gesto realizující konceptuální metaforu MYŠLENKY JSOU PŘEDMĚTY (*IDEAS ARE OBJECTS*). Jazykové vyjádření *zaprvé ... zadruhé ... zatřetí* doprovází dvouruční gesto produkované před tělem mluvčího, ve kterém je dominantní ruka (u praváků pravá, u leváků levá) ve tvaru D. Dominantní ruka postupně ukazuje k jednotlivým prstům (k palci, k ukazováku, k prostředníku) na nedominantní ruce (u praváků levá, u leváků pravá) (obr. 11). Gesto doprovází verbální výčet jednotlivých myšlenek, tzn. že myšlenky lze počítat, jako by byly konkrétní předměty (Sweetser 1998, s. 3).

Obr. 11

Jiná konceptuální metafora, metafora KOMUNIKACE JE POSÍLÁNÍ, může realizována #12 v gestu užitém při sdělení, které se týká dialogu dvou osob. V tomto gestu, které doprovází verbální sdělení ... *ve vzájemném dialogu*, se ruka ve tvaru \hat{B} umístěná před tělem mluvčího (dlaň orientovaná nahoru, prsty směřují od těla) opakovaně pohybuje vpřed (od těla mluvčího) a vzad (k tělu mluvčího) (obr. 12). Současně je v tomto gestu realizována i pojmová metafora MYŠLENKY JSOU PŘEDMĚTY. Tvar ruky \hat{B} vypadá, jako by ruka držela malý hmotný předmět, který je předáván mezi mluvčím a adresátem (skutečným či myšleným).

Jinou realizací konceptuální metafory KOMUNIKACE JE POSÍLÁNÍ je gesto, ve kterém se jedna ruka (nebo obě ruce) ve tvaru 5 umístěná před tělem mluvčího (dlaň ruky orientovaná od těla, prsty orientované nahoru) pohybuje směrem k druhému účastníkovi rozhovoru (obr. 13). Toto gesto jakoby znázorňuje bariéru proti nabízené myšlence. Podobně jej užíváme při odmítnutí nabízeného hmotného předmětu. Metaforicky toto gesto znamená žádost, aby nyní dotyčná osoba nemluvila. Gesto může být doprovázené verbálním sdělením typu *počkejte chvíli* (Sweetser 1998, s. 3).

Obr. 12

Obr. 13

Další metaforou související s konceptualizací myšlení je konceptuální metafora MYŠLENÍ JE POHYB V PROSTORU (*THOUGHT IS MOTION THROUGH SPACE*). Jazykové vyjádření *a tak dále* či *et cetera* bývá doprovázeno gestem, při kterém se ruka ve tvaru B_0 umístěná v prostoru před tělem mluvčího (dlaň ruky orientovaná nahoru, prsty směřují šikmo vlevo od těla) pohybuje obloukovitým pohybem směrem vpravo. Při pohybu směrem vpravo se předloktí zároveň otáčí k vnější straně (obr. 14). Gesto znázorňuje setrvání v trajektorii,

kteřá pokračuje směrem od mluvčího, od místa jeho současné pozice. Metaforicky takové gesto znamená pokračování v procesu myšlení a uvažování, ve výčtu konceptů doložených příklady v předcházejícím sdělení mluvčího (Sweetser 1998, s. 3).

Obr. 14

3.4.4 Shody v metaforické gestikulaci

Sweetserová (1998, s. 2) ve své studii uvádí, že gestikulace není náhodná a vázaná na jedince, ale že se lidé víceméně shodují v tom, jak gestikulují. Lze proto předpokládat, že existují jisté podobnosti (vzorce) v gestikulaci a tyto podobnosti (vzorce) jsou sdílené v určité sociální skupině, v určité kultuře.

Podobný názor sdílí a potvrzuje i Webbová (2002). Ta na základě svého výzkumu předkládá důkazy opakujících se forem (tvarů ruky, míst artikulace a pohybů) v metaforické gestikulaci, které nesou shodné významy, ačkoliv jsou produkovány různými mluvčími v různých kontextech.³⁴ U zkoumaných mluvčích Webbová (2002) zjistila, že u více než 91% opakovaných metaforických gest jednotlivých mluvčích bylo možné sledovat podobnosti mezi formou gesta a jeho významem a že více než 80% jednotlivých metaforických gest bylo produkováno i jinými mluvčími. Např. gesta doprovázející sdělení o mentálních procesech či o mentálních stavech byla mluvčími artikulována výhradně

³⁴ Webbová (2002) analyzuje nahrávky 4 mluvčích v různých komunikačních situacích: přednášku univerzitního profesora o filozofii jazyka, talkshow 2 osob hovořících na téma vztah matky a dcery a řeč zastupitele města v regionálním vysílání o problematice městské politiky.

v blízkosti spánku nebo čela, ačkoliv tvary rukou a pohyby rukou se lišily. Upozorňuje také na skutečnost, že v místě spánku či na čele jsou rovněž artikulovány znaky amerického znakového jazyka související s mentálními stavy a s mentální aktivitou, např. znaky PŘEMÝŠLET (*THINK*) a ROZUMĚT (*UNDERSTAND*), a také symbolická gesta (*emblems*) „bláznivý (*crazy*)“ a „hloupý (*stupid*)“ (Webb 2002). Webbová proto soudí, že lidé sdílí do určité míry jednotný a omezený soubor metaforických gest.³⁵

Shoda v metaforické gestikulaci však neexistuje jen v místě provedení gesta. Např. v kontextech, ve kterých se mluvčí zmiňují o přesnosti a preciznosti něčeho či nějakého úkolu, se mnohdy objevuje gesto artikulované tvarem ruky „O“ (Webb 2002, Kendon 1996). Kendon (1996) dále uvádí i shody v pohybu při artikulaci vybraných metaforických gest. Např. pohyb ruky v horizontální rovině odkazuje k úplnosti, celku či k plnému rozsahu něčeho. Podobně prudký horizontální pohyb ruky s dlaní orientovanou dolů se často vyskytuje v kontextech, ve kterých mluvčí hovoří o přerušení něčeho, o něčem ukončeném či o něčem nemožném. Kruhový pohyb ruky obvykle doprovází sdělení o opakování či o pokračování nějaké činnosti.

Jiné základní pravidelné a systematické principy metaforické gestikulace shrnuje Sweetserová (2005): (1) Tělo mluvčího produkujícího gesta funguje jako referenční bod. (2) Fyzický prostor obklopující mluvčího je kognitivním prostorem. (3) Podobnosti, vztahy a souvislosti jsou znázorněny skutečnou blízkostí v prostoru. (4) Aktivity a procesy jsou reprezentovány pohybem v prostoru. (5) Dominantní ruka (u praváků obvykle pravá, u leváků obvykle levá) zastupuje perspektivu mluvčího nebo hlavní téma. Nedominantní ruka (u praváků obvykle levá, u leváků obvykle pravá) pak zastupuje jinou, porovnávanou perspektivu či druhotné téma. Všechny výše uvedené příklady dokládají skutečnost, že existuje jistá pravidelnost a konvence v tom, jak lidé gestikulují, hovoří-li o abstraktních entitách.

Realizace konceptuálních metafor v gestech, tedy ve vizuálněmotorickém kanálu, je platným důkazem, že metafory jsou primárně záležitostí naší konceptualizace a že jejich realizace v systému jazyka je druhotná. Boří tak začarovaný kruh teorie konceptuální

³⁵ Webbová (2002) v závěru své studie uvádí, že jedna třetina až jedna polovina metaforických gest, která ze svého materiálu analyzovala, se u různých mluvčích shodovala ve formě gesta i v jeho významu.

metafory, která tvrzení, že metafory fungují již v kognici (a ne jen na rovině jazyka), dokládá mnohdy pouze na jazykových metaforických vyjádřeních.

Dalším důkazem, že metaforika má konceptuální základ, jsou metaforická vyjádření ve znakových jazycích. Ačkoliv jsou znakové jazyky jiné než mluvené jazyky, je v nich možné vyjádřit totožné obsahy (konkrétní i abstraktní). Jen se to děje jinými prostředky a jinými postupy. V pojmovém systému lidí komunikujících ve znakovém jazyce má totiž podobně jako v pojmovém systému lidí komunikujících v mluveném jazyce značnou úlohu metafora. V případě znakových jazyků se navíc přidává fakt, že oproti mluveným jazykům jsou si verbální složka znakového jazyka a neverbální složka doprovázející sdělení bližší, jelikož jsou obě realizovány ve stejném kanálu, v kanálu vizuálněmotorickém. Z tohoto důvodu je možné v metaforických vyjádřeních znakového jazyka očekávat těsnější spojení s metaforickou gestikulací, jelikož obě formy užívají tvary, pohyby a pozice rukou a prostor obklopující mluvího. To je také mimo jiné důvod, proč kapitola věnovaná realizaci konceptuálních metafor v gestech předchází části o metaforických vyjádřeních v (českém) znakovém jazyce. Nastínění oblasti metaforičnosti gest totiž může čtenáři, který se neorientuje v problematice znakových jazyků, poskytnout představu o způsobu realizace konceptuálních metafor ve vizuálněmotorickém kanálu.

4. Metafory ve znakových jazycích

Znakové jazyky jsou schopné vyjádřit stejné konkrétní i abstraktní obsahy, jaké je možné vyjádřit v jazycích mluvených. Jazykovědci o tomto tvrzení již nemají pochybnosti.³⁶ Tento názor však neplatil vždy a nezdá se, že se lze ještě dnes setkat s opačnými úsudky. Jen málo lidí má o jazyce neslyšících přesnou představu. Někteří předpokládají, že ve znakovém jazyce jde o hláskování slov a vět z mluveného jazyka. Jiní připouští, že znakový jazyk je opravdový jazyk, který je však limitován tím, že znaky reprezentují pouze konkrétní objekty. Podle nich je možné se ve znakovém jazyce vyjadřovat jen o konkrétních záležitostech spjatých s konkrétní komunikační situací, o konkrétních věcech ze světa kolem mluvčího/znakujícího, a dokud se neslyšící lidé nenaučí skutečný jazyk, tj. jazyk mluvený, nemohou komunikovat na jiné než konkrétní úrovni. Přitom ale nelze pochybovat o tom, že neslyšící lidé se dennodenně vyjadřují nejen v rovině konkrétní, ale i v rovině abstraktní. K tomu jim (stejně jako slyšícím lidem) slouží metaforické vyjadřování. V pojmovém systému lidí komunikujících ve znakovém jazyce má podobně jako v pojmovém systému lidí komunikujících v mluveném jazyce značnou úlohu metafora. Výsledky současných výzkumů znakových jazyků dokazují, že užívání metafor není vázáno jen na jazyky mluvené, ale že všechny typy metafor³⁷ se vyskytují rovněž v jazycích znakových.³⁸

Pravděpodobně první, kdo aplikoval teorii konceptuální metafor formulovanou Lakoffem a Johnsonem na znakové jazyky, byla R. Wilburová (1990). Ale již v roce 1973 Frishbergová a Goughová (1973, čerpáno z Wilbur 1990, s. 163) zjistily, že v americkém znakovém jazyce existují skupiny znaků (*families of signs*), které v rámci svého sémantického pole sdílejí některý z komponentů znaku,³⁹ např. místo, kde je

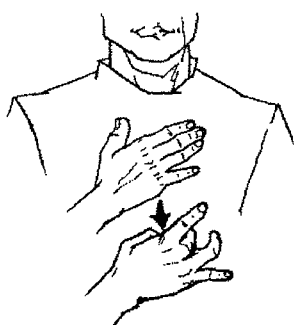
³⁶ Znakové jazyky neslyšících byly ještě do poloviny 20. století mnohými jazykovědci považovány za strukturálně a funkčně nesrovnatelné s jazyky mluvenými. Jak uvádí Macurová (1996, s. 45), „ještě v r. 1957 píše psycholog H. Myklebust ve své *Psychologii hluchoty*, že „manuální znakový jazyk“ užívaný neslyšícími je jazyk ideografický, více „obrázkový“ a méně symbolický než jazyky mluvené, ve srovnání s nimi že postrádá „preciznost“, „jemnost“, „pružnost“, a musí být tedy považován za něco méně než ony. Člověk užívající tohoto jazyka nikdy nenaplní všechny lidské možnosti – tvrdí Myklebust – a je proto „méně lidský“.“

³⁷ Lakoff a Johnson (1980/2002) rozlišují tři základní typy metafor: metaforu strukturální, metaforu orientační a metaforu ontologické. Více viz kapitola 2.4 Typy metafor.

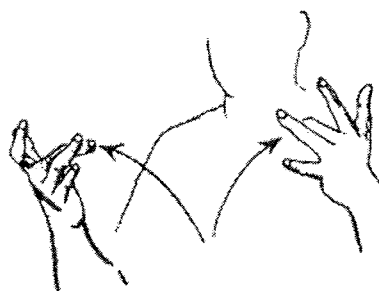
³⁸ O existenci metafor ve znakových jazycích (v souvislosti s francouzským znakovým jazykem) se již v roce 1817 zmiňuje Bébian (čerpáno z Wilbur 1990).

³⁹ Stokoe na počátku 60. let 20. století dokázal (na americkém znakovém jazyce), že znak znakového jazyka je dále analyzovatelná jednotka, že každý znak znakového jazyka je možné rozložit na menší jednotky – komponenty znaku (Stokoe je nazývá *cherémy*). V jeho pojetí se každý znak skládá ze tří komponentů, které ve znaku existují simultánně: (1) tvaru ruky, (2) místa artikulace (umístění znaku ve

znak artikulován, tvar ruky, která artikuluje, směr jejího pohybu nebo typ pohybu (Wilbur 1990). Frishbergová a Goughová tak poukazují na jistý vztah mezi významem znaků určitého sémantického pole a jejich komponenty. V americkém znakovém jazyce (*American Sign Language – ASL*) se např. tvar ruky s otevřenou dlaní, vzpřímenými prsty roztaženými od sebe a ohnutým prostředníkem (v českém znakovém jazyce tvar **Ÿ**) objevuje často ve znacích, které označují emoce nebo pocity. Jsou to např. znaky ZKLAMANÝ (*DISAPPOINTED*), MÍT-RÁD (*LIKE*) (obr. 15), NADŠENÝ (*THRILL*) (obr. 16), SKLÍČENÝ (*DEPRESSED*).

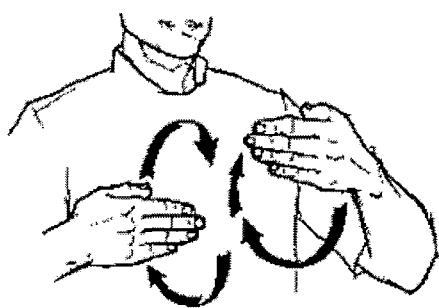

Obr. 15 MÍT-RÁD (ASL)

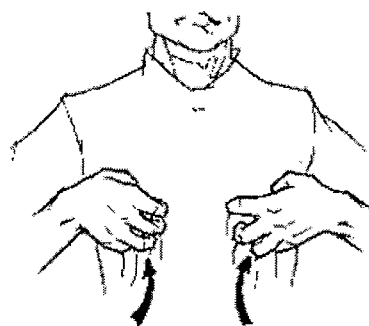

Obr. 16 NADŠENÝ (ASL)

Současně jsou znaky amerického znakového jazyka související s emocemi mnohdy artikulovány na hrudi, např. znaky ŠTASTNÝ (*HAPPY*) (obr. 17), SKLÍČENÝ (*DEPRESSED*), ROZZLOBENÝ (*ANGRY*) (obr. 18), ZKLAMANÝ (*DISAPPOINTED*).⁴⁰

Obr. 17 ŠTASTNÝ (ASL)

Obr. 18 ROZZLOBENÝ (ASL)

znakovacím prostoru) a (3) pohybu ve znakovacím prostoru (Stokoe 2005, s. 21). V každém konkrétním znakovém jazyce jsou tyto komponenty realizovány souborem prvků, jenž je srovnatelný se souborem fonémů v mluveném jazyce. Komponenty znaku samy o sobě nenesou význam, ale jsou schopny jej rozlišovat. V literatuře je možné se setkat i s pojmenováním „parametr“ (*parameter*), „rys“ (*feature*) nebo „aspekt“ (*aspect*) znaku.

⁴⁰ Srov. Taub 2001, s. 128–131.

V českém znakovém jazyce je možné takové skupiny nalézt také. Např. znaky související s řečí a komunikací jsou artikulovány blízko úst – MLUVIT (obr. 19), KŘIČET, PŘÍSAHAT, POVÍDAT, PRAVDA (obr. 20), LHÁT. Jiný společný rys znaků souvisejících s oblastí komunikace je, že se manuální nosiče významu (artikulátory) pohybují ve znakovacím prostoru po linii mezi mluvčím a adresátem (faktickým i pomyslným), popř. adresáty. Platí to např. pro znaky DISKUTOVAT/DISKUSE (mezi více osobami) (obr. 21), KOMUNIKACE (obr. 22), UČIT/VYUČOVAT. Znaky související s mentálními procesy a s mentálními stavy, např. znaky MYSLET, PŘEMÝŠLET, NÁZOR, ZAPOMENOUT (obr. 23), PAMATOVAT (SI) (obr. 24), jsou v českém znakovém jazyce artikulovány v blízkosti spánku nebo čela.⁴¹ V již zmiňovaných znacích PAMATOVAT (SI), ZAPOMENOUT, UČIT/VYUČOVAT, které souvisí s „nakládáním“ s myšlenkami, se užívá stejný tvar ruky – tvar **Ě**. Ten v těchto znacích představuje myšlenku jako uchopitelný předmět, se kterým se nějak manipuluje a který lze umisťovat, popř. přemisťovat.

Obr. 19 MLUVIT

Obr. 20 PRAVDA

Obr. 21 DISKUTOVAT/DISKUSE (mezi více osobami)

Obr. 22 KOMUNIKACE

⁴¹ Lokalizace mentální aktivity mluvčí hojně využívají také v metaforické gestikulaci. Gesta doprovázející sdělení o mentálních procesech, o mentálních stavech bývají mluvčími artikulována v blízkosti spánku nebo čela. Srov. kapitola 3.4.4 Shody v metaforické gestikulaci.

Obr. 23 ZAPOMENOUT

Obr. 24 PAMATOVAT (SI)

V pozdějších výzkumech (např. Wilbur 1990, Taub 2001, Wilcox 2000) se v souvislosti s poznatky popisovanými Frishbergovou a Goughovou již hovoří o metaforách a metaforickém mapování ve znakovém jazyce.

4.1 Princip fungování metafor ve znakových jazycích

Zatímco metaforická vyjádření v mluvených jazycích obsahují jedno mapování mezi mentálními modely entit – metaforické mapování z konkrétní, zdrojové oblasti do abstraktní, cílové oblasti, metaforické výrazy ve znakových jazycích užívají **dvojitě mapování** (*double mapping*): (1) **metaforické mapování** (*metaphorical mapping*) (shodné s mluvenými jazyky), tj. mapování z konkrétní, tělesné či smyslové oblasti do oblasti abstraktní, (2) **ikonické mapování** (*iconic mapping*) mezi konkrétní zdrojovou oblastí a jazykovými prostředky, resp. manuálními nosiči, které ji reprezentují. Ikonické mapování je specifické pro znakové jazyky. Výsledkem tohoto dvojího mapování ve znakových jazycích je, že „*cílová oblast je prezentována ikonickým „zobrazením“ zdrojové oblasti*“ (Taub 2001, s. 97). Podívejme se nyní na metaforické a ikonické mapování ve znakových jazycích detailněji.

4.1.1 Metaforické mapování ve znakových jazycích

Metaforické mapování ve znakových jazycích je srovnatelné s metaforickým mapováním v mluvených jazycích. Probíhá na základě stejného principu, jaký již byl popsán v kapitole o základních pojmech a principech pojetí metafor v rámci kognitivního přístupu k jazyku. Jde o mapování (přenášení struktur poznání)

z konkrétní, tělesné či smyslové oblasti do oblasti abstraktní. Takové je např. mapování myšlenky jako uchopitelného a přemístitelného objektu (konceptuální metafora MYŠLENKY JSOU PŘEDMĚTY) ve znaku českého znakového jazyka PAMATOVAT (SI), dále mapování budoucnosti jako události stojící před námi (konceptuální metafora ČAS JE PROSTOR, konkrétně BUDOUCNOST JE VPŘEDU) ve znaku českého znakového jazyka PŘÍŠTÍ-TÝDEN nebo mapování komunikace jako posílání (výměna předmětů) mezi účastníky komunikace (konceptuální metafora KOMUNIKACE JE POSÍLÁNÍ) ve znaku českého znakového jazyka KOMUNIKACE. Metaforické mapování se obvykle vztahuje jen k některému komponentu znaku – místu artikulace, tvaru ruky či k jejímu pohybu. Taubová (2001, s. 114) v této souvislosti mluví o tzv. metaforách tvořených jedním komponentem (*single-parameter metaphors*).

Podobně jako v mluvených jazycích i v jazycích znakových hrají úlohu v určení, která konkrétní oblast může být mapována do druhé, kulturní předpoklady a univerzální zkušenost člověka zprostředkovaná smysly a interakcí s prostředím. (I pojmový systém neslyšících lidí je tělesně a prostorově ukotven.) Např. v katalánském znakovém jazyce má zásadní roli v konceptualizaci myšlení, vzdělávání a získávání informací zdrojová oblast stravy, resp. tekutin. Příkladem je konceptuální metafora MYŠLENKY JSOU KAPALINY (*IDEAS ARE LIQUIDS*) (Wilcox 2004, s. 202). V jiných znakových jazycích tato konceptualizace není příliš rozšířena a mimo katalánskou kulturu ji lze jen stěží interpretovat. V katalánském znakovém jazyce se ve znaku UČIT-SE-OD-OSTATNÍCH (*APRENDRE-DELS-ALTRES*) užívá pohyb napodobující upíjení tekutiny brčkem ze skleničky. Mluvčí „upíjí z myšlenek“ jiných lidí. Ve znaku se užívá tvar ruky, který se v katalánském znakovém jazyce uplatňuje ve znacích souvisejících s tekutinami, např. VODA (*AIGUA*), TEKUTINA (*LÍQUID*), VODOPÁD (*CASCADA*), ROZLÉVAT SE (*VESAR*) (Jarque 2005, s. 303). Stejná zdrojová oblast, tj. oblast tekutin, se uplatňuje např. i ve znacích ZNÁT (*SABER*) a UČEBNÍ-PROCES (*PROCÉS D'APRENTATGE*) (Jarque 2005, s. 306).

Další příklad vlivu kultury na metaforické mapování můžeme nalézt např. v japonském znakovém jazyce. „V japonském znakovém jazyce je oblast hrudníku a kolem pupku považována za centrum myšlení“, a proto pohyb ve znacích souvisejících s myšlením začíná v těchto místech na těle (Wilcox 2000, s. 188). Toto metaforické mapování vychází z odlišného vnímání lidského těla východními kulturami (oproti

vnímání západních kultur).⁴² v řadě západních znakových jazyků (např. v americkém znakovém jazyce, v britském znakovém jazyce, v italském znakovém jazyce, v českém znakovém jazyce) jsou znaky související s mentální aktivitou a s mentálními stavy artikulovány v blízkosti spánku nebo čela. Wilcoxová (2000, s. 188) dále uvádí, že rozdílné východní a západní kulturní zkušenosti mluvčích se projevují např. i v konceptualizaci štěstí (*happiness*), které je v západních kulturách strukturováno konceptuální metaforou ŠTASTNÝ JE NAHOŘE (ŠTASTNÝ SMĚŘUJE NAHORU) (*HAPPY IS UP*).⁴³ Radost (*pleasure*) a štěstí jsou v japonské kultuře, jak píše Wilcoxová, považovány za emoce mající uklidňující účinek na tělo. Mnoho znaků v japonském znakovém jazyce reflektuje toto kulturní přesvědčení pohybem směřujícím dolů a od těla. Např. ve znaku ŠTASTNÝ (*HAPPY*) v japonském znakovém jazyce se ruka pohybuje od čelisti směrem od těla a dolů (Wilcox 2000, s. 188). Stejný směr pohybu, tj. směr od těla (oproti očekávanému pohybu vzhůru podle konceptuální metafory SILNÝ JE NAHOŘE (SILNÝ SMĚŘUJE NAHORU) obvyklé v západních kulturách) je i ve znacích japonského znakového jazyka BOHATÝ/MAJETNÝ (*RICH*) a POVÝŠENÍ (*PROMOTION*) (Wilcox 2005, s. 288).

4.1.2 Ikonické mapování ve znakových jazycích

K ikonickému mapování v konceptuálních metaforách v mluvených jazycích nedochází; toto mapování je pro znakové jazyky specifické. Pro jeho pochopení je třeba se krátce zmínit o ikonách obecně a poté o principech ikoničnosti ve znakových jazycích.

V Peirceho klasifikaci znaků⁴⁴ založené na vztahu formy (označujícího) k tomu, co zastupuje, k objektu (označovanému) ikony (ikonické znaky) představují „specifický druh znaku, který se vyznačuje podobností označujícího a označovaného, jež tak nejsou

⁴² Oblast kolem pupku je energetickým centrem a zdrojem fyzické síly a vitality. Zaměříme-li pozornost (energii) do tohoto místa, harmonizují se tělo, mysl, emoce i duch a je možné maximálně využít potenciál těla i mysli (Havelková 2001, s. 25).

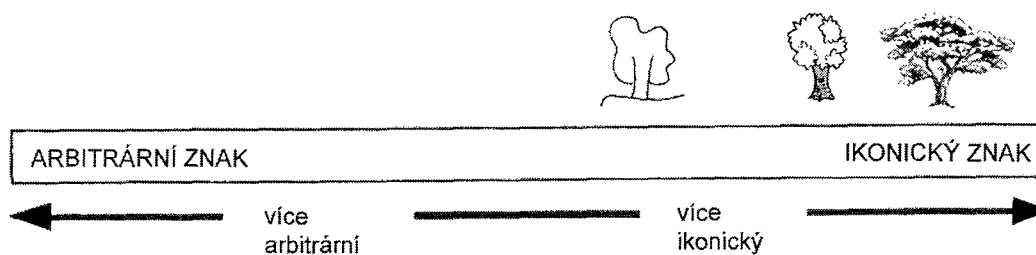
⁴³ Prostorové orientace uváděné v angličtině (např. *up – down*) lexikálně nerozlišují, zda se jedná o statickou orientaci (nahore – dole), nebo o směrovou orientaci (nahoru – dolů), jako je tomu v češtině.

⁴⁴ V teorii znaků (sémiotice) je znak definován jako něco (forma), co zastupuje (reprezentuje) něco jiného na základě společné dohody účastníků komunikace. Znak může být různé povahy, může to být předmět, obraz, zvuk, činnost apod. Komplexní a strukturované systémy znaků tvoří jazyk, o jazyce mluvíme jako o systému jazykových znaků (Čermák 2001a, s. 22). V případě mluveného jazyka je materiálním nositelem zvuk, v případě znakového jazyka jsou materiálním nositelem tvary, pohyby a pozice rukou, hlavy a horní části trupu.

plně arbitrární“, tzn. nejsou zcela libovolné, nemotivované (ESČ 2002, s. 176). Příkladem mohou být ikony pro strom uvedené na obr. 25. Díky přímé podobnosti označujícího a označovaného bývají ikony pro většinu lidí celkem snadno srozumitelné. Míra podobnosti označujícího a označovaného se však může v různých znacích měnit. Baker-Shenková a Cokely (1980, s. 39) v této souvislosti hovoří o kontinuu ikoničnosti a arbitrárnosti znaku. Čím si je označující s označovaným podobnější (je jím motivované), tím je jeho míra ikoničnosti větší (obr. 26).

Obr. 25 Ikony pro strom

Obr. 26 Kontinuum ikoničnosti a arbitrárnosti znaku

V mluvených jazycích se za ikony považují lexémy, které zrcadlí to, co slyšíme, lexémy, které svou výslovností napodobují reálný zvuk (*bú, haf haf, bim-bam* nebo *žbluňk*). Jde o tzv. slova onomatopoická. Tento typ výrazů se vyskytuje v různých jazycích. Přestože napodobují stejné přirozené (reálné) zvuky, nemají ve všech jazycích totožnou formu. Zatímco u nás pes štěká *hafhaf*, v Americe štěká *bow-wow* a ve Francii *woahwoah*.⁴⁵ Výraz vždy souvisí s povahou jazyka, v němž je užit.

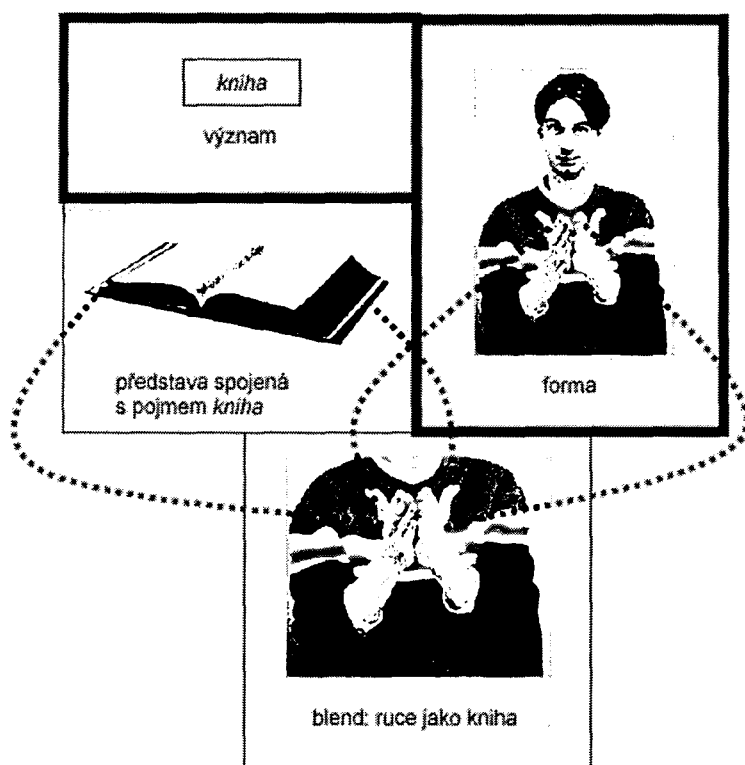
Podobně za ikony ve znakových jazycích považujeme znaky, které svou artikulací napodobují zastupovanou skutečnost, znaky, v nichž forma artikulátorů znaku (obvykle jeden komponent znaku – místo artikulace, tvar ruky či její pohyb) má přímou

⁴⁵ Ikony jsou vždy do určité míry deikonizovány (Čermák 2001b). Způsob, jakým různé jazyky reálné zvuky napodobují, je pokaždé nedokonalý.

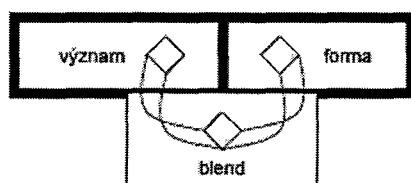
podobnost s tím, k čemu se vztahují. O takových znacích mluvíme jako o ikonických znacích. (Dnes je ale tendence ikonické znaky nazývat spíše vizuálně motivovanými znaky, neboť ikoničnost v jazyce bývala považována za rys neplnohodnotnosti jazyka.) Forma vizuálně motivovaného znaku tak úzce souvisí s konkrétní vizuální, prostorovou či pohybovou, představou o označovaném.⁴⁶ V takových znacích to, jak vypadají, souvisí s tím, co vidíme ve skutečnosti. „Napodobování“ skutečnosti je umožněno jednak vizuálněmotorickou povahou znakového jazyka, jednak užíváním manuálních artikulátorů znakového jazyka (jejichž forma souvisí s podobou zastupovaného objektu). Znakové jazyky vizuální motivovanosti využívají v mnohem větší míře než jazyky mluvené, protože jejich způsob existence to dovoluje (Fischer 2000, s. 206).

V jedné své studii Taubová (2005, s. 93) hovoří o vizuálně motivovaných znacích znakového jazyka jako o blendech, které vznikají míšením, zkřížením dvou zdrojových prostorů („*input spaces*“): (1) mentální představy spojené s pojmem a (2) skutečného prostoru (*real space*). Jako příklad uvádí vizuálně motivovaný znak amerického znakového jazyka KNIHA (*BOOK*) (obr. 27), jehož podoba splňuje strukturu blendu, neboť představa otevřené knihy a skutečný prostor jsou zkříženy do konvenční konfigurace artikulátorů znaku (obr. 28). V běžné komunikaci může být výsledný blend zdrojovým prostorem pro blend nový.

⁴⁶ Vizualně motivovaný znak znakového jazyka může být motivován např. tvarem zastupovaného předmětu (viz znaky českého znakového jazyka KNIHA, ROHLÍK, DŮM), jeho výrazným rysem (viz znak českého znakového jazyka KOČKA – naznačuje vousky kočky), prováděnou činností s předmětem (viz znak českého znakového jazyka ŘÍDIT AUTO – odkazuje ke způsobu řízení automobilu) nebo jinými souvisejícími aktivitami (viz znak českého znakového jazyka MLÉKO – napodobuje dojení krávy).

Obr. 27 Vizually motivovaný znak KNIHA (ASL)

Obr. 28 Vizually motivovaný znak

Pro přiblížení procesu vzniku jazykového vizuálně motivovaného vyjádření Taubová (2001, s. 44) navrhuje analogický model konstrukce (*Analogue-Building Model*), který zahrnuje tři fáze vzniku jazykového vizuálně motivovaného vyjádření. Jsou jimi: (1) výběr představy (*image selection*), (2) schematizace (*schematization*) a (3) kódování (*encoding*). Na obrázku 29 je tento proces ukázán na znaku amerického znakového jazyka STROM (*TREE*), který je vizuálně motivovaný představou prototypického stromu. Tato prototypická představa stromu je sdílena v mnoha kulturách.

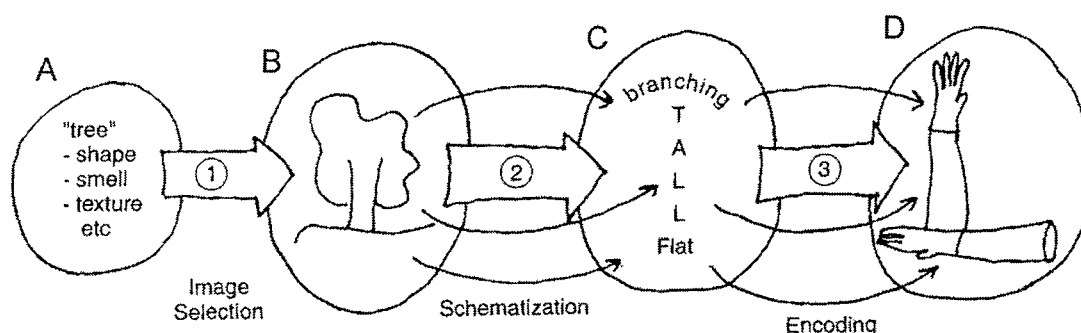
(1) Prvním krokem v modelu je výběr mentální představy, kterou máme s daným pojmem spojenou. Je vybírána představa „v *takové modalitě, kterou jazyk může přímo reprezentovat.*“ (Taub 2001, s. 45) Ve znakových jazycích je to představa ve vizuálním

kanálu – vizuální představa nebo pohybová představa spojená s tělesnou aktivitou. Představa musí být jasná, prostá a konkrétní (Wilcox 2000, s. 103). (2) Dalším krokem v modelu je schematizace vybrané mentální představy, tj. přizpůsobení vybrané představy jazykovému systému, sémantickým a fonologickým prostředkům jazyka. V této fázi jsou vyzdviženy základní a důležité rysy představy, zatímco detaily, jako je v případě stromu tvar povrchu, ze kterého strom vyrůstá, tvar větví či přítomnost listů na větvích, jsou vynechány. (3) Ve třetí, poslední fázi modelu je na základě konvence zvolena hmotná forma znaku za využití příslušných a dostupných jazykových prostředků, volba určitých stavebních bloků je arbitrární. Taubová (2001, s. 48) v této fázi hovoří o jazykově specifickém „souboru konvenčně vybraných ikonických „nástrojů“ pro reprezentaci jednotlivých částí schematizované představy“. Dochází k propojení mezi sémantickými kategoriemi (v případě stromu kategorií: rovný povrch, vysoký a rozvětvený) a fonologickou formou (v případě stromu: předloktí a ruka nedominantní ruky (neaktivní ruky při artikulaci) v horizontální rovině, předloktí dominantní ruky (při artikulaci) ve vertikální pozici a dominantní ruka s otevřenou dlaní a nataženými prsty od sebe) (Taub 2001, s. 48). Znakové jazyky mohou mentální představu kódovat do jazykové formy různými způsoby. Pro americký znakový jazyk Taubová (2001, s. 67–90) uvádí devět základních principů tohoto kódování. Tyto principy platí i pro český znakový jazyk. Jsou to:

- (a) hmotné entity přítomné během znakování jsou reprezentovány samy sebou (tzv. přímá deixe) (*direct deixis*),
- (b) tvar artikulátorů reprezentuje tvar objektu (referenta) (*shape-for-shape iconicity*),
- (c) pohyb artikulátorů reprezentuje pohyb objektu (referenta) (*path-for-path iconicity*),
- (d) pohyb artikulátorů reprezentuje tvar objektu (referenta) (*path-for-shape iconicity*),
- (e) umístění ve znakovacím prostoru reprezentuje umístění v mentálním či skutečném prostoru (*space-for-space iconicity*),
- (f) rozsah pohybu artikulátorů reprezentuje velikost objektu (referenta) (*size-for-size iconicity*) jako celku (absolutní velikost) i jeho částí (relativní velikost),
- (g) počet artikulátorů reprezentuje počet/množství objektů (referentů) (*number-for-number iconicity*),

- (h) časové uspořádání znakování reprezentuje časové uspořádání událostí; tento typ ikoničnosti je shodný s mluvenými jazyky (např. ve vyprávění v mluveném jazyce i ve znakovém jazyce jsou události vylíčeny v pořadí, v kterém se udály),
- (i) znakování reprezentuje znakování mluvčího/znakujícího, nebo „citované znakování“ („*quoted signing*“) referenta. „Citované znakování“ je často kombinováno s principy střídání rolí (*role shift, referential shift*).

Jednotlivé fáze v procesu vytváření vizuálně motivovaného znaku nejsou od sebe zcela oddělitelné.⁴⁷

Obr. 29 Proces vytváření vizuálně motivovaného znaku STROM (ASL): (A) původní pojem *strom*, (B) prototypická vizuální představa stromu, (C) schematizovaná představa do sémantických kategorií, (D) zakódovaná představa jako STROM, (1) výběr představy, (2) schematizace a (3) kódování; šipky znázorňují korespondence mezi B, C a D.

V čínském znakovém jazyce, v dánském znakovém jazyce i v americkém znakovém jazyce je znak STROM vizuálně motivovaný. Přitom v každém z těchto tří znakových jazyků je mentální představa schematizována a zakódována do jazykových prostředků jinak. V čínském znakovém jazyce (*Chinese Sign Language – CSL*) se ve znaku STROM (obr. 30) ruce pohybují směrem vzhůru po pomyslném kmeni stromu – při kódování mentální představy do jazykových prostředků je užit princip (b): tvar artikulátorů reprezentuje tvar objektu (*shape-for-shape iconicity*). Ve znaku dánského znakového jazyka (*Danish Sign Language – DSL*) STROM (obr. 31) ruce „zobrazují“ obrys stromu – při kódování mentální představy do jazykové formy je užit princip (d): pohyb artikulátorů reprezentuje tvar objektu (*path-for-shape iconicity*). Ve znaku amerického znakového jazyka STROM (obr. 32) předloktí dominantní ruky ve vertikální poloze zastupuje kmen stromu a ruka s otevřenou dlaní a nataženými prsty,

⁴⁷ Výběr představy je postupný proces a má svou roli ještě ve fázi schematizace, ve které se z mentální představy vyzdvihují její důležité rysy a naopak jsou „přecházeny“ detaily. Podobně fonologické stejně jako sémantické prostředky jsou zmiňovány jak ve fázi schematizace, tak ve fázi kódování.

kteřá se krouťí se v zápěstí, představuje větve stromu pohybující se ve větru. Ve znaku je při kódování mentální představy do jazykové formy užít princip (b): tvar artikulátorů reprezentuje tvar objektu (*shape-for-shape iconicity*) (Klima; Bellugi 1979, čerpáno z Baker-Shenk; Cokely 1980, s. 39, Taub 2001, s. 29n). Mentální představa je kódována nejen různými způsoby, ale také s ohledem na různou míru jejích detailů. Např. znak STROM v dánském znakovém jazyce a v čínském znakovém jazyce nezohledňuje povrch (zemi), ze kterého strom obvykle vyrůstá, a rozvětvenou strukturu stromu. Různorodost principů kódování mentální představy do jazykové formy dokazuje, že ačkoliv se jedná o vizuálně motivované znaky, jsou tyto vizuálně motivované znaky jazykově specifické.

Obr. 30 STROM (CSL)

Obr. 31 STROM (DSL)

Obr. 32 STROM (ASL)

Ikonické mapování v metaforickém vyjádření je, jak už jsme si řekli, mapování mezi mentální představou z konkrétní zdrojové oblasti a jazykovými prostředky, které ji reprezentují. Ikonické mapování se vztahuje jen k tomu komponentu znaku, který byl mapován metaforicky, tzn. k tvaru ruky, k místu artikulace znaku, ke směru nebo typu pohybu. Podívejme se na ikonické mapování v příkladech, na kterých bylo dokumentováno metaforické mapování v českém znakovém jazyce (příklady uvedené v podkapitole 4.1.1 Metaforické mapování ve znakových jazycích). Ve znaku českého znakového jazyka PAMATOVAT (SI) je v komponentu tvaru ruky metaforicky mapována myšlenka jako uchopitelný objekt (konceptuální metafora MYŠLENKY JSOU PŘEDMĚTY). Ikonické mapování je realizováno ve tvaru ruky – tvar ruky **Ě** je klasifikátorovým⁴⁸ tvarem ruky, který v českém znakovém jazyce zastupuje držení

⁴⁸ Současná lingvistika znakových jazyků za klasifikátor považuje takový „jazykový prostředek, který (a) odkazuje na nějaký rys referenta, (b) nahrazuje jméno a (c) figuruje ve slovesech pohybu a umístění (*verbs of motion and location*), a podílí se tak na stavbě přísudku, predikátu.“ (Macurová; Vysuček 2005, s. 264) Klasifikátorové tvary ruky jsou popisovány v různé míře a úplnosti ve všech známých deskripcích

plochých tenkých předmětů.⁴⁹ Druhým příkladem je znak českého znakového jazyka PŘÍŠTÍ-TÝDEN, v němž je v komponentu pohybu budoucnost metaforicky mapována jako události stojící před námi (konceptuální metafora ČAS JE PROSTOR, konkrétně BUDOUCNOST JE VPŘEDU). Ikonické mapování se zde projevuje v užívání znakovacího prostoru, ve „viditelném“ pohybu rukou směrem vpřed od těla, jelikož mluvčí (jeho tělo) má funkci referenčního bodu, od něhož se konceptualizace času odvíjí. Ve třetím příkladě, ve znaku českého znakového jazyka KOMUNIKACE je proces komunikace (výměna myšlenek) mapován jako posílání (výměna předmětů) mezi účastníky komunikace (konceptuální metafora KOMUNIKACE JE POSÍLÁNÍ). I v tomto příkladě je ikonické mapování realizováno v užívání znakovacího prostoru, tentokrát však ve střídavém pohybu rukou, které se pohybují opakovaně od mluvčího k adresátovi, jako by si tyto dva navzájem skutečně vyměňovali myšlenky.

Styčným bodem dvojího mapování ve znakových jazycích je konkrétní zdrojová oblast. Ta 1) strukturuje abstraktní pojem v metaforickém mapování a 2) motivuje jazykovou formu metaforického vyjádření v ikonickém mapování. Ve znakových jazycích je ve výsledku cílová oblast prezentována ikonickým „zobrazením“ zdrojové oblasti.

Z výše uvedeného je zřejmé, že metafory ve znakových jazycích jsou mnohem více vizuální než metafory v mluvených jazycích, lze je „vidět v prostoru“. Jelikož znakový jazyk je vizuálněmotorický, dovoluje oproti mluveným jazykům v mnohem větší míře „napodobit“ věci, stavy a události vnímané skutečnosti.

4.2 Výzkum metafor ve znakových jazycích

Následující podkapitola bude věnována přehledu vybraných významných monografií a studií pojednávajících o metaforách v různých národních znakových jazycích z perspektivy kognitivního přístupu k jazyku. Výzkum metafor a metaforického mapování ve znakových jazycích zatím není rozsáhlý. Nejvíce příspěvků bylo publikováno po roce 2000, kdy je možné v lingvistice znakových

znakových jazyků. Třídění klasifikátorů v lingvistice však není jednotné, např. Emmoreyová (2002, čerpáno z Maříčková; Vysuček 2005, s. 266n) vyděluje 4 skupiny: 1. klasifikátory celého předmětu (*whole entity classifiers*), 2. klasifikátory držení/nástroje (*handling/instrument classifiers*), 3. klasifikátory končetin (*limb classifiers*), 4. klasifikátory rozměru a povrchu (*extension and surface classifiers*). Hranice mezi jednotlivými skupinami však nejsou ostré ani jednoznačné.

⁴⁹ V klasifikátorech držení tvar ruky ikonicky reprezentuje způsob, jakým lidská ruka předmět drží nebo jak s ním manipuluje. Srov. Macurová; Vysuček 2005.

jazyků pozorovat vzrůstající zájem o problematiku ikoničnosti a metafor uchopenou na základě principů kognitivní lingvistiky, zejména na základě principů teorie konceptuální metafory.

Dosavadní zkoumání metafor se týká jen několika mála znakových jazyků. V největší míře (co do rozsahu) byly popsány metafory v **americkém znakovém jazyce**. Další výzkumy (některých typů metafor) se vztahují k **britskému znakovému jazyku**, k **italskému znakovému jazyku**, ke **katalánskému znakovému jazyku** a k **japonskému znakovému jazyku**. Metaforám (vybraným typům) v **českém znakovém jazyce** se věnovaly dosud jen tři seminární práce studentů oboru Čeština v komunikaci neslyšících na FF UK v Praze (Kuchařová 2005, Nováková 2006, Vysuček 2005).⁵⁰ Dvě z nich jsou cenné zejména tím, že je zpracovali rodilí mluvčí českého znakového jazyka, kteří k dané problematice mohli přistoupit metodou intuitivní reflexe.⁵¹

Nyní k základním koncepcím vybraných prací o metaforických vyjádřeních ve výše zmiňovaných zahraničních znakových jazycích.

První vhled do fungování metafor v americkém znakovém jazyce přinesla studie R. Wilburové – *Metaphors in American Sign Language and English* (1990), která zřejmě jako první aplikovala teorii konceptuální metafory formulovanou Lakoffem a Johnsonem na znakové jazyky. Wilburová ve své studii mapuje dosavadní poznatky související s metaforikou ve znakových jazycích (poznatky Frishbergové a Goughové, Boyes-Braemové, Geeho a Keglové) a předkládá konkrétní příklady metaforických vyjádření v americkém znakovém jazyce. Jednotlivá metaforická vyjádření kategorizuje podle Lakoffa a Johnsona a vyděluje tak 3 skupiny: (1) metafory strukturní, např. znak OSLNIVÝ/VELMI-JASNÝ (*BRILLIANT*), který v komponentech tvaru ruky a pohybu realizuje konceptuální metaforu POROZUMĚNÍ JE VIDĚNÍ (*UNDERSTANDING IS SEEING*), (2) metafory orientační (prostorové), např. znaky RADOSTNÝ (*CHEERFUL*), ŠŤASTNÝ (*HAPPY*) a SMÁT SE (*LAUGH*), které v komponentu pohybu realizují konceptuální metaforu ŠŤASTNÝ SMĚŘUJE NAHORU (*HAPPY IS UP*), a (3) metafory ontologické, např. klasifikátorový tvar ruky C „znázorňující“ mozek v komponentu tvaru ruky realizuje konceptuální metaforu MYSL JE NÁDOBA (*MIND IS A CONTAINER*).

⁵⁰ Koncepce a výsledky mé seminární práce a seminárních prací mých kolegů budou představeny v následující kapitole 5. Metafory v českém znakovém jazyce.

⁵¹ Ve studiích bývá častěji jako metoda výzkumu (pokud je uvedena) zvolena elicitace na základě rozhovorů vedených s neslyšícími respondenty, která je obvyklá, pokud téma zpracovává slyšící lingvista.

V současných pramenech o metaforice ve znakových jazycích jsou nejčastěji zmiňovány dvě monografie věnované metaforám v americkém znakovém jazyce: P. P. Wilcoxová – *Metaphor in American Sign Language* (2000) a S. Taubová – *Language from the Body: Iconicity and Metaphor in American Sign Language* (2001). Obě autorky vycházejí z Lakoffovy a Johnosonovy teorie konceptuální metafory. Jejich poznatky významně přispěly k porozumění principům metaforického a ikonického mapování ve znakových jazycích. Obě práce poukazují i na bohatost a komplexnost metafor v americkém znakovém jazyce.

Wilcoxová (2000) ve své knize na základě shromážděného subkorpusu analyzuje metafory související s konceptualizací jazyka a myšlení, zejména konceptuální metafory MYŠLENKY JSOU PŘEDMĚTY (*IDEAS ARE OBJECTS*) a MYSL JE NÁDOBA (*MIND IS A CONTAINER*), které užívají rodilí mluvčí amerického znakového jazyka, a dokazuje tak, že neslyšící lidé ve své každodenní komunikaci, v níž se zmiňují o myšlení a o jazyce, užívají metaforická vyjádření. Pro porozumění metaforám ve znakových jazycích uvádí přehled dosavadních teorií chápání metafor (s ohledem na jejich vymezení vůči metonymii a synekdoše), ikoničnosti (poznatky Mandela, Boyes-Braemové, Geeho a Keglové, Wilburové) a klasifikátorů (pojetí Brennanové). Tento přehled má především ukázat, že pojmy ikoničnost a metafora bývají různými autory pojímány nestejně a někdy i vágně. Svou publikaci uzavírá rozborem metafor v básni v americkém znakovém jazyce (*The Dogs*). Tuto báseň předložila americkým, švýcarským a italským neslyšícím lidem. Na základě jejich nesprávného porozumění metaforám užitým v této básni dokládá významný vliv kultury na porozumění metaforám.

I Taubová (2001) svou monografii zaměřila na metafory v americkém znakovém jazyce. První část knihy je věnována (dřívějším) přístupům k motivovanosti a k ikoničnosti v jazyce, charakteristice ikoničnosti ve znakových i v mluvených jazycích a zevrubnému popisu jejího fungování. Jako teoretický rámeček pro uchopení vytváření vizuálně motivovaných znaků ve znakových jazycích navrhuje analogický model konstrukce (*Analogue-Building Model*).⁵² Ten je spolu s teorií konceptuální metafory podkladem pro přiblížení principu fungování konceptuálních metafor v americkém znakovém jazyce. Taubová tento princip nazývá dvojí mapování a dokládá jej na řadě metaforických vyjádření amerického znakového jazyka, jež

⁵² Podrobněji k analogickému modelu konstrukce viz 4.1.2 Ikonické mapování ve znakových jazycích.

realizují buď 1) jednu konceptuální metaforu, např. BUDOUCNOST JE VPŘEDU (*THE FUTURE IS AHEAD*) ve znaku ZA-ROK (*ONE-YEAR-IN-FUTURE*), nebo 2) více konceptuálních metafor současně, např. ŠTASTNÝ SMĚŘUJE NAHORU (*HAPPY IS UP*) a MÍSTO EMOCÍ JE HRUĎ (*THE LOCUS OF EMOTIONS IS THE CHEST*) ve znaku ŠTASTNÝ (*HAPPY*). Dále na shodových slovesech⁵³ v americkém znakovém jazyce ukazuje, jak ikoničnost a metaforika prostupují i gramatický systém amerického znakového jazyka. Na závěr podobně jako Wilcoxová i Taubová analyzuje báseň v americkém znakovém jazyce (*The Treasure*), ve které autorka užívá mnohé konvenční metafory.

Výsledky dílčích výzkumů metafor ve vybraných znakových jazycích – americkém, katalánském, italském a britském – byly publikovány na jaře roku 2005 ve speciálním čísle čtvrtletníku *Sign Language Studies*. V tomto čísle vyšlo celkem 5 studií: P. P. Wilcoxová – *What Do You Think? Metaphor in Thought and Communicatin Domains in American Sign Language*, M. J. Jarqueová – *Double Mapping in Metaphorical Expressions of Thought and Communication in Catalan Sign Language (LSC)*, A. Wulfová a P. Dudis – *Body Partitioning in ASL Metaphorical Blends*, T. A. Russo – *A Crosslinguistic, Cross-cultural Analysis of Metaphors in Two Italian Sign Language (LIS) Registers*, M. Brennanová – *Conjoining Word and Image in British Sign Language (BSL): An Exploration of Metaphorical Signs in BSL*.

Wilcoxová (2005) se ve své studii věnuje zejména konceptuálním metaforám, které se zdají být na základě výsledků mnoha výzkumů univerzální, a to konceptuálním metaforám MYSL JE NÁDOBA a MYŠLENKY JSOU PŘEDMĚTY. Ty jsou založeny na představovém schématu NÁDOBY (*CONTAINER*) a MANIPULACE (*MANIPULATION*). V realizaci těchto metafor v americkém znakovém jazyce jsou myšlenky koncipovány jako fyzické předměty, s nimiž se manipuluje a které je možné umísťovat do mysli. V závěru své studie na metaforickém vyjádření ROZUMĚT (*TO-UNDERSTAND*) v řadě cizích znakových jazyků představuje vliv kultury na metaforické mapování do cílové oblasti myšlení. Ve většině případů toto sloveso realizuje konceptuální metaforu POROZUMĚNÍ JE UCHOPENÍ (*UNDERSTANDING IS GRASPING*), např. ve znakovém jazyce americkém, britském, italském a francouzském, nebo „LOGICKÉ“ MYŠLENKY JSOU

⁵³ Shodová (směrová) slovesa (*directional verbs*) jsou jedním ze tří typů sloves rozlišovaných ve znakových jazycích. Shodová slovesa jsou specifická tím, že pro vyjádření gramatické kategorie osoby a čísla mění své komponenty. Konkrétně dochází ke změně směru pohybu, popř. i orientace dlaně. Začátek a konec pohybu je vždy ve vztahu ke gramatikalizovaným pozicím osob. Podrobněji např. Macurová; Bímová 2001.

„PŘÍMÉ“ (*IDEAS IN EXISTENCE ARE STRAIGHT*), např. ve znakovém jazyce kubánském, iránském, quebeckém či indo-pákistánském.

Příspěvek Jarqueové (2005) se zaměřuje na analýzu katalánského znakového jazyka. Zdůrazňuje propojení ikoničnosti a metaforiky ve znakových jazycích a dokládá je na řadě jazykových vyjádření pro abstraktní koncepty myšlení a komunikace. Ty jsou mapovány prostřednictvím mentálních představ spjatých s předměty a činnostmi s nimi. Souhrnně lze konceptuální metaforu realizovanou v konceptech myšlení a komunikace nazvat MYŠLENÍ A KOMUNIKACE JSOU MANIPULOVATELNÉ PŘEDMĚTY (*THINKING AND COMMUNICATION ARE OBJECTS OF MANIPULATION*). Pro konceptualizaci mysli v katalánském znakovém jazyce se jeví důležitou i metafora MYSL JE NÁDOBA/TĚLESO (*THE MIND IS A CONTAINER/THE BODY*). Jarqueová uvádí rovněž i konceptuální metaforu specifické pro katalánskou kulturu, např. konceptuální metaforu MYŠLENKY A EMOCE JSOU TEKUTINY (*IDEAS AND FEELINGS ARE LIQUID*), DOVEDNOSTI JSOU VZDUCH (*SKILLS ARE AIR*), UČENÍ SE JE JEZENÍ (*LEARNING IS EATING*), UČENÍ JE KRMENÍ (*TEACHING IS FEEDING*). Bez znalosti sociokulturního zázemí katalánské komunity neslyšících je plné porozumění těmto metaforám obtížné.

Wulfová a Dudis (2005) svůj článek zaměřují na osvětlení procesu „křížení“ (*blending*) a struktury blendů v americkém znakovém jazyce. Výsledné struktury blendů ilustrují na řadě příkladů znaků amerického znakového jazyka, ve kterých se tělo znakujícího využívá buď (1) k vyjádření perspektivy (mluvčího či adresáta), např. znaky (užité ve vyprávění) OSOBA-NABÍZEJÍCÍ-PŘÁNÍ (*GIFT GIVER OFFERING CARD*) a VÁŽENÝ-HOST-IGNORUJÍCÍ-PŘÁNÍ (*HONORED GUEST SNUBBING CARD*), nebo (2) k metaforickému vyjádření určitého konceptu, např. znaky INFORMOVAT (*INFORM*) a ZNALOSTI (*KNOWLEDGE*).⁵⁴

Russo (2005), podobně jako mnozí jiní autoři (např. Wilcox 2000, Taub 2001), ve svém článku zdůrazňuje jak propojení a součinnost ikoničnosti a metafor ve znakových jazycích, tak i potřebu jejich oddělení a pochopení coby samostatných jevů. Upozorňuje rovněž na nezbytnou znalost sociokulturního zázemí komunity neslyšících (např. významná role zraku jako poznávacího nástroje neslyšících) pro plné porozumění metaforám v italském znakovém jazyce. Metaforická vyjádření v italském

⁵⁴ Využití těla znakujícího je výsledkem „křížení“ dvou zdrojových prostorů („*input*“ *spaces*) – prostoru daného vizuální a prostorovou představou toho, o čem se mluví („*narrative*“ *space*, „*event*“ *space*), a skutečného prostoru, který znakujícího obklopuje (*real space*) (Wulf; Dudis 2005, s. 318n). Výsledný blend, v kterém se promítá skutečný prostor, Lidell (1998, čerpáno z Wulf; Dudis 2005, s. 318) nazývá ukotveným blendem („*grounded*“ *blend*).

znakovém jazyce související s myšlením a s komunikací analyzuje ze dvou zdrojů jazykového materiálu.⁵⁵ Více než polovina metaforických vyjádření, která ve zkoumaných projevech identifikoval, jsou realizací konceptuálních metafor obvyklých i v mluvených jazycích: MYŠLENKY JSOU PŘEDMĚTY, MYSL JE NÁDOBA, KOMUNIKACE JE POSÍLÁNÍ a POROZUMĚNÍ JE VIDĚNÍ. Mnohé příklady dokazují, že v italském znakovém jazyce má klíčovou roli v konceptualizaci mysli a mentálních procesů proces vidění coby prejazyková zkušenost neslyšících lidí.

Brennanová (2005) se zaměřuje jednak na problematiku vizuální motivovanosti znaků znakového jazyka a vizuálně-prostorového kódování, jednak na metaforická vyjádření v britském znakovém jazyce související s konceptualizací myšlení a komunikace, která realizují konceptuální metafory MYŠLENKY JSOU PŘEDMĚTY, MYSL JE NÁDOBA a PAMATOVÁNÍ JE UCHOPENÍ/PEVNÉ DRŽENÍ (*REMEMBERING IS GRASPING/HOLDING FIRMLY OR OVER TIME*). Uvádí, že metaforická vyjádření ve znakových jazycích fungují obdobně jako metaforická gesta doprovázející řeč. Oba typy prostředků inkorporují vizuální nebo pohybovou představu ze skutečného světa. V souvislosti s metaforickými vyjádřeními v britském znakovém jazyce Brennanová píše o metaforických množinách (*metaphor sets*), které sdílejí nějaký stejný prvek – např. klasifikátorový tvar držení jako realizaci UCHOPENÍ. Tento prvek nazývá metaforickým morfémem (*metaphorical morpheme*).

Poslední příspěvek, na který se zde zaměřím, pochází z doktorské práce T. Vealové – *Metaphor, Memory and Meaning* (1996), v níž autorka v jedné podkapitole shrnuje hlavní poznatky o vybraných orientačních metaforách v japonském znakovém jazyce.⁵⁶ Vealová popisuje především metaforická vyjádření založená na prostorové orientaci nahoře (nahoru) – dole (dolů), která souvisí (1) se sociálními vztahy (v rodině a mezi mužem a ženou), např. DOMINANTNÍ ŽENA (*DOMINANT WIFE*) a VÝZNAMNÁ OSOBA (*GREAT PERSON*), a (2) pohybem cen (finančních hodnot), např. DRAHÝ (*EXPENSIVE*) a INFLACE (*INFLATION*). Poukazuje na fakt, který není obvyklý v evropských znakových jazycích (ani v evropských mluvených jazycích), že v japonském znakovém jazyce jsou rodinné vztahy koncipovány prostorově a uvedená metaforická vyjádření, např. OTEC (*FATHER*) a SYN (*SON*), jež

⁵⁵ Prvním zdrojem jazykového materiálu je konference, která se zabývala tématy: bilingvální vzdělávání v Itálii, kultura italských neslyšících a současné gramatické struktury v italském znakovém jazyce a na které přednášeli 4 rodilí mluvčí italského znakového jazyka. Druhým jsou dvě básně (*Thanks* a *TTY*) italských neslyšících básníků.

⁵⁶ Orientačním metaforám založeným na prostorové orientaci nahoře (nahoru) – dole (dolů) se podrobně věnoval i Y. Ogawa (1999) ve své diplomové práci.

souvisí se společenským postavením a autoritou, jsou realizací konceptuální metaforu SILNĚJŠÍ JE NAHOŘE (*POWERFUL IS UP*). Metaforická vyjádření vztahující se k pohybu cen realizují konceptuální metaforu VÍCE JE NAHOŘE (*MORE IS UP*).

Všechny zmiňované publikace a studie jsou velmi dobrým východiskem pro další hledání podobností a rozdílů nejen mezi jazyky mluvenými a jazyky znakovými, ale i mezi znakovými jazyky navzájem. Nevýhodou u některých studií je nedostatečná názornost uváděných metaforických vyjádření, která jsou tak bez znalosti daného národního znakového jazyka jen obtížně reprodukovatelná.

Z výše uvedeného je zřejmé, že ve znakových jazycích bylo zatím nejvíce pozornosti věnováno metaforám ontologickým a strukturním, především pak metaforickým vyjádřením, která se týkají myšlení a komunikace.⁵⁷

⁵⁷ Poznatky z jazykového bádání v oblasti metafor komunikace a myšlení v různých znakových jazycích prezentují např. Wilcoxová (2000, 2005) pro americký znakový jazyk, Brennanová (2005) pro britský znakový jazyk, Jarqueová (2005) pro katalánský znakový jazyka a Russo (2005) pro italský znakový jazyk.

5. Metafory v českém znakovém jazyce

V této kapitole se podrobněji zaměřím na jednotlivá metaforická vyjádření v českém znakovém jazyce. Doposud byly vybrané typy metafor v českém znakovém jazyce analyzovány pouze v seminárních pracích studentů Čeština v komunikaci neslyšících na FF UK v Praze – Kuchařová 2005, Nováková 2006, Vysuček 2006.

Ve své seminární práci (Kuchařová 2005) se věnuji konceptuálním metaforám v českém znakovém jazyce založeným na zdrojové oblasti nahoře (nahoru) – dole (dolů).⁵⁸ Prostorová orientace nahoře (nahoru) – dole (dolů) je v českém znakovém jazyce, podobně jako v mluvených jazycích, významným prostředkem konceptualizace řady abstraktních pojmů, např. pozitivních a negativních hodnot, zdraví, nemoci a smrti, vysokého a nízkého statutu. Jednotlivé metafory českého znakového jazyka zpracovávám podle koncepce Taubové (2001), která se této zdrojové oblasti věnovala na materiálu amerického znakového jazyka. Pro metaforická vyjádření v českém znakovém jazyce, která mají pozitivní konotace, je při artikulaci charakteristický pohyb směrem nahoru, např. ZDRAVÝ, KARIÉRA, VZRŮSTAJÍCÍ-MNOŽSTVÍ, popř. vyšší pozice (umístění) ve znakovacím prostoru, např. VYPLÁCET (podřízené). Pro znaky s negativními konotacemi je naopak typický pohyb směrem dolů, např. NEMOCNÝ, DISKRIMINACE, KLESAJÍCÍ-MNOŽSTVÍ, popř. nižší pozice (umístění) ve znakovacím prostoru, např. DOSTÁVAT-PODPORU.

Nováková (2006) se zaměřuje v opoře o práce Lakoffa a Johnsona (1980/2002) a Wilcoxové (2000) na konceptuální metafory myšlení v českém znakovém jazyce. Nejprve uvádí konceptuální metafory spjaté s myšlením v mluvených jazycích, např. MYŠLENKY JSOU ZBOŽÍ, MYŠLENKY JSOU LIDÉ, MYŠLENKY JSOU ROSTLINY, MYŠLENKY JSOU ZÁSOBY PROSTŘEDKŮ, poté představuje základní poznatky o metaforách myšlení v americkém znakovém jazyce. V americkém znakovém jazyce se uplatňují zejména konceptuální metafory (1) MYSL JE NÁDOBA – znaky realizující tuto metaforu jsou např. PAMATOVAT SI (*REMEMBER*), MYSLET (*THINK*), BLÁZNIVÝ (*CRAZY*) a (2) MYŠLENKY JSOU PŘEDMĚTY (v různých modifikacích – myšlenky jako uchopitelné předměty, jako rovné předměty, jako pečlivě vybírané předměty aj.) – znaky realizující tuto metaforu jsou např. ULOŽIT-VĚDOMOST(I) (*PUT-KNOWLEDGE*), „DÁT-

⁵⁸ Ve znakových jazycích je významná nejen statická opozice nahoře – dole, ale i směrová opozice nahoru – dolů.

MYŠLENKY-NA-PAPÍR“ (*POOL-IDEAS-INTO-BOOK*), ROZUMĚT (*UNDERSTAND*). Pro český znakový jazyk Nováková předkládá soubor metaforických vyjádření realizujících stejné metafory, jaké se uplatňují při konceptualizaci mysli a myšlení i v americkém znakovém jazyce, tj. *MYSL JE NÁDOBA* a *MYŠLENKY JSOU PŘEDMĚTY*. Nováková metaforická vyjádření stručně analyzuje se zřetelem ke dvěma komponentům znaku: k místu artikulace znaku a ke tvaru ruky. Všechna uvedená metaforická vyjádření v českém znakovém jazyce jsou artikulována na čele či v jeho blízkosti (u spánku), např. *PŘEMYŠLET*, *ZAPOMENOUT*, *CHYTRÝ*, popř. na týlu hlavy, např. *PŘEDSUDEK*, *PODVĚDOMÍ*.⁵⁹ Některé tvary rukou užívané v českých znacích jsou identické s užívanými tvary rukou v americkém znakovém jazyce (např. tvary ruky *D*, *⊖*, *⊗*), některé jsou však pro český znakový jazyk specifické (např. *⊕*, *⊖*, *⊗*). Práce Novákové poprvé mapuje metafory myšlení v českém znakovém jazyce a je dobrým východiskem pro další zkoumání této problematiky.

Vysuček (2005) ve své práci předkládá soubor metaforických vyjádření souvisejících s komunikací a s myšlením. Jednotlivá metaforická vyjádření člení do pěti skupin. Pro jednotlivé skupiny znaků je charakteristický určitý tvar ruky, který se vyskytuje u všech znaků českého znakového jazyka náležících do dané skupiny. Jsou to tvary (1) *5* a *5̣*, (2) *Đ*, (3) *D*, (4) *⊖* a *P* a (5) *Ĥ*. Tyto tvary souvisí podle Vysučka se základním znakem dané skupiny, od něhož jsou všechny další znaky ve skupině „odvozené“. Jsou to znaky – (1) *TEXT*, (2) *SLOVO*, (3) *VĚTA*, (4) *PTÁT SE* a *DOMLUVIT SE* a (5) *PŘENOS* či *PŘEDÁVÁNÍ-NĚČEHO*. Jak bude dále v této kapitole ukázáno, je možné v řadě jím uvedených metaforických vyjádření z českého znakového jazyka najít i jiné souvislosti, kterými jsou právě konceptuální metafory, např. *KOMUNIKACE JE POSÍLÁNÍ*, *MYŠLENKY JSOU PŘEDMĚTY*, *POROZUMĚNÍ JE DRŽENÍ*. Rozsáhlá část slovní/znakové zásoby pro oblast komunikace a myšlení, která je v práci popsána, může posloužit jako velmi dobrý zdroj příkladů pro následující bádání v této oblasti.

O jednotlivých příkladech metaforických vyjádření v českém znakovém jazyce bude podrobněji pojednáno dále v podkapitolách zaměřených na jednotlivé typy metafor, které Lakoff a Johnson (1980/2002) rozlišují na základě motivace metafor.

⁵⁹ Mozek, umístěný v hlavě, je v kultuře střední a západní Evropy považován za centrum myšlení. Metaforická vyjádření spjatá s mentální aktivitou a mentálními procesy realizují konceptuální metaforu *MÍSTO MYŠLENÍ JE HLAVA*. Srov. Podkapitola 4.1.1 Metaforické mapování ve znakových jazycích.

5.1 Orientační metafory v českém znakovém jazyce

Orientační metafory velmi úzce souvisí s orientací člověka v prostoru, jsou ukotveny v jeho tělesné zkušenosti, v interakci člověka s okolním prostředím. Jednotlivé prostorové orientace,⁶⁰ na nichž jsou založeny konkrétní orientační metafory, strukturují řadu ne-prostorových oblastí, např. emoce, stavy, čas aj.

Z rozsáhlé oblasti orientačních metafor se podrobněji zaměřím na vybrané konceptuální metafory:

(1) POZITIVNÍ JE NAHOŘE/POZITIVNÍ SMĚŘUJE NAHORU. Tato konceptuální metafora se uplatňuje v konceptualizaci kvantity, fyzické a duševní kondice, bdění a spánku, síly a sociálního postavení. V jazycích mluvených i v jazycích znakových je **prostorová orientace nahoře (nahoru)** užívána zejména pro konceptualizaci **pozitivních hodnot, zdraví, vědomí, kontrolu a vysoký status**. **Prostorová orientace dole (dolů)** je užívána především pro **negativní hodnoty, nemoc a smrt, nedostatek kontroly, nízký status**.⁶¹ Zdrojová oblast nahoře (nahoru) – dole (dolů) je metaforicky a ikonicky mapována ve znacích cílové oblasti do komponentu **pohybu** (nahoru – dolů), popř. do komponentu **místo artikulace** znaku ve znakovacím prostoru (nahore – dole).⁶²

(2) ČAS JE PROSTOR, resp. BUDOUCNOST JE VPŘEDU a MINULOST JE VZADU. V řadě jazyků a kultur je čas konceptualizován prostorově, čas chápeme v kategoriích prostoru. Zdrojovou oblastí pro konceptualizaci cílové oblasti času je **prostorová orientace vpředu – vzadu**. V kulturách střední a západní Evropy (ve společenství slyšících

⁶⁰ Nejčastější prostorové orientace jsou: nahoře – dole (nahoru – dolů), uvnitř – vně (dovnitř – ven), vpředu – vzadu (dopředu – dozadu), blízko – daleko a centrální – periferní (Lakoff; Johnson 1980/2002, s. 26). „*Tyto prostorové orientace vyplývají z okolnosti, že máme těla jistého specifického typu a že v našem prostředí tato těla fungují jistým specifickým způsobem.*“ (Lakoff; Johnson 1980/2002, s. 26)

⁶¹ Schéma, kdy kladné je umístěno nahoře či směřuje nahoru a záporné je umístěno dole či je orientováno dolů, se uplatňuje i mimo jazyk. Můžeme jej nalézt v neverbální komunikaci, v rituálech nebo v různých žebříčcích hodnocení, např. ve stupních vítězů.

⁶² Metaforická vyjádření, v nichž se uplatňuje zdrojová oblast nahoře (nahoru) – dole (dolů), Taubová (2001, s. 138) rozděluje do dvou skupin: (1) první charakterizuje konceptuální metaforou „pozitivní směřuje nahoru“ („*positive-end-up*“), která strukturuje řadu cílových oblastí, (2) druhou charakterizuje konceptuální metaforou „pozitivní směřuje dolů“ („*positive-end-down*“). Do druhé skupiny Taubová (2001, s. 153) řadí jedinou konceptuální metaforu, a to ZKOUMÁNÍ JE KOPÁNÍ (*ANALYSIS IS DIGGING*), v níž je podle ní prostorová orientace nahoře (nahoru) – dole (dolů) mapována do oblasti poznání a zkoumání (míry znalostí a informací). V naší kultuře (v jazyce mluveném i v jazyce znakovém) je však oblast zkoumání a míry poznání konceptualizována prostřednictvím jiného základního představového schématu, a to schématu POVRCHU a HLOUBKY, spíše než prostřednictvím prostorové orientace nahoře (nahoru) – dole (dolů). Podrobněji k představovému schématu POVRCHU a HLOUBKY např. Grzegorzcykowa 2001. Metafory založené na prostorové orientaci nahoře (nahoru) – dole (dolů) mohou být kombinovány i s jinými typy metafor. V americkém znakovém jazyce např. s metaforou STAVY JSOU UMÍSTĚNÍ (*STATES ARE LOCATIONS*) (Taub 2001, s. 139).

i neslyšících lidí) bývá budoucnost koncipována jako událost stojící před námi a minulost jako událost stojící za námi.⁶³ Pro znaky českého znakovém jazyka související s budoucností je charakteristický pohyb vpřed ve znakovacím prostoru a pro znaky související s minulostí pak pohyb vzad.

5.1.1 Metafora VÍCE JE NAHOŘE⁶⁴

V této konceptuální metafoře je vertikální prostorová orientace nahore – dole metaforicky mapována do **oblasti kvantity**, tzn. o množství mluvíme a myslíme jako o místě na vertikální ose a o zvětšujícím a zmenšujícím množství jako o pohybu na této ose. Tento vztah mezi pomyslnou vertikální osou a kvantitou je motivován naší zkušeností – přidáváme-li předměty či látku do nádoby, na hromadu, jejich množství či hladina stoupá a obráceně (Lakoff; Johnson 1980/2002, s. 28). Stejná korelace s naší zkušeností se uplatňuje i v ikonickém mapování ve znakových jazycích, kdy vyšší pozice ve znakovacím prostoru reprezentuje větší množství, a naopak nižší pozice ve znakovacím prostoru menší množství. Podle typů kódování mentální představy do jazykové formy dle Taubové (2001)⁶⁵ je při kódování v ikonickém mapování užit princip (e): umístění ve znakovacím prostoru reprezentuje umístění v mentálním či skutečném prostoru (*space-for-space iconicity*). Analogicky k tomu pohyb směrem nahoru značí množství vzrůstající, pohyb směrem dolů pak množství klesající. Při kódování mentální představy do jazykové formy jsou užity principy (c) a (e): pohyb artikulátorů reprezentuje pohyb objektu (referenta) (*path-for-path iconicity*) a umístění ve znakovacím prostoru reprezentuje umístění v mentálním či skutečném prostoru (*space-for-space iconicity*).

Znaky českého znakového jazyka realizující tuto konceptuální metaforu jsou např. znaky STEJNÝ, VÍCE-NEŽ, MÉNĚ-NEŽ, MINIMUM, MAXIMUM, VZRŮSTAJÍCÍ-MNOŽSTVÍ, KLESAJÍCÍ-MNOŽSTVÍ.

⁶³ V některých kulturách, např. v mluvených jazycích Aymara a Toba Indiánů žijících v Peru a v Bolívii a v Urubu-Kaaporském znakovém jazyce brazilských Indiánů, je oproti tomu čas strukturován opačně, tj. budoucnost je chápána jako událost za námi (jako něco, do čeho není „vidět“) a minulost jako událost před námi (jako něco, do čeho člověk „vidí“ a ví, jaké to bylo) (Johnston 1989, s. 146n, Radden 2003, s. 5). Schermerová a Koolhofová (1990) různou konceptualizaci minulosti a budoucnosti považují za důkaz toho, že vyjadřování času je vázáné na kulturu daného společenství.

⁶⁴ Zpracováno podle Taubové (2001, s. 139–144).

⁶⁵ Viz kapitola 4.1.2 Ikonické mapování ve znakových jazycích.

Rovina tvořená prsty nedominantní ruky značí **referenční rovinu** (*reference level*) a je umístěna přibližně uprostřed znakovacího prostoru. Rovina tvořená prsty dominantní ruky je ta, jež je srovnávána s referenční rovinou. Zastupuje množství, které je stejné, vyšší nebo nižší než to, k němuž je vztahováno. Taubová (2001, s. 139) tuto rovinu označuje jako **aktuální rovinu** (*actual level*).

Ve znaku STEJNÝ (obr. 33) jsou dominantní ruka i nedominantní ruka ve stejné úrovni. Dominantní ruka tak značí, že dané množství je stejné, jako udává referenční rovina.

Obr. 33 STEJNÝ

Ve znacích VÍCE-NEŽ (obr. 34) a MÉNĚ-NEŽ (obr. 35) jsou ruce na začátku artikulace znaku ve stejném postavení jako ve znaku STEJNÝ, tj. ruce jsou ve stejné úrovni. Ve znaku VÍCE-NEŽ se dominantní ruka posune do vyšší pozice než nedominantní ruka a ve znaku MÉNĚ-NEŽ se posune do nižší pozice, než je ruka nedominantní. Dominantní ruka tak značí buď větší, nebo menší množství, než je referenční množství či hodnota.

Obr. 34 VÍCE-NEŽ

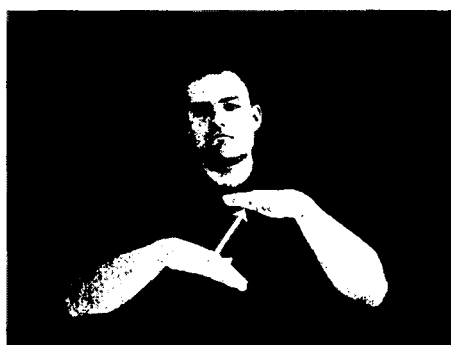
Obr. 35 MÉNĚ-NEŽ

Znak MINIMUM (obr. 36) je artikulován tak, že obě ruce jsou na začátku ve stejné rovině přibližně uprostřed znakovacího prostoru. Následuje rychlý pohyb směrem dolů až ke spodní hranici znakovacího prostoru, která koresponduje s minimální možnou hodnotou na vertikální ose.

Ve znaku MAXIMUM (obr. 37) nedominantní ruka zastupuje maximální přípustnou hodnotu. Dominantní ruka se k ní pohybuje zdola nahoru, až se nakonec o ruku nedominantní zastaví.

Obr. 36 MINIMUM

Obr. 37 MAXIMUM

K obdobným procesům, jaké jsou popsány u znaků VÍCE-NEŽ a MÉNĚ-NEŽ, dochází i u znaků VZRŮSTAJÍCÍ-MNOŽSTVÍ (obr. 38) a KLESAJÍCÍ-MNOŽSTVÍ (obr. 39). Artikulace těchto znaků začíná v postavení rukou vedle sebe přibližně uprostřed znakovacího prostoru. Ve znaku VZRŮSTAJÍCÍ-MNOŽSTVÍ se obě ruce současně pomalu pohybují současně od sebe a nahoru, ve znaku KLESAJÍCÍ-MNOŽSTVÍ se ruce pohybují současně k sobě a dolů.

Obr. 38 VZRŮSTAJÍCÍ-MNOŽSTVÍ

Obr. 39 KLESAJÍCÍ-MNOŽSTVÍ

Prostorová orientace nahoře – dole je metaforicky mapována do oblasti kvantity i ve znacích PŘIDAT/DOPLNIT a PŘIDÁVAT (problémy a argumenty). Ve znaku

PŘIDAT/DOPLNIT (obr. 40) rovina tvořená nedominantní rukou zastupuje současné množství. Ruka dominantní, která je ve tvaru \hat{B} (dlaň ruky orientovaná vlevo + od těla, prsty směřují nahoru), se při artikulaci znaku pohybuje směrem k nedominantní ruce tak, že zápěstní hrana ruky se opírá o ruku nedominantní (prsty ve štipci směřují nad ruku nedominantní). Dominantní ruka ikonicky přidává (substanci) k danému současnému množství a zvyšuje jej (množství vzrůstá) – prsty ve štipci směřují nad ruku nedominantní, nad původní množství. Současně je v tomto znaku v komponentu tvaru ruky realizována i ontologická konceptuální metafora, v níž je přidávané (např. informace) mapováno jako uchopitelný předmět, neboť tvar ruky \hat{B} je v českém znakovém jazyce klasifikátorovým tvarem ruky zastupujícím držení plochých tenkých předmětů.

Při artikulaci znaku PŘIDÁVAT (problémy a argumenty) (obr. 41) jsou obě ruce také ve tvaru \hat{B} (dlaň levé ruky orientovaná vpravo, dlaň pravé ruky orientovaná vlevo, prsty rukou směřují od těla), ve znakovacím prostoru se pohybují směrem nahoru. Vzrůstá původní množství problémů a argumentů. I v tomto znaku je v komponentu tvaru ruky realizována konceptuální metafora, v níž je přidávané mapováno jako uchopitelný předmět, s kterým lze manipulovat.

Obr. 40 PŘIDAT/DOPLNIT

Obr. 41 PŘIDÁVAT (problémy, argumenty)

Přehled korespondencí jednotlivých struktur v metaforickém mapování (mezi zdrojovou oblastí a cílovou oblastí) a v ikonickém mapování (mezi zdrojovou oblastí a jazykovými prostředky českého znakového jazyka) v konceptuální metafoře VÍCE JE NAHOŘE je v tabulce 1:

Tab. 1 Dvojí mapování v konceptuální metafoře VÍCE JE NAHOŘE (podle Taub 2001, s. 140)		
<u>metaforické mapování</u>	<u>ikonické mapování</u>	
<u>zdrojová oblast</u>	<u>cílová oblast</u>	<u>artikulátory (manuální složka znaku)</u>
prostorová orientace nahoře (nahoru) – dole (dolů)	míra kvantity	vertikální osa ve znakovacím prostoru
vyšší pozice	větší množství	vyšší pozice ve znakovacím prostoru
nižší pozice	menší množství	nižší pozice ve znakovacím prostoru
pohyb vzhůru	vzrůstající množství	pohyb vzhůru ve znakovacím prostoru
pohyb dolů	klesající množství	pohyb dolů ve znakovacím prostoru
referenční rovina	referenční množství	nedominantní ruka
aktuální rovina	aktuální množství	dominantní ruka
aktuální rovina ve stejné výši jako referenční rovina	aktuální množství je stejné jako referenční množství	nedominantní i dominantní ruka ve stejné výši ve znakovacím prostoru
aktuální rovina níže než referenční rovina	aktuální množství je menší než referenční množství	nedominantní ruka v nižší pozici ve znakovacím prostoru než ruka dominantní
aktuální rovina výše než referenční rovina	aktuální množství je větší než referenční množství	nedominantní ruka ve vyšší pozici ve znakovacím prostoru než ruka dominantní
aktuální rovina stoupá	aktuální množství stoupá	ruce se pohybují vzhůru ve znakovacím prostoru, popř. jen dominantní ruka se pohybuje vzhůru ve znakovacím prostoru
aktuální rovina klesá	aktuální množství klesá	ruce se pohybují vzhůru ve znakovacím prostoru

Této konceptuální metafoře se věnovala v americkém znakovém jazyce Taubová (2001, s. 139–144) a v japonském znakovém jazyce Vealová (1996).

5.1.2 Metafora DOBRÉ JE NAHOŘE/DOBRÉ SMĚŘUJE NAHORU⁶⁶

V této konceptuální metafoře je vertikální prostorová orientace nahoře (nahoru) – dole (dolů) metaforicky mapována do oblasti **kvality**, **pokroku** či **zdokonalení**. Na základě naší fyzické a kulturní zkušenosti vnímáme něco, co je výše, jako „lepší“ (Nebeská 2005, s. 103). Ikonicky **vyšší pozice ve znakovacím prostoru** koresponduje s „lepší kvalitou“. **Pohyb vzhůru** ve znakovacím prostoru koresponduje s „být lepší“

⁶⁶ Zpracováno podle Taubové (2001, s. 145–149).

a s narůstajícím **zdokonalením, pokrokem**. Při kódování mentální představy do jazykové formy jsou užity principy (c) a (e): pohyb artikulátorů reprezentuje pohyb objektu (referenta) (*path-for-path iconicity*) a umístění ve znakovacím prostoru reprezentuje umístění v mentálním či skutečném prostoru (*space-for-space iconicity*).

Tuto konceptuální metaforu realizují např. znaky českého znakového jazyka HORŠÍ, LEPŠÍ, ZHORŠOVAT SE, ZLEPŠOVAT SE, ZDOKONALENÍ (KARIÉRA), POROVNÁNÍ (entit) a VYROVNAT SE (něčemu, někomu).

Ve znaku HORŠÍ (obr. 42) se dominantní ruka pohybuje směrem dolů, až se zastaví o ruku nedominantní. Ve znaku ZHORŠOVAT SE se třikrát opakuje artikulace základního znaku HORŠÍ; druhá artikulace znaku je umístěna ve znakovacím prostoru o něco níže než první a třetí artikulace znaku je ještě níže než druhá.

Obr. 42 HORŠÍ

Při artikulaci znaku LEPŠÍ (obr. 43) se obě ruce pohybují směrem nahoru. Znak ZLEPŠOVAT SE je artikulován obdobným způsobem jako znak ZHORŠOVAT SE. Třikrát se opakuje artikulace základního znaku LEPŠÍ; druhá artikulace znaku je umístěna ve znakovacím prostoru o něco výše než první a třetí artikulace znaku o něco výše než druhá.

Pro význam zdokonalení v oblasti schopností člověka je užíván znak ZDOKONALENÍ (KARIÉRA) (obr. 44). Při tomto znaku je nedominantní ruka umístěna přibližně uprostřed znakovacího prostoru. Znázorňuje úroveň, od které se naše schopnosti zvyšují. Dominantní ruka stoupá od nedominantní směrem nahoru a zastupuje vzrůstající zdokonalení, pokrok.

Obr. 43 LEPŠÍ

Obr. 44 ZDOKONALENÍ (KARIÉRA)

Zdrojová oblast nahoře (nahoru) – dole (dolů) je metaforicky mapována do oblasti kvality i ve znacích POROVNÁNÍ (entit), VYROVNAT SE (něčemu, někomu).

Ve znaku POROVNÁNÍ (substancí, entit) (obr. 45) každá ruka reprezentuje jednu srovnávanou entitu. Porovnání entit musí v projevu předcházet lokalizace srovnávaných entit ve znakovacím prostoru (např. jedna entita je umístěna vlevo před tělem znakujícího, druhá entita je umístěna vpravo před tělem znakujícího).⁶⁷ Při porovnání entit lepší, kvalitnější entitě odpovídá vyšší pozice ve znakovacím prostoru, a naopak horší, méně kvalitní entitě odpovídá nižší pozice ve znakovacím prostoru.

Vyšší pozice ve znakovacím prostoru je dána i entitě, které se něco (někdo) vyrovnává ve znaku VYROVNAT SE (něčemu, někomu) (obr. 46). Lepší entitu v artikulaci znaku zastupuje rovina tvořená prsty nedominantní ruky. Entitu, která je na počátku horší, méně kvalitní, zastupuje rovina tvořená prsty dominantní ruky a náleží jí nižší pozice ve znakovacím prostoru než ruce nedominantní. Při artikulaci znaku se dominantní ruka zastupující horší entitu, pohybuje vzhůru do stejné úrovně ve znakovacím prostoru, v níž je lepší entita.

⁶⁷ Znakovací prostor ve znakových jazycích bývá v odborné literatuře (např. Lidell 1990) rozdělován na prostor (1) topografický a (2) syntaktický. V čem se tyto prostory liší? (1) Topografický prostor se vztahuje ke konkrétnímu skutečnému prostoru a kopíruje prostorové uspořádání reálného světa. Užívá se především při vyjadřování skutečných prostorových vztahů (např. při popisu půdorysu domu, při popisu předmětů, směrů, umístění apod.). Umístění jednotlivých entit kopíruje prostorové vztahy mezi popisovanými entitami reálného světa. (2) Syntaktický prostor je prostorem utvářeným jen v jazyce. Prostor je užíván konvenčně bez ohledu na skutečné prostorové vztahy mezi entitami. Mluvčí/znakující jednotlivé entity ve znakovacím prostoru lokalizuje, aby mohl mezi nimi vyjádřit vzájemný vztah (umístění ve znakovacím prostoru však nevyjadřuje skutečné prostorové vztahy mezi entitami). Umístění může být ve znakovacím prostoru i pevně stanoveno, jako je tomu např. u prostorového uspořádání účastníků komunikace (mluvčí – já, adresát – ty) a osob, jež se komunikace neúčastní (on/ona/ono). V obou typech prostoru je prostor organizován z perspektivy mluvčího a z jeho prostorové lokalizace.

Obr. 45 POROVNÁNÍ (substancí, entit)

Obr. 46 VYROVNAT SE (něčemu, někomu)

Přehled korespondencí jednotlivých struktur v metaforickém mapování (mezi zdrojovou a cílovou oblastí) a v ikonickém mapování (mezi zdrojovou oblastí a jazykovými prostředky českého znakového jazyka) v konceptuální metafoře DOBRÉ JE NAHOŘE/DOBRÉ SMĚŘUJE NAHORU je v tabulce 2:

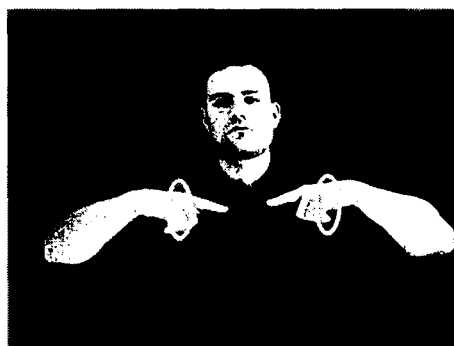
Tab. 2 Dvojitý mapování v konceptuální metafoře DOBRÉ JE NAHOŘE/DOBRÉ SMĚŘUJE NAHORU (podle Taub 2001, s. 145)		
metaforické mapování	ikonické mapování	
zdrojová oblast	cílová oblast	artikulátory (manuální složka znaku)
prostorová orientace nahore (nahoru) – dole (dolů)	míra dobra, kvality	vertikální osa ve znakovacím prostoru
vyšší pozice	lepší kvalita	vyšší pozice ve znakovacím prostoru
nižší pozice	horší kvalita	nižší pozice ve znakovacím prostoru
pohyb vzhůru	zlepšení, zdokonalení, pokrok	pohyb vzhůru ve znakovacím prostoru
pohyb dolů	zhoršení, úpadek	pohyb dolů ve znakovacím prostoru

Základní konceptuální metafora DOBRÉ JE NAHOŘE vstupuje i do dalších abstraktních konceptů, jako jsou život a smrt, fyzická a duševní kondice, bdění a spánek, mezilidské vztahy. Ve znacích pro **pozitivní stavy**, **bdění**, **sílu**, **zdraví** aj. je pohyb směrem **nahoru**, zatímco ve znacích pro **negativní stavy**, **spánek**, **nemoc** a **podřízenost** pohyb směřuje **dolů**. Toto metaforické mapování realizují např. znaky českého znakového jazyka ÚSPĚŠNÝ (obr. 47), ŽIVOT (obr. 48), ZDRAVÍ (obr. 49), ZACHRÁNIT, PROBUDIT SE, SMUTNÝ (obr. 50), ZKLAMANÝ (obr. 51), ŠPATNÝ (obr. 52), VZDÁT (něco) (obr. 53), UNAVENÝ (obr. 54), VYČERPANÝ (obr. 55), VÁŽNÝ (obr. 56), ZOUFALÝ (obr. 57), TRÁPIT SE, NEVŠÍMAT SI (NEDÁVAT-POZOR), HLADOVÝ, USNOUT, OMDLÍT, STYDĚT SE (obr. 58), BÝT-POSLUŠNÝ, ZEMŘÍT. Ve všech uvedených znacích je při artikulaci „viditelný“ pohyb směrem

nahoru, nebo dolů – podle toho, zda znak má pozitivní, nebo negativní hodnocení významu. V ikonickém mapování jsou při kódování mentální představy do jazykové formy užity principy (c) a (e): pohyb artikulátorů reprezentuje pohyb objektu (referenta) (*path-for-path iconicity*) a umístění ve znakovacím prostoru reprezentuje umístění v mentálním či skutečném prostoru (*space-for-space iconicity*).

Obr. 47 ÚSPĚŠNÝ

Obr. 48 ŽIVOT

Obr. 49 ZDRAVÍ

Obr. 50 SMUTNÝ

Obr. 51 ZKLAMANÝ

Obr. 52 ŠPATNÝ

Obr. 53 VZDÁT

Obr. 54 UNAVENÝ

Obr. 55 VYČERPANÝ

Obr. 56 VÁŽNÝ

Obr. 57 ZOUFALÝ

Obr. 58 STYDĚT SE

V některých znacích s pozitivními konotacemi je možné kromě pohybu nahoru pozorovat i otevírání ruky/rukou, a to v případě, že artikulace znaku začíná tvarem ruky/rukou se skrčenými prsty, např. znak českého znakového jazyka LEPŠÍ (obr. 43) a ÚSPĚŠNÝ (obr. 47). U znaku českého znakového jazyka ZOUFALÝ (obr. 57), který má negativní konotace, naopak artikulace znaku začíná tvarem ruky s nataženými prsty a následuje současně pohyb dolů a zavírání ruky.⁶⁸

⁶⁸ Bylo zjištěno, že ve znakových jazycích existuje souvislost nejen mezi pozitivními a negativními konotacemi znaku a směrem pohybu, popř. pozicí ve znakovacím prostoru, ale i mezi pozitivními a negativními konotacemi znaku a tvarem ruky užitým při artikulaci znaku. O „pozitivních a negativních“ tvarech ruky v britském znakovém jazyce se zmiňuje např. Woll 1983. Vztah mezi tvarem ruky, zejména otevřenou dlaní a rukou v pěst, a konotacemi (kladnými, nebo zápornými) významu se uplatňuje i v gestikulaci. Otevřená dlaň je symbolem dobrého úmyslu a upřímnosti, je spojována s přátelstvím, dobrosrdečností a oddaností. Lidé, kteří gestikulují k adresátovi otevřenou dlaní nic neskrývají, jsou

Této konceptuální metafoře se věnovala v americkém znakovém jazyce Taubová (2001, s. 145–149).

5.1.3 Metafora SILNÝ/MOCNÝ JE NAHOŘE⁶⁹

V této konceptuální metafoře je prostorová orientace nahoře – dole metaforicky mapována jako míra **důležitosti, sociálního významu a statutu. Důležitějším lidem, rolím, institucím aj.** je ve znakovacím prostoru přiděleno **vyšší umístění**. Při kódování v ikonickém mapování je užit princip (e): umístění ve znakovacím prostoru reprezentuje umístění v mentálním či skutečném prostoru (*space-for-space iconicity*). me e) ?

Znaky realizující tuto konceptuální metaforu jsou např. znaky českého znakového jazyka BÝT-POVÝŠEN, BÝT-PONÍŽEN, DISKRIMINACE, DOSTÁVAT-PODPORU, VYPLÁCET (podřízené), NADŘÍZENÁ OSOBA, GENERÁLNÍ ŘEDITEL, DĚLNÍK, VRCHNÍ SOUD, STARŠÍ a MLADŠÍ. Současně řada z těchto znaků realizuje pozici (umístěním) ve znakovacím prostoru i další konceptuální metaforu, a to STAVY JSOU UMÍSTĚNÍ (*STATES ARE LOCATIONS*).

Při artikulaci znaku BÝT-POVÝŠEN (obr. 59, 60) se ruka (u var. 2 dominantní ruka) pohybuje směrem nahoru, jelikož míra důležitosti a sociálního významu vzrostla. Ve znaku BÝT-PONÍŽEN (obr. 61) se naopak ruka při artikulaci pohybuje směrem dolů, míra důležitosti a sociálního významu klesla. Pozice ve znakovacím prostoru na počátku artikulace v obou znacích značí původní postavení toho, který je povýšen, nebo ponížen.

Obr. 59 BÝT-POVÝŠEN

Obr. 60 BÝT-POVÝŠEN var. 2

vstřícní a ochotní ke spolupráci. Naopak ruce sevřené v pěst vyjadřují bojovnost, zlost, pokus o útok. Více k těmto aspektům neverbální komunikace např. Thiel 1994/1997, s. 44–49.

⁶⁹ Zpracováno podle Taubové (2001, s. 149–153).

Obr. 61 BÝT-PONÍŽEN

Ve znaku DISKRIMACE (obr. 62) nedominantní ruka, umístěná ve znakovacím prostoru dole, zastupuje toho, kdo je diskriminován, a dominantní ruka toho, kdo diskriminuje. Při artikulaci znaku se dominantní ruka pohybuje směrem dolů a zastaví se o ruku nedominantní, diskriminovaný subjekt je omezován a utiskován.

Ve znacích DOSTÁVAT-PODPORU (obr. 63) a VYPLÁCET (podřízené) je orientace rukou ovlivněna tím, kdo je sociálně významnější a mocnější. Pokud dostávám podporu, jsou prsty ve znaku PODPOROVAT orientovány šikmo dolů ke mně (od mocnějšího ke slabšímu). Pokud někoho vyplácím, a jsem tedy sociálně silnější, jsou prsty nedominantní ruky orientovány šikmo dolů ode mne.

Obr. 62 DISKRIMINACE

Obr. 63 DOSTÁVAT PODPORU

Prostorová orientace nahoře – dole je metaforicky mapována i v oblasti pojmenování pracovních pozic a služebních vztahů, např. NADŘÍZENÁ OSOBA, GENERÁLNÍ ŘEDITEL, DĚLNÍK, VRCHNÍ SOUD, VRCHNÍ SESTRA, PRIMÁŘ.

Jedna z variant pojmenování NADŘÍZENÁ OSOBA (obr. 64) v českém znakovém jazyce vypadá tak, že se nejprve artikuluje znak ŠÉF a poté klasifikátorový tvar ruky A₀ (dlaň ruky orientovaná k tělu, prsty směřují doleva), který v českém znakovém jazyce zastupuje osobu. Klasifikátorový tvar ruky je ve znakovacím prostoru umístěn v jeho

horní části, jelikož nadřízená osoba je nadřazena ostatním podřízeným osobám a subjektům.

Při artikulaci pojmenování GENERÁLNÍ ŘEDITEL (obr. 65) je nejprve artikulován znak ŘEDITEL a poté znak GENERÁLNÍ. Ve znaku GENERÁLNÍ pohyb směřuje nahoru, jelikož tato pozice je v hierarchii pracovních pozic pozicí „lepší“, vyšší.

V pojmenování DĚLNÍK (obr. 66) naopak pohyb směřuje dolů. Pracovní pozice dělníka je v naší společnosti vnímána jako pozice nižší.

V pojmenování VRCHNÍ SOUD (obr. 67) je nejdříve artikulován znak SOUD a poté znak VRCHNÍ. Při artikulaci znaku VRCHNÍ se ruka pohybuje směrem nahoru (z nižší pozice ve znakovacím prostoru do vyšší pozice ve znakovacím prostoru). To ikonicky odkazuje k tomu, že vrchní soud je služebně nadřazen ostatním, „méně důležitým“ institucím.

V pojmenování VRCHNÍ SESTRA a PRIMÁŘ lze vidět stejný princip jako při artikulaci znaku VRCHNÍ SOUD: v pojmenování VRCHNÍ SESTRA je nejprve artikulován znak SESTRA a poté znak VRCHNÍ; v pojmenování PRIMÁŘ nejdříve znak LÉKAŘ a poté znak VRCHNÍ.

Obr. 64 NADŘÍZENÁ OSOBA

Obr. 65 GENERÁLNÍ ŘEDITEL

Obr. 66 DĚLNÍK

Obr. 67 VRCHNÍ SOUD

Ve znacích STARŠÍ (obr. 68) a MLADŠÍ (obr. 69) je metaforicky mapována prostorová orientace nahoře – dole jako míra společenského postavení. Při artikulaci znaku STARŠÍ se ruka pohybuje krátce směrem nahoru, jelikož starší osoba má vyšší společenské postavení a větší autoritu než mladší osoba. Při artikulaci znaku MLADŠÍ se ruka pohybuje krátce směrem dolů, mladší osoba má nižší společenské postavení a menší autoritu.

Je-li u osob, které srovnáváme, uveden věkový rozdíl, lze použít jinou variantu znaků STARŠÍ (obr. 70) a MLADŠÍ (obr. 71). Nedominantní ruka ve znacích STARŠÍ a MLADŠÍ zastupuje osobu, se kterou je druhá osoba srovnávána. Druhou osobu (srovnávanou) zastupuje dominantní ruka. Při artikulaci znaku se dominantní ruka posune nahoru, je-li srovnávaná osoba starší. Je-li srovnávaná osoba mladší, posune se dominantní ruka dolů. I v těchto znacích starší osobě náleží vyšší statut a větší autorita než osobě mladší. V ikonickém mapování výše společenského postavení koresponduje s pozicí ve znakovacím prostoru.

Obr. 68 STARŠÍ

Obr. 69 MLADŠÍ

Obr. 70 STARŠÍ var. 2

Obr. 71 MLADŠÍ var. 2

Přehled korespondencí jednotlivých struktur v metaforickém mapování (mezi zdrojovou a cílovou oblastí) a v ikonickém mapování (mezi zdrojovou oblastí a jazykovými prostředky českého znakového jazyka) v konceptuální metafoře SILNÝ/MOCNÝ JE NAHOŘE je v tabulce 3:

Tab. 3

Dvojí mapování v konceptuální metafoře SILNÝ/MOCNÝ JE NAHOŘE
(podle Taub 2001, s. 151)

<u>metaforické mapování</u>	<u>ikonické mapování</u>	
<u>zdrojová oblast</u>	<u>cílová oblast</u>	<u>artikulátory (manuální složka znaku)</u>
prostorová orientace nahore (nahoru) – dole (dolů)	míra síly, důležitosti, autority	vertikální osa ve znakovacím prostoru
vyšší pozice	důležitější, silnější, nadřazená pozice	vyšší pozice ve znakovacím prostoru
nižší pozice	slabší, podřazená pozice	nižší pozice ve znakovacím prostoru
pohyb vzhůru	vzrůstající síla	pohyb vzhůru ve znakovacím prostoru
pohyb dolů	klesající síla	pohyb dolů ve znakovacím prostoru

Této konceptuální metafoře se věnovala v americkém znakovém jazyce Taubová (2001, s. 149–153) a v japonském znakovém jazyce Vealová (1996).

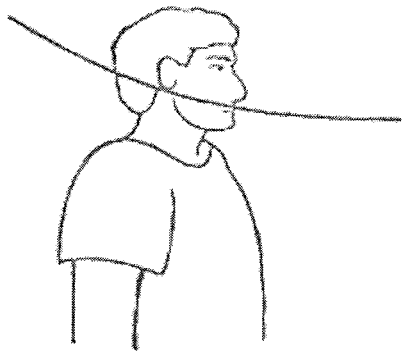
5.1.4 Metafory BUDOUCNOST JE VPŘEDU, MINULOST JE VZADU

Konceptuální metafory BUDOUCNOST JE VPŘEDU a MINULOST JE VZADU se vztahují ke společné konceptuální metafoře – ČAS JE PROSTOR. V těchto konceptuálních metaforách je čas metaforicky mapován jako místo v prostoru (vpředu, vzadu), tj. o ČASE myslíme jako o prostoru. Ikonicky je tato konceptualizace mapována v užívání znakovacího prostoru. Při kódování je v ikonickém mapování užit princip (e): umístění ve znakovacím prostoru reprezentuje umístění v mentálním či skutečném prostoru (*space-for-space iconicity*). Funkci referenčního bodu, od něhož se konceptualizace času odvíjí, má mluvčí (tj. konceptualizace času je antropocentrická).

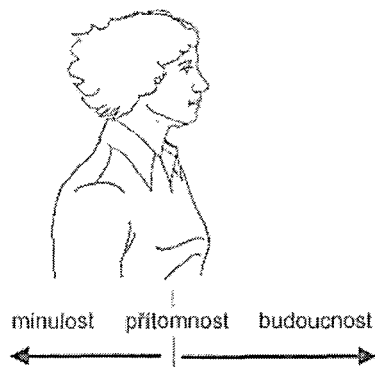
Jak již bylo zmíněno v úvodu této kapitoly, v kulturách střední a západní Evropy bývá budoucnost koncipována jako událost stojící před námi a minulost jako událost stojící za námi. Při vyjadřování budoucnosti a minulosti ve znakových jazycích se mluví o tzv. **základní časové linii**⁷⁰ (*time-line*). Ta vede zezadu směrem vpřed – v úrovni za týlem hlavy vpřed do vzdálenosti natažené paže horní končetiny (obr. 72) – a je využívána ke konceptualizaci budoucnosti a minulosti: část časové linie, která je situována ve znakovacím prostoru „před tělem“, je spojována s budoucností, a část linie situovaná „za tělem“ s minulostí (obr. 73) (Frishberg; Gough 1973, čerpáno z Schermer; Koolhof 1990, s. 299). Tato konceptualizace budoucnosti a minulosti je ve znakových jazycích „viditelná“. Pro znaky znakového jazyka související s budoucností je charakteristický pohyb vpřed ve znakovacím prostoru a pro znaky znakového jazyka související s minulostí pak pohyb směrem vzad. Přítomnosti náleží ta část časové linie, která se nachází v rovině těsně před tělem znakujícího. Základní časová linie je pravděpodobně univerzální (tzn. funguje ve všech znakových jazycích), i když přiřazení jednotlivých úseků pomyslné časové osy budoucnosti či minulosti je vázáné na kulturu daného společenství. Na této základní časové linii jsou artikulována časová určení, která umisťují události, děje, situace, stavy atd. do budoucnosti, nebo do minulosti.⁷¹

⁷⁰ Poprvé tento termín použily v roce 1973 N. Frishbergová a B. Goughová při popisu způsobů vyjadřování času v americkém znakovém jazyce (Macurová 2003, s. 91).

⁷¹ S ohledem na kontext může být základní časová linie ve svém umístění ve znakovacím prostoru modifikována např. (1) jako diagonální linie jdoucí nad (volně ohnutým) předloktím nedominantní ruky, kde oblast předloktí odpovídá minulosti, ruka přítomnosti a pomyslné pokračování za rukou budoucnosti, nebo (2) jako linie jdoucí vodorovně zleva doprava před tělem znakujícího. Rozvržení minulosti a budoucnosti na této linii odpovídá obecné představě času, tj. minulosti vlevo, budoucnosti vpravo (Johnston 1989, s. 146). Více viz Johnston 1989.

Obr. 72

Obr. 73

Znaky realizující konceptuální metafory BUDOUCNOST JE VPŘEDU a MINULOST JE VZADU jsou např. znaky českého znakového jazyka BUDOUCNOST (obr. 74), MINULOST (obr. 75), TÝDEN, PŘÍŠTÍ-TÝDEN, MINULÝ-TÝDEN, ZA-14-DNŮ (obr. 76), PŘED-14-DNY (obr. 77), ZÍTRA (obr. 78), POZÍTŘÍ, POPOZÍTŘÍ, VČERA (obr. 79), PŘEDEVČÍREM, PŘEDPŘEDEVČÍREM, ZA-ROK, ZA-DVA-ROKY (obr. 80), VLONI, PŘEDLONI (obr. 81), NEDÁVNO (BLÍZKÁ-MINULOST) (obr. 82), BRZY (BLÍZKÁ-BUDOUCNOST) (obr. 83), DÁVNO (VZDÁLENÁ-MINULOST) (obr. 84), ZA-DLOUHO (VZDÁLENÁ-BUDOUCNOST) (obr. 85).

Obr. 74 BUDOUCNOST

Obr. 75 MINULOST

Obr. 76 ZA-14-DNŮ

Obr. 77 PŘED-14-DNY

Obr. 78 ZÍTRA

Obr. 79 VČERA

Obr. 80 ZA-DVA-ROKY

Obr. 81 PŘEDLONI

Obr. 82 NEDÁVNO (BLÍZKÁ-MINULOST)

Obr. 83 BRZY (BLÍZKÁ-BUDOUCNOST)

Obr. 84 VZDÁLENÁ-MINULOST

Obr. 85 VZDÁLENÁ-BUDOUCNOST

Na základní časové linii se artikulují i znaky ODKLÁDAT/ODLOŽIT (termín) a (doba, termín) PŘIBLIŽOVAT SE/PŘIBLIŽIT SE související s konceptem času. Artikulace znaku ODKLÁDAT/ODLOŽIT (termín) (obr. 86) začíná u těla mluvčího.

Ruce zastupují konkrétní termín v přítomnosti, nebo v budoucnosti. Následně se obě ruce obloukem posunou ve znakovacím prostoru vpřed, tzn. termín (zkoušky, odevzdání práce, společného setkání aj.) se odloží, posune dále do budoucnosti.

Ve znaku (doba, termín) PŘIBLIŽOVAT SE/PŘIBLIŽIT SE (obr. 87) nedominantní ruka zastupuje předem určenou konkrétní dobu (termín) v přítomnosti, nebo v budoucnosti. Dominantní ruka reprezentuje průběh času (organizovaný z perspektivy mluvčího). Při artikulaci znaku se dominantní ruka posouvá vpřed k ruce nedominantní, čas (zastoupený dominantní rukou) se svým plynutím přibližuje konkrétní době (termínu), která je zastoupena nedominantní rukou.

Obr. 86 ODKLÁDAT/ODLOŽIT (termín)

Obr. 87 (doba, termín) PŘIBLIŽOVAT SE/
PŘIBLIŽIT SE

Základní časová linie se v českém znakovém jazyce využívá pro artikulaci dalších znaků s časovým významem, např. znaků HISTORIE, DĚDIČNOST (obr. 88) a GENERACE, ve kterých směr pohybu při artikulaci znaku ukazuje vztah k časovému určení: HISTORIE coby věda o dějinách, o událostech minulých, DĚDIČNOST coby schopnosti předávat dále (v budoucnosti) vlastnosti předků a GENERACE jako vývojová etapa v čase.

Obr. 88 DĚDIČNOST

Přehled korespondencí jednotlivých struktur v metaforickém mapování (mezi zdrojovou a cílovou oblastí) a v ikonickém mapování (mezi zdrojovou oblastí a jazykovými prostředky českého znakového jazyka) v konceptuálních metaforách BUDOUCNOST JE VPŘEDU, MINULOST JE VZADU je v tabulce 4:

Tab. 4 Dvojití mapování v konceptuálních metaforách BUDOUCNOST JE VPŘEDU, MINULOST JE VZADU (podle Taub 2001, s. 117)		
<u>metaforické mapování</u>	<u>ikonické mapování</u>	
<u>zdrojová oblast</u>	<u>cílová oblast</u>	<u>artikulátory (manuální složka znaku)</u>
místo mluvčího (referenčního bodu)	přítomný čas	rovina těsně před tělem mluvčího
prostor před mluvčím	budoucí čas	prostor před tělem mluvčího
prostor za mluvčím	minulý čas	prostor za tělem mluvčího
míra vzdálenosti od mluvčího	míra „vzdálenosti“ budoucnosti, či minulosti od přítomnosti	míra vzdálenosti od těla mluvčího
pohyb vpřed v prostoru před mluvčím	pohyb v čase (v budoucnosti)	pohyb vpřed (po časové linii) ve znakovacím prostoru

Této konceptuální metafoře se věnovala v americkém znakovém jazyce Taubová (2001, s. 115–118), v polském znakovém jazyce Šůchová (2007).

5.2 Ontologické metafory v českém znakovém jazyce

Další typ metafor, kterým se budu věnovat, jsou ontologické metafory. Ontologické metafory jsou metaforami entit a substancí (Lakoff; Johnson 1980/2002, s. 39). Prostřednictvím těchto metafor jsou ne-věci, např. myšlenky, události, děje, stavy aj., konceptualizovány, jako by byly předměty, substancemi nebo nádobami. „*Stejně jako základní zkušenosti s orientací člověka v prostoru daly vzniknout orientačním metaforám, tak i zkušenosti s fyzickými objekty (zejména s našimi vlastními těly) poskytují bázi pro mimořádně širokou škálu metafor ontologických, tedy způsobů jak pohlížet na události, činnosti, city, myšlenky atd. jakožto na entity a substance.*“ (Lakoff; Johnson 1980/2002, s. 39n)

Na základě výzkumů ontologických metafor v různých znakových jazycích (např. Wilcox 2000, 2005, Jarque 2005, Brennan 2005) se ukazuje, že ve znakových

jazycích jsou často realizovány dvě ontologické metafory, a to MYSL JE NÁDOBA a MYŠLENKY JSOU PŘEDMĚTY (v různých obměnách – myšlenky jako uchopitelné předměty, jako rovné předměty, jako pečlivě vybírané předměty). Tyto dvě konceptuální metafory a jejich realizace v českém znakovém jazyce budou předmětem zájmu i v této podkapitole. Jak zjistila Wilcoxová (2000) v americkém znakovém jazyce a v českém znakovém jazyce potvrdila Nováková (2006), metaforická vyjádření související s mentální aktivitou a mentálními procesy bývají artikulována na čele či v jeho blízkosti (u spánku), popř. na týlu hlavy. Realizují tak konceptuální metaforu MÍSTO MYŠLENÍ JE HLAVA. Mozek, umístěný v hlavě, je v kultuře střední a západní Evropy považován za centrum myšlení.⁷² Místem vědomé mentální aktivity je čelo nebo spánek, zatímco místo nevědomé mentální aktivity je na týlu hlavy. Toto rozdělení patrně souvisí s lokalizací vědomé a nevědomé mentální činnosti a mentálních procesů: vědomá mentální aktivita je lokalizována především v mozkové kůře čelních a spánkových laloků mozkových hemisfér, nevědomá mentální aktivita, kterou si sice neuvědomujeme, ale která působí na naše chování a jednání, je lokalizována v hlubokých podkorových strukturách mozku. Rozložení mentální aktivity je „viditelné“ i v metaforických vyjádřeních pro mysl a myšlení ve znakových jazycích.⁷³ V českém znakovém jazyce jsou v blízkosti týlu hlavy artikulovány např. znaky PŘEDSUDEK (obr. 88), PODVĚDOMÍ (obr. 89) a „RADIKÁLNĚ-ZMĚNIT-MYŠLENÍ“.⁷⁴ Ostatní sledované znaky související s konceptem myšlení jsou artikulovány na čele nebo v jeho blízkosti (u spánku).

⁷² Jak již bylo dříve zmiňováno, lokalizace mentální aktivity bývá využívána i v metaforické gestikulaci. Gesta doprovázející sdělení o mentálních procesech, o mentálních stavech jsou často mluvčími artikulována v blízkosti spánku nebo čela. Srov. kapitola 3.4.4 Shody v metaforické gestikulaci.

⁷³ V americkém znakovém jazyce jsou na čele, nebo v jeho blízkosti artikulovány např. znaky pro vědomé mentální procesy PAMATOVAT (SI) (*REMEMBER consciously*), ZNÁT (*KNOW*), MYSLET (*THINK*). Na týlu hlavy jsou artikulovány např. znaky amerického znakového jazyka PAMATOVAT (SI) (nezáměrně) (*REMEMBER unconsciously*) a ZÁSOBA-VĚDOMOSTÍ (*KNOWLEDGE-STORE*) (Wilcox 2000, s. 107). Oblast týlu hlavy je v americkém znakovém jazyce místem, kde jsou uchovávány získané informace (jak od mluvčích, tak získané vlastní zkušeností), a místem, které je ostatním mluvčím nepřístupné (Wilcox 2005, s. 272).

⁷⁴ V českém jazyce lze pro znak „RADIKÁLNĚ-ZMĚNIT-MYŠLENÍ“ použít i ekvivalent „OBRÁTIT-NÁZOR-O-180-STUPŇŮ“.

Obr. 89 PŘEDSUDEK

Obr. 90 PODVĚDOMÍ

5.2.1 Metafora MYSL JE NÁDOBA

Tato konceptuální metafora je založena na představovém schématu NÁDOBY (*CONTAINER*), které definuje základní rozlišení mezi pojmy uvnitř a venku.⁷⁵ Mysl je metaforicky mapována jako nádoba, jejíž obsah je možné měnit, naplnit, zamíchat aj. Wilburová (1987) ve své studii zjistila, že v americkém znakovém jazyce se ve znacích souvisejících s myslí užívá tvar ruky C, který reprezentuje mozek jako nádobu. Tento tvar ruky je v řadě znakových jazyků klasifikátorovým tvarem ruky zastupujícím malé nádoby. Současně je i klasifikátorovým tvarem výšky a šířky předmětu.⁷⁶ Nabývání, nebo ubývání popisovaného parametru předmětu je dáno šířkou prostoru (velikostí úhlu) mezi palcem a ostatními prsty. Je-li tento tvar ruky umístěn u čela, pak na základě věcné souvislosti (metonymicky) zastupuje mysl, do které lze (jako do nádoby) myšlenky jak vkládat, tak je z ní i odebírat, a kterou lze naplňovat a vyprazdňovat apod. (Wulf; Dudis 2005, s. 328, Brennan 2005, s. 372). Jak již bylo zmíněno, v kulturách střední a západní Evropy je hlava (čelo) obvykle asociována s mozkem, s myslí a s myšlením.

Znaky českého znakového jazyka realizující konceptuální metaforu MYSL JE NÁDOBA jsou např. INTELIGENTNÍ, „INTELIGENCE-ZVYŠOVAT“, ZMATEK-V-HLAVĚ/POMATENÝ, PAMATOVAT SI (všechno), PAMATOVAT (SI), ZAPOMENOUT, ZAPOMENOUT (navždy), „MÍT-PRÁZDNO-V-HLAVĚ“, „MÍT-DOST-V-HLAVĚ“ a „RADIKÁLNĚ-ZMĚNIT-MYŠLENÍ“.⁷⁷

⁷⁵ Toto představové schéma strukturuje řadu dalších pojmů, nejen mysl, např. zorné pole, děje, osobní vztahy. Více např. Lakoff; Johnson 1980/2002, s. 39–46, Kövecses 2002, s. 34n.

⁷⁶ Podrobněji k tomuto klasifikátorovému tvaru ruky v americkém znakovém jazyce, v britském znakovém jazyce a v českém znakovém jazyce Tikovská 2006.

⁷⁷ Příklady metaforických vyjádření v českém znakovém jazyce čerpám z práce R. Novákové (2006, s. 12).

Uvedená metaforická vyjádření je možné na základě sdíleného společného prvku rozdělit do tří skupin. Při kódování v ikonickém mapování jsou užity principy (b) a (e): tvar artikulátorů reprezentuje tvar objektu (referenta) (*shape-for-shape iconicity*) a umístění ve znakovacím prostoru reprezentuje umístění v mentálním či skutečném prostoru (*space-for-space iconicity*).

(1) Do první skupiny patří znaky českého znakového jazyka „INTELIGENCE-ZVYŠOVAT“, INTELIGENTNÍ a „MÍT-DOST-V-HLAVĚ“. Společným prvkem této skupiny znaků je, že „znázorňují“ objem, míru myšlenek, znalostí a vědomostí. Zároveň tato metaforická vyjádření v komponentu tvaru ruky, popř. v komponentu pohybu, realizují i konceptuální metaforu VÍCE JE NAHOŘE, ve které je vertikální prostorová orientace nahore – dole metaforicky mapována do oblasti kvantity.⁷⁸

Znak „INTELIGENCE-ZVYŠOVAT“ (obr. 91) je artikulován na čele, metonymicky zastupujícím mysl. Tvar ruky \dot{D} v počáteční pozici reprezentuje výchozí objem, množství znalostí. Při artikulaci znaku se tvar ruky, jak vědomosti přibývají, mění do tvaru ruky D_0 . Zvětšující se úhel mezi prsty (palcem a ukazovákem) ikonicky reprezentuje vzrůstající objem znalostí. Hrana palce značí „dno“ a špička ukazováku výšku obsahu v nádobě, v tomto případě objem znalostí v mysli.

Ve znaku INTELIGENTNÍ (obr. 92) lze vidět stejný princip jako v předchozím znaku. I tento znak je artikulován na čele. Ikonicky maximální vzdálenost prstů od palce reprezentuje značnou míru znalostí. I zde hrana palce značí „dno“ a plocha tvořená ohnutými prsty výšku obsahu v nádobě, míru znalostí v mysli.

Ve znaku „MÍT-DOST-V-HLAVĚ“ (obr. 93) ruce rovněž zastupují objem, míru znalostí. Horizontální pohyb ruky v oblasti čela (ve vyšší pozici ve znakovacím prostoru) zastupuje množství znalostí, vědomostí a myšlenek. Hlava je již plná. Horizontální pohyb ruky, která je v nižší pozici ve znakovacím prostoru, koresponduje se „dnem“ mysli.

⁷⁸ Podrobněji k této konceptuální metafoře viz kapitola 5.1.1 Metafora VÍCE JE NAHOŘE.

Obr. 91 „INTELIGENCE-ZVYŠOVAT“

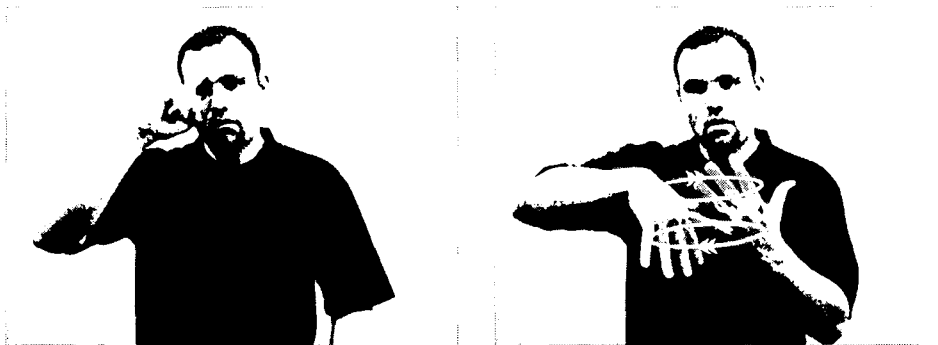

Obr. 92 INTELIGENTNÍ

Obr. 93 „MÍT-DOST-V-HLAVĚ“

(2) Do druhé skupiny náleží znak českého znakového jazyka ZMATEK-V-HLAVĚ/POMATENÝ (obr. 94). Mysl je zde opět metaforicky mapována jako nádoba, avšak v tomto případě je umístěna ve znakovacím prostoru před tělem znakujícího. Artikulace tohoto znaku začíná tvarem ruky D, který se dotýká čela. Ukazovák (dotýkající se čela), který má zde deiktickou funkci, odkazuje k mysli (k místu, kde je mysl lokalizována). (Podle Brennanové (2005, s. 372) natažený ukazovák dotýkající se čela je na základě věcné souvislosti příkladem metonymie.) Artikulace znaku pokračuje ve znakovacím prostoru před tělem znakujícího. Ruce vykonávají alternativní horizontální krouživý pohyb, jakoby míchají myšlenky v hlavě (míchají obsah nádoby). Mysl je ikonicky reprezentována jako obsah, který lze zamíchat.

Obr. 94 ZMATEK-V-HLAVĚ/POMATENÝ

(3) Ve třetí skupině jsou znaky českého znakového jazyka PAMATOVAT (SI), PAMATOVAT SI (všechno), ZAPOMENOUT, ZAPOMENOUT (navždy), „MÍT-PRÁZDNO-V-HLAVĚ“ a „RADIKÁLNĚ-ZMĚNIT-MYŠLENÍ“. Společným prvkem této skupiny znaků je, že mysl je koncipována jako nádoba, do níž lze myšlenky jak vkládat, tak je z ní i odebírat. Současně je v těchto metaforických vyjádřeních v komponentu tvar ruky realizována konceptuální metafora MYŠLENKY JSOU PŘEDMĚTY – myšlenky jsou metaforicky mapovány jako uchopitelné objekty, se kterými lze manipulovat a které lze umisťovat, popř. přemisťovat. Ikonické mapování je realizováno v komponentu tvaru ruky. V těchto znacích (kromě metaforického vyjádření „MÍT-PRÁZDNO-V-HLAVĚ“) je ruka buď ve tvaru ruky **Ě**, nebo **A**. Oba tyto tvary jsou klasifikátorovými tvary ruky pro držení předmětů: klasifikátorový tvar ruky **Ě** v českém znakovém jazyce zastupuje držení plochých tenkých předmětů a jejich předávání; klasifikátorový tvar ruky **A** v českém znakovém jazyce zastupuje držení velkých nádob, nebo dlouhých úzkých předmětů (Macurová; Vysuček 2005, s. 267, 273). Myšlenky coby uchopitelné předměty jsou uchopeny a vkládány do hlavy (nádoby), např. znaky PAMATOVAT SI (všechno) (obr. 95), PAMATOVAT (SI) (obr. 96), nebo jsou z ní naopak vyjímány, např. ZAPOMENOUT (navždy) (obr. 97), ZAPOMENOUT (obr. 98).

Obr. 95 PAMATOVAT SI (všechno)

Obr. 96 PAMATOVAT (SI)

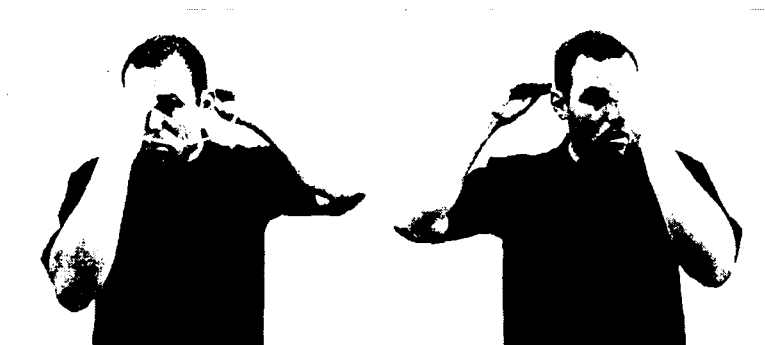
Obr. 97 ZAPOMENOUT (navždy)

Obr. 98 ZAPOMENOUT

Ve znaku „RADIKÁLNĚ-ZMĚNIT-MYŠLENÍ“ (obr. 99) jsou myšlenky rovněž metaforicky mapovány jako uchopitelné objekty. V tomto znaku obě ruce reprezentují držené myšlenky: jedna ruka drží myšlenku „ve vědomí“ a druhá ruka drží myšlenku „v nevědomí“. Při artikulaci znaku se ruce navzájem vymění, tj. myšlenka „z vědomí“ je přemístěna „do nevědomí“ a myšlenka „z nevědomí“ „do vědomí“. Myšlení, postoj, názor se zcela obrátí.

Posledním metaforickým vyjádřením v této skupině je znak „MÍT-PRÁZDNO-V-HLAVĚ“ (obr. 100). Znak je artikulován tvarem \forall , kterým se v českém znakovém jazyce artikuluje i znak PRÁZDNÝ (absence něčeho). V metaforickém vyjádření „MÍT-PRÁZDNO-V-HLAVĚ“ se tak jedná o artikulaci znaku PRÁZDNÝ na čele (metonymicky zastupujícím mysl). Mysl je prázdná.

Obr. 99 „RADIKÁLNĚ-ZMĚNIT-MYŠLENÍ“

Obr. 100 „MÍT-PRÁZDNO-V-HLAVĚ“

Přehled korespondencí jednotlivých struktur v metaforickém mapování (mezi zdrojovou a cílovou oblastí) a v ikonickém mapování (mezi zdrojovou oblastí a jazykovými prostředky českého znakového jazyka) v konceptuální metafoře MYSL JE NÁDOBA je v tabulce 5:

Tab. 5 Dvojitý mapování v konceptuální metafoře MYSL JE NÁDOBA		
<u>metaforické mapování</u>		<u>ikonické mapování</u>
<u>zdrojová oblast</u>	<u>cílová oblast</u>	<u>artikulátory (manuální složka znaku)</u>
nádoba	mysl	místo artikulace – hlava, metonymické umístění
hlava	vědomí	čelo, popř. spánek
hlava	nevědomí	týl hlavy
hladina v nádobě, prostorová orientace nahore (nahoru) – dole (dolů)	množství znalostí	vertikální osa ve znakovacím prostoru
vyšší hladina v nádobě	větší množství znalostí	větší úhel mezi palcem a prsty ruky
nižší hladina v nádobě	menší množství znalostí	menší úhel mezi palcem a prsty ruky
pohyb nahoru	vzrůstající množství znalostí	pohyb nahoru ve znakovacím prostoru
předměty	myšlenky	tvar ruky B, A, D a 5
pohyb s předměty	mentální procesy	pohyb ve znakovacím prostoru

Této konceptuální metafoře se věnovala v americkém znakovém jazyce Wilbuřová (1987) a Wilcoxová (2000, 2005), v italském znakovém jazyce Russo (2005) a v britském znakovém jazyce Brennanová (2005).

5.2.2 Metafora MYŠLENKY JSOU PŘEDMĚTY⁷⁹

Tato konceptuální metafora je založena na každodenní zkušenosti člověka s fyzickými objekty a s jejich fungováním za určitých podmínek (Wilcox 2000, s. 109). Wilcoxová (2000, 2005) na základě analýzy amerického znakového jazyka metaforická vyjádření realizující tuto konceptuální metaforu dělí dále do čtyř podkategorií. Každá podkategorie se realizuje vlastní konceptuální metaforou, která je upřesněním nadřazené metaforu MYŠLENKY JSOU PŘEDMĚTY. Při kódování mentální představy do jazykové formy v ikonickém mapování jsou ve všech metaforických vyjádřeních užity principy (b) a (e): tvar artikulátorů reprezentuje tvar objektu (referenta) (*shape-for-shape iconicity*) a umístění ve znakovacím prostoru reprezentuje umístění v mentálním či skutečném prostoru (*space-for-space iconicity*).

(1) První podkategorií metaforických vyjádření konceptuální metaforu MYŠLENKY JSOU PŘEDMĚTY jsou metaforická vyjádření realizující konceptuální metaforu **MYŠLENKY JSOU PŘEMÍSTITELNÉ PŘEDMĚTY** (*IDEAS ARE OBJECTS TO BE MANIPULATED OR PLACED*). V této metafoře jsou myšlenky metaforicky mapovány jako předměty, s nimiž lze manipulovat – předměty lze přemísťovat a umísťovat. Pohyb s myšlenkami je vědomý a cílený (Wilcox 2000, s. 112). Tato konceptuální metafora je založena na představovém schématu MANIPULACE (*MANIPULATION*) s předměty, které člověka obklopují.

Znaky českého znakového jazyka realizující tuto konceptuální metaforu jsou např. PAMATOVAT (SI), PAMATOVAT SI (všechno), „RADIKÁLNĚ-ZMĚNIT-MYŠLENÍ“, HLOUPÝ a UČIT/VYUČOVAT.⁸⁰ Ikonicky jsou manipulovatelné předměty zastoupeny klasifikátorovým tvarem ruky \hat{B} , který v českém znakovém jazyce zastupuje držení plochých tenkých předmětů (Macurová; Vysuček 2005, s. 267). Myšlenky jsou v těchto metaforických vyjádřeních mapovány jako uchopitelné předměty, které jsou buď (a) vkládány do hlavy (jako do nádoby), např. znaky

⁷⁹ Zpracováno podle Wilcoxové (2000, s. 112–138).

⁸⁰ Příklady metaforických vyjádření v českém znakovém jazyce čerpám z práce R. Novákové (2006, s. 12).

PAMATOVAT SI (všechno) (obr. 95), PAMATOVAT (SI) (obr. 96), nebo jsou (b) v hlavě přemíst'ovány, např. znak „RADIKÁLNĚ-ZMĚNIT-MYŠLENÍ“ (myšlenka „z vědomí“ je přesunuta „do nevědomí“ a myšlenka „z nevědomí“ „do vědomí“) (obr. 99), HLOUPÝ (pohyb myšlenek v hlavě není nijak cílený) (obr. 101), anebo (c) jsou předávány mezi účastníky komunikace, např. znak UČIT/VYUČOVAT (obr. 102), OZNÁMIT (obr. 103). Znaky UČIT/VYUČOVAT a OZNÁMIT současně v komponentu pohybu realizují konceptuální metaforu KOMUNIKACE JE POSÍLÁNÍ.⁸¹ Myšlenky (informace) jsou předávány, posílány od mluvčího k adresátům. Ikonicky je předávání mapováno ve znakovacím prostoru v komponentu pohybu. Ruce se pohybují směrem od mluvčího k adresátovi/adresátům. Slovesa UČIT/VYUČOVAT a OZNÁMIT patří mezi shodová (směrová) slovesa (*directional verbs*), která pro vyjádření gramatické kategorie osoby a čísla mění své komponenty – dochází ke změně směru pohybu. Začátek a konec pohybu v těchto slovesech je vždy ve vztahu ke gramatikalizovaným pozicím osob.⁸²

Obr. 101 HLOUPÝ

Obr. 102 JÁ VÁS UČÍM/VYUČUJI

⁸¹ Podrobněji k této konceptuální metafoře viz kapitola 5.3.1 Metafora KOMUNIKACE JE POSÍLÁNÍ.

⁸² Podrobněji ke gramatikalizovaným pozicím osob a fungování shodových sloves např. Macurová; Bímová 2001, Baker-Shenk; Cokely 1980, s. 223–229, 248–260.

Obr. 103 JÁ TI OZNÁMUJI

(2) Druhou podkategorií metaforických vyjádření konceptuální metafory **MYŠLENKY JSOU PŘEDMĚTY** charakterizuje konceptuální metafora **MYŠLENKY JSOU UCHOPITELNÉ PŘEDMĚTY** (*IDEAS ARE OBJECTS TO BE GRASPED*). V této metafoře jsou myšlenky mapovány jako uchopitelné předměty (Wilcox 2000, s. 123). Ikonicky jsou uchopitelné předměty reprezentovány klasifikátorovým tvarem ruky „A“. Tento klasifikátorový tvar ruky v českém znakovém jazyce zastupuje držení velkých nádob, nebo dlouhých úzkých předmětů (Macurová; Vysuček 2005, s. 273).

Znaky českého znakového jazyka realizující tuto konceptuální metaforu jsou např. ZAPOMENOUT (navždy) (obr. 97), ZAPOMENOUT (obr. 98), POCHOPIT (obr. 104) a POZNAT (obr. 105).⁸³ Znaky POCHOPIT a POZNAT realizují zároveň i konceptuální metaforu POROZUMĚNÍ JE UCHOPENÍ, ve které je mentální aktivita konceptualizována jako manipulace s pevnými objekty a porozumění jako jejich uchopení (Jákel 1995, s. 202, čerpáno z Wilcox 2005, s. 274). Všechna sledovaná metaforická vyjádření v této pod kategorii jsou artikulována v oblasti čela, které metonymicky zastupuje mysl a v ní obsažené myšlenky. V znacích ZAPOMENOUT (navždy) a ZAPOMENOUT jsou myšlenky z hlavy (z paměti) vyjmuty a drženy; ve znaku ZAPOMENOUT (navždy) jsou navíc myšlenky „zahozeny za hlavu“, zapomenuty trvale.

Ve znacích POCHOPIT a POZNAT je proces rozumění metaforicky a ikonicky mapován jako uchopení předmětu. Artikulace znaku POCHOPIT končí dotykem ruky na čele, uchopená myšlenka je uložena do mysli (nádoby). Ve znaku POZNAT se jedná o poznání nějaké osoby, popř. věci. Artikulace znaku končí klasifikátorovým tvarem „A – osoba, věc je „uchopena“ (Vysuček 2006, s. 5n).

⁸³ Příklady metaforických vyjádření v českém znakovém jazyce čerpám z práce R. Novákové (2006, s. 12).

Obr. 104 POCHOPIT

Obr. 105 POZNAT

(3) Třetí podkategorii metaforických vyjádření konceptuální metafory MYŠLENKY JSOU PŘEDMĚTY tvoří metaforická vyjádření realizující konceptuální metaforu **MYŠLENKY JSOU PEČLIVĚ VYBÍRANÉ PŘEDMĚTY** (*IDEAS ARE OBJECTS TO BE CAREFULLY DISCRIMINATED/SELECTED*). Pečlivě vybírané předměty jsou ikonicky reprezentovány klasifikátorovým tvarem ruky ‚O‘, který v českém znakovém jazyce zastupuje držení důležitých dokumentů (Macurová; Vysuček 2005, s. 267).

Znaky českého znakového jazyka realizující tuto konceptuální metaforu jsou např. INFORMACE, VÝTAH (ve významu shrnutí důležitých informací), PTÁT SE a VYPTÁVAT SE. Ve znaku INFORMACE (obr. 106) ruce ve tvaru ‚O‘ reprezentují vybrané myšlenky, které jsou předávány adresátovi.

Ve znaku VÝTAH, který je složen ze znaků INFORMACE, DŮLEŽITÝ a VYBÍRAT (obr. 107), jsou důležité myšlenky pečlivě vybírány (uchopovány) z množství ostatních (nedůležitých) myšlenek.

I ve znacích PTÁT SE (obr. 108) a VYPTÁVAT SE (obr. 109) je otázka mapována jako pečlivě vybraný předmět (artikulovaný tvarem ruky ‚O‘), který je poslán k adresátovi. Znak PTÁT SE je další představitel shodových sloves. Pohyb při artikulaci znaku je veden s ohledem na gramatikalizované pozice osob. Ve znaku VYPTÁVAT SE je znak PTÁT SE artikulován oběma rukama, pohyb rukou je alternativní a opakovaný. Artikulace znaku koresponduje s významem tohoto slovesa – důkladné, opakované ptaní. V těchto znacích je zároveň v komponentu pohybu realizována konceptuální metafora KOMUNIKACE JE POSÍLÁNÍ a v komponentu místo artikulace konceptuální metafora MÍSTO MLUVENÍ JSOU ÚSTA.

Obr. 106 INFORMACE

Obr. 107 VYBÍRAT

Obr. 108 JÁ SE TĚ PTÁM

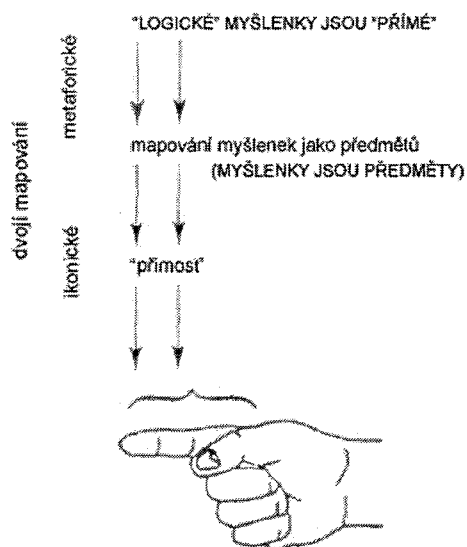
Obr. 109 VYPTÁVAT SE

(4) Poslední podkategorii metaforických vyjádření konceptuální metafory MYŠLENKY JSOU PŘEDMĚTY tvoří metaforická vyjádření, která realizují konceptuální metaforu „LOGICKÉ“ MYŠLENKY JSOU „PŘÍMÉ“ (*IDEAS IN EXISTENCE ARE STRAIGHT*).⁸⁴ V této metafoře jsou logické a strukturované myšlenky konceptualizovány jako „přímé“ (předměty) (obr. 110).⁸⁵ Myšlenky jsou ikonicky reprezentovány klasifikátorovým

⁸⁴ Wilcoxová (2000, s. 124) tuto konceptuální metaforu řadí k metaforám strukturním. Jelikož je této konceptuální metafoře nadřazena metafora MYŠLENKY JSOU PŘEDMĚTY, ponechávám výklad této konceptuální metafory v této podkapitole, i když má prvky strukturní metafory.

⁸⁵ Myšlenky nestrukturované a nelogické jsou naopak koncipovány jako „nepřímé“, zakřivené. Této konceptualizaci odpovídá konceptuální metafora „NELOGICKÉ“ MYŠLENKY JSOU „NEPŘÍMÉ“ (*IDEAS NOT FULLY EXISTENCE ARE BENT*) (Wilcox 2000, s. 131). Ikonicky jsou myšlenky v této metafoře v americkém znakovém jazyce reprezentovány tvarem ruky \mathbb{D} , popř. \mathbb{E} , který je klasifikátorovým tvarem ruky pro nevzpřímené (sedící) osoby a ohnuté končetiny lidí a zvířat. Tuto metaforu realizují např. znaky

tvarem ruky D, který v českém znakovém jazyce zastupuje dlouhé tenké rovné předměty (Tikovská 2006, s. 152).⁸⁶

Obr. 110 Dvojitá mapování v konceptuální metafoře „LOGICKÉ“ MYŠLENKY JSOU „PŘÍMÉ“

Přestože je zde nadřazená konceptuální metafora MYŠLENKY JSOU PŘEDMĚTY, není do cílové oblasti mapováno konkrétní představové schéma související s předměty, s jejich držením, popř. s pohybem s nimi. Metaforické mapování vychází v této metafoře z představového schématu „PŘÍMOST“ (*STRAIGHT, STRAIGHTNESS*) (Wilcox 2000, s. 127).⁸⁷ Struktury představového schématu „PŘÍMOST“ jsou zdrojovou oblastí pro konceptualizaci myšlení.⁸⁸ Porozumění tomuto představovému schématu podle Cienkiho (1998b, s. 108) vychází z bohaté lidské zkušenosti s vnímáním okolního světa – přímé linie jsou vnímány snadněji a rychleji než linie nepřímé, „přímost“ je asociována s uspořádaností, ukázněností a systematičností, vzpřímené tělo pohybující se přímo souvisí s vědomou koordinací těla, nejkratší a nejefektivnější spojení mezi dvěma body je rovná přímka (Cienki 1998b, s. 109, 111n).⁸⁹ Klasifikátorový tvar ruky D tedy

amerického znakového jazyka VYMYSLET SI (*INVENT*) a ZMATENÝ/BEZRADNÝ (*PUZZLED*). Podrobněji k této metafoře Wilcoxová (2000, 2005). K její motivaci např. Cienki 1998b.

⁸⁶ Tento klasifikátorový tvar ruky v řadě znakových jazyků zastupuje kromě dlouhých tenkých rovných předmětů i stojící osoby a předměty a končetiny lidí a zvířat. Podrobněji k tomuto klasifikátorovému tvaru ruky v americkém znakovém jazyce, v britském znakovém jazyce a v českém znakovém jazyce Tikovská 2006.

⁸⁷ Představové schéma *STRAIGHT* v této práci překládám jako „PŘÍMOST“, i když jsem si vědoma, že konotace s ním spjaté mohou být v českém a anglickém prostředí rozdílné.

⁸⁸ Představové schéma „PŘÍMOST“ je zdrojovou oblastí nejen pro konceptualizaci myšlení, ale i pro čas, události, pořádek, kontrolu, chování, morálku, pravdu a právo (Cienki 1998b, s. 107).

⁸⁹ Podrobněji k představovému schématu „PŘÍMOST“ a jeho metaforickému rozšíření Cienki 1998b.

v tomto případě více než přímé předměty ikonicky reprezentuje „PŘÍMOST“ (Wilcox 2000, s. 128). Za tvary ruky realizující představové schéma „PŘÍMOST“ lze považovat i tvary ruky P, B_o, 5 a V, které se v českém znakovém jazyce ve znacích souvisejících s myšlením a s myšlenkami objevují. Více natažených prstů v těchto tvarech ruky by mohlo být chápáno jako množství myšlenek.

Představové schéma „PŘÍMOST“ současně koresponduje i se zdravím a s vitalitou. Pozbývá-li živá entita vitality (např. člověk, rostlina), obvykle se její vzpřímená struktura hroutí.⁹⁰ Myšlenky proto mohou být vnímány a metaforicky mapovány i jako živé entity (Wilcox 2000, s. 127).

Znaky českého znakového jazyka realizující konceptuální metaforu „LOGICKÉ“ MYŠLENKY JSOU „PŘÍMÉ“ jsou např. NÁPAD (obr. 111), BLÁZEN,⁹¹ VĚDĚT (obr. 112), ŠOK (obr. 113), VYMÝŠLET SI (OBR. 114), PAMATOVAT SI (nezáměrně), VZDĚLÁNÍ, ZNÁT (obr. 115), MYSLET (obr. 116), ROZUMĚT (obr. 117), VZPOMENOUT SI (obr. 118), VZPOMÍNAT, PŘEDSTAVA, NÁLADA (obr. 119), FILOZOFIE, SNÍT (obr. 120).⁹² Všechna zmíněná metaforická vyjádření jsou artikulována na čele nebo v jeho blízkosti (na spánku, popř. před čelem). Ve všech znacích se užívá tvar ruky s nataženým ukazovákem, či s více nataženými prsty.

Obr. 111 NÁPAD

Obr. 112 VĚDĚT

⁹⁰ „Skleslý postoj typicky doprovází smutek a depresi, vztyčený postoj zase pozitivní citový stav.“ (Lakoff; Johnson 1980/2002, s. 27) Obdobně též zdravý člověk stojí vzpřímeně, naproti tomu vážná choroba člověka nutí ležet (Lakoff – Johnson, 1980/2002, s. 28). Vzpřímenost úzce souvisí s prostorovou orientací nahore – dole. K metafoře založené na této fyzické zkušenosti podrobněji podkapitola 5.1.2 Metafora DOBRÉ JE NAHOŘE/DOBRÉ SMĚŘUJE NAHORU.

⁹¹ Realizace konceptuální metafory „LOGICKÉ“ MYŠLENKY JSOU „PŘÍMÉ“ ve znaku BLÁZEN, který je artikulován tvarem ruky D, není zcela jasná, protože u blázna coby pomateného a duševně chorého člověka se „logické“ myšlenky neočekávají.

⁹² Příklady metaforických vyjádření v českém znakovém jazyce čerpám z práce R. Novákové (2006, s. 12).

Obr. 113 ŠOK

Obr. 114 VYMÝŠLET SI

Obr. 115 ZNÁT

Obr. 116 MYSLET

Obr. 117 ROZUMĚT

Obr. 118 VZPOMENOUT SI

Obr. 119 NÁLADA

Obr. 120 SNÍT

Ve znaku ŠOK (obr. 113), který je artikulován tvarem ruky V, každý prst zastupuje jednu samostatnou myšlenku. Při artikulaci znaku se otočí předloktí paže; natažené prsty (ukazovák a prostředník) si vymění svou pozici. Myšlenky jsou nepříznivou reakcí organismu (na mimořádný podnět) pomíchány.

Ve znacích NÁLADA, FILOZOFIE a SNÍT můžeme nalézt zároveň realizaci konceptuální metafory MYŠLENKY JSOU KAPALINY, o které se v katalánském znakovém jazyce zmiňuje Jarqueová (2005). V těchto znacích se užívá třepotavý pohyb prstů, který se v českém znakovém jazyce uplatňuje ve znacích souvisejících s tekutinami a jejich plynutím. Třepotavý pohyb prstů ikonicky reprezentuje plynutí myšlenek.

Přehled korespondencí jednotlivých struktur v metaforickém mapování (mezi zdrojovou a cílovou oblastí) a v ikonickém mapování (mezi zdrojovou oblastí a jazykovými prostředky českého znakového jazyka) v konceptuální metafoře MYŠLENKY JSOU PŘEDMĚTY je v tabulce 6:

Tab. 6 Dvojití mapování v konceptuální metafoře MYŠLENKY JSOU PŘEDMĚTY		
<u>metaforické mapování</u>		<u>ikonické mapování</u>
<u>zdrojová oblast</u>	<u>cílová oblast</u>	<u>artikulátory (manuální složka znaku)</u>
hlava	vědomí	čelo, popř. spánek
hlava	nevědomí	týl hlavy
přemístitelné předměty	myšlenky	tvary ruky B
uchopitelné předměty	myšlenky	tvary ruky A
pečlivě vybrané předměty	myšlenky	tvary ruky O
„přímot“	myšlenky	tvary ruky D, popř. P, B _o , 5 a V

Této konceptuální metafoře se věnovala v americkém znakovém jazyce Wilcoxová (2000, 2005), v katalánském znakovém jazyce Jarqueová (2005) a v italském znakovém jazyce Russo (2005).

5.3 Strukturní metafory v českém znakovém jazyce

Poslední typ metafor, kterému se budu věnovat, jsou strukturní metafory. Fungování strukturních metafor spočívá v principu, že jeden pojem je strukturován prostřednictvím pojmu druhého, který souvisí se zkušeností lidského těla, se zkušeností zprostředkovanou smysly. Takový pojem je v metaforickém mapování zdrojovou oblastí pro pochopení něčeho jiného, pro cílový koncept. „*Strukturní metafory, podobně jako metafory orientační a ontologické, spočívají na systematických korelacích v rámci naší zkušenosti.*“ (Lakoff; Johnson 1980/2002, s. 79)

Jednou z často zmiňovaných strukturních metafor je metafora pro komunikaci – metafora KOMUNIKACE JE POSÍLÁNÍ. Tato konceptuální metafora je velmi rozšířenou metaforou pro konceptualizaci lidské komunikace a je součástí nadřazené metafory POTRUBÍ (*CONDUIT metaphor*).⁹³ Metafora POTRUBÍ, kterou poprvé formuloval M. Reddy (1979) a která je přesněji popisována jako metaforický model, se užívá v mnoha kulturách právě k uchopení (lidské) komunikace a k mluvení o ní (Cienki 1998b, s. 116). Je odvozena od obecné metaforu pro mysl strukturující myšlenky jako předměty a myšlení jako manipulaci s nimi. Jak popisuje Gibbs (1994, s. 151, čerpáno z Cienki 1998b, s. 117), v tomto modelu se komunikace sestává „*z nalezení správného slova (nádoby) pro myšlenku (objekt) a poslání této naplněné nádoby potrubím nebo vzduchem posluchači, který musí myšlenku (objekt) ze slova (nádoby) opět vyjmout.*“ „*Metafora POTRUBÍ pro komunikaci je promítnutím našich vědomostí o přenášení předmětů v nádobách na naše porozumění komunikaci jako přenášení myšlenek ve slovech.*“ (Lakoff 1987/2006, s. 122)

V následující podkapitole se zaměřím na jednu složku metaforu POTRUBÍ, a to na posílání slov a myšlenek od jedné osoby k druhé osobě, kterou charakterizuje metafora KOMUNIKACE JE POSÍLÁNÍ.⁹⁴ V tomto modelu se přenos slov a myšlenek zdá

⁹³ V literatuře se lze setkat i s pojmenováními „potrubní metafora“ („*conduit*“ *metaphor*), popř. „metafora potrubní pošty“ (Lakoff; Johnson 1980/2002, s. 22).

⁹⁴ Další konceptuální metafory, z nichž je složena nadřazená metafora POTRUBÍ, jsou: MYŠLENKY (nebo VÝZNAMY) JSOU PŘEDMĚTY a JAZYKOVÉ VÝRAZY JSOU NÁDOBY (Lakoff; Johnson 1980/2002, s. 22).

být zcela nezávislý na lidském snažení. Avšak v reálné komunikaci, aby byl její průběh úspěšný, je zapotřebí určitých komunikačních kompetencí a jistého úsilí (Vaiënonienë 2000, s. 144).

5.3.1 Metafora KOMUNIKACE JE POSÍLÁNÍ

V této konceptuální metafoře je zdrojová oblast PŘENOSU (*TRANSFER*) metaforicky mapována do oblasti komunikace. Metafora POTRUBÍ popisuje komunikaci především z perspektivy komunikace mezi dvěma účastníky. Myšlenky (sdělení) jsou v ní pojímány jako předměty, které jsou v určitém směru posílány potrubím (popř. vzduchem) k cíli (adresátovi). Tato konceptuální metafora je podle Lakoffa (1987/2006, s. 269) motivována představovým schématem CESTY (počátek, průběh cesty, cíl), které je běžnou součástí naší zkušenosti, našeho tělesného fungování. „*Pokaždé, když se někde pohybujeme, existuje nějaké místo, odkud začínáme, místo, kde skončíme, posloupnost dotýkajících se míst, která spojují začátek a konec, a také směr.*“ (Lakoff 1987/2006, s. 269) Tzn. pohyb po cestě mezi zdrojem (bodem, odkud začínáme) a místem určení (bodem, kde končíme) je sekvencí kontinuálních pozic v prostoru spojujících zdroj a místo určení. Myšlenky a informace posílané mluvčím adresátovi se pohybují obdobně.

Znaky českého znakového jazyka realizující tuto konceptuální metaforu jsou např. KOMUNIKACE (var. 1, var. 2 – znak přejatý z amerického znakového jazyka), KONVERZOVAT/KONVERZACE, DIALOG, DISKUTOVAT/DISKUSE (mezi více osobami), DISKUTOVAT/DISKUSE (mezi mluvčím a adresátem), OZNÁMIT, ŘÍCT, OKŘIKNOUT (někoho), HUBOVAT, HÁDAT SE, DOHADOVAT SE, ROZŠÍŘOVAT-INFORMACE (o někom/něčem) (var. 1, var. 2), UČIT/VYUČOVAT, POVĚDĚT, PTÁT SE, BARIÉRA (v komunikaci), SELHÁNÍ-KOMUNIKACE (znak přejatý z amerického znakového jazyka), „ZTRATIT-NIŤ“, „UŽ-TO-MÁM“.⁹⁵

Tato uvedená metaforická vyjádření metafory KOMUNIKACE JE POSÍLÁNÍ je možné rozdělit do dvou skupin podle toho, jak je „znázorněn“ aspekt komunikačního procesu – posílání.

⁹⁵ Příklady metaforických vyjádření v českém znakovém jazyce čerpám z práce P. Vysučka (2006).

(1) Do první skupiny náleží výše zmiňované znaky KOMUNIKACE (var. 1, var. 2 – znak přejatý z amerického znakového jazyka⁹⁶) (obr. 121, 122), KONVERZOVAT/KONVERZACE, DIALOG, DISKUTOVAT/DISKUSE (mezi více osobami) (obr. 123), DISKUTOVAT/DISKUSE (mezi mluvčím a adresátem) (obr. 124), OZNÁMIT, ŘÍCT (obr. 125), OKŘIKNOUT (někoho) (obr. 126), HUBOVAT, HÁDAT SE, DOHADOVAT SE, ROZŠIŘOVAT-INFORMACE (o někom/něčem) (var. 1, var. 2) (obr. 127, 128), UČIT/VYUČOVAT, POVĚDĚT, INFORMACE, PTÁT SE, VYPTÁVAT SE, ZNAKOVAT-SPOLU (mluvčí a adresát) (obr. 129), ZNAKOVAT-SPOLU (mluvčí a více osob) (obr. 130), BARIÉRA (v komunikaci) (obr. 131) a SELHÁNÍ-KOMUNIKACE (znak přejatý z amerického znakového jazyka) (obr. 132). V těchto metaforických vyjádřeních je mapování komunikace jako posílání ikonicky reprezentováno v komponentu směru pohybu artikulátorů ve znakovacím prostoru. Pohyb při artikulaci těchto znaků směřuje od mluvčího k adresátovi (s ohledem na gramatikalizované pozice osob ve znakovacím prostoru).⁹⁷ V POTRUBNÍM modelu se za maximálně efektivní způsob komunikace (posílání myšlenek) mezi mluvčím a adresátem považuje pohyb po „přímé“ dráze, linii (Cienki 1998b, s. 117). Tuto představu lze charakterizovat konceptuální metaforou MLUVIT MAXIMÁLNĚ INFORMATIVNĚ JE PŘENÁŠET SLOVA PO „PŘÍMÉ“ LINII (*TO SPEAK IN A MAXIMALLY INFORMATIVE WAY IS TO TRANSFER WORDS ALONG A STRAIGHT PATH*) (Cienki 1998b, s. 117). Směr pohybu artikulátorů ve znacích souvisejících s komunikací tento aspekt potvrzuje.

V některých metaforických vyjádřeních, např. ROZŠIŘOVAT-INFORMACE (o někom/něčem) (var. 1, var. 2), UČIT/VYUČOVAT, ŘÍCT, INFORMACE, PTÁT SE, VYPTÁVAT SE, OKŘIKNOUT (někoho), je zároveň realizována v komponentu tvaru ruky konceptuální metafora MYŠLENKY JSOU PŘEDMĚTY.⁹⁸

Při kódování mentální představy do jazykové formy jsou v těchto metaforických vyjádřeních užity principy (c) a (e), popř. (b): pohyb artikulátorů reprezentuje pohyb

⁹⁶ Znak KOMUNIKACE přejatý z amerického znakového jazyka (*COMMUNICATION*) náleží do skupiny iniciálových nebo inicializovaných znaků (*initial signs*), tj. znaků amerického znakového jazyka, v nichž je tvar ruky nebo rukou totožný s tím písmenem americké prstové abecedy, jímž začíná anglické slovo se stejným významem, jaký má inicializovaný znak.

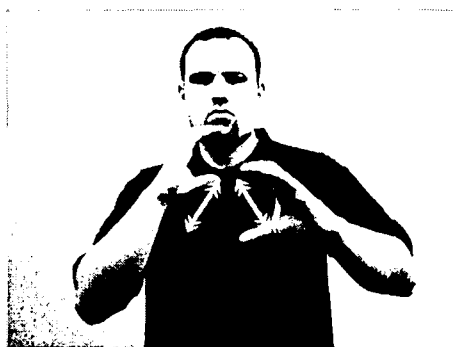
⁹⁷ „Ve znakovacím prostoru má organizující úlohu „já“ toho subjektu, od něhož vychází sdělení, [...] Umístění dalších referentů zastupujících subjekty přítomné v komunikaci anebo subjekty komunikace neúčastné je v českém znakovém jazyce vůči autorskému „já“ do značné míry povinné – je gramatikalizováno. „Ty“ je umístěno naproti „já“, první „on/ona“ vpravo od „já“, druhé „on/ona“ vlevo, třetí „on/ona“ mezi první „on/ona“ a autora.“ (Macurová; Bimová 2001, s. 287) K rozmístění dalších subjektů podrobněji např. Baker-Shenk; Cokely 1980, s. 223–229.

⁹⁸ Podrobněji k této konceptuální metafoře viz kapitola 5.2.2 Metafora MYŠLENKY JSOU PŘEDMĚTY.

objektu (referenta) (*path-for-path iconicity*) a umístění ve znakovacím prostoru reprezentuje umístění v mentálním či skutečném prostoru (*space-for-space iconicity*), popř. i tvar artikulátorů reprezentuje tvar objektu (referenta) (*shape-for-shape iconicity*).

Obr. 121 KOMUNIKACE var. 1

Obr. 122 KOMUNIKACE var. 2

Obr. 123 DISKUTOVAT/DISKUSE (mezi mluvčím a adresátem)

Obr. 124 DISKUTOVAT/DISKUSE (mezi více osobami)

Obr. 125 JÁ TI ŘÍKÁM/ŘEKNU

Obr. 126 JÁ TĚ OKŘIKNU

Obr. 127 ROZŠÍŘOVAT-INFORMACE (o někom/něčem) var. 1

Obr. 128 ROZŠÍŘOVAT-INFORMACE (o někom/něčem) var. 2

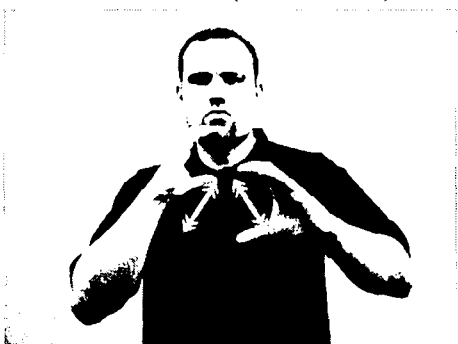
Obr. 129 ZNAKOVAT-SPOLU (mluvčí a adresát)

Obr. 130 ZNAKOVAT-SPOLU (mluvčí a více osob)

Obr. 131 BARIÉRA (v komunikaci)

Obr. 132 SELHÁNÍ-KOMUNIKACE

Při artikulaci znaků KOMUNIKACE (var. 1, var. 2 – znak přejatý z amerického znakového jazyka), DISKUTOVAT/DISKUSE (mezi více osobami), DISKUTOVAT/DISKUSE (mezi mluvčím a adresátem), ZNAKOVAT SPOLU (mluvčí a adresát), ZNAKOVAT SPOLU (mluvčí a více osob), HÁDAT SE a DOHADOVAT SE se ruce mezi mluvčím a adresátem/adresáty pohybují opakovaně a alternativně, neboť se v komunikaci neuplatňuje pouze mluvčí, ale jde o vzájemnou výměnu myšlenek mezi mluvčím a adresátem/adresáty (Taub 2001, s. 186).

Při dosahování komunikačního cíle se mohou „na cestě“ při posílání objevit i překážky, bariéry, které proces komunikace (posílání) blokují. Příkladem může být znak českého znakového jazyka BARIÉRA (v komunikaci) (obr. 131). Rovina tvořená nedominantní rukou ve tvaru B₀ (dlaň ruky orientovaná k tělu, prsty směřují doprava)

zastupuje bariéru v komunikaci, která stojí v prostoru mezi účastníky komunikace a která brání průběhu komunikace (posílání, pohybu v prostoru). Dominantní ruka ve tvaru B₀ (dlaň ruky orientovaná doleva, prsty směřují od těla) zastupuje posílané myšlenky. Artikulace znaku probíhá tak, že se dominantní ruka pohybuje rovně směrem vpřed, až se natažené prsty zastaví o dlaň nedominantní ruky. Komunikace je blokována a nemůže kvůli překážce probíhat.

K neúspěšné komunikaci se vztahuje i znak SELHÁNÍ-KOMUNIKACE SELHÁNÍ (znak přejatý z amerického znakového jazyka, *COMMUNICATION-BREAKDOWN*) (obr. 132). Tento znak je artikulován nejprve znakem KOMUNIKACE a poté znakem SELHÁNÍ. Při artikulaci znaku SELHÁNÍ je dominantní ruka ve tvaru C před rukou nedominantní. Prostor ohraničený dlaněmi rukou a skrčenými prsty může být považován za pomyslné potrubí. Následně se dominantní ruka ve znakovacím prostoru posune směrem dolů. Potrubí mezi mluvčím a adresátem je přerušeno, komunikace je neúspěšná. Současně je v tomto znaku v komponentu pohybu u znaku SELHÁNÍ realizována konceptuální metafora DOBRÉ JE NAHOŘE.

Přehled korespondencí jednotlivých struktur v metaforickém mapování (mezi zdrojovou a cílovou oblastí) a v ikonickém mapování (mezi zdrojovou oblastí a jazykovými prostředky českého znakového jazyka) v konceptuální metafoře KOMUNIKACE JE POSÍLÁNÍ je v tabulce 7:

metaforické mapování	ikonické mapování	
zdrojová oblast	cílová oblast	artikulátory (manuální složka znaku)
předměty	myšlenky	tvar ruky B, O, D
posílání předmětu	předávání myšlenky	pohyb ve znakovacím prostoru
osoba, která předmět posílá	mluvčí	gramatická pozice mluvčího
osoba, které je předmět posílán	adresát	gramatická pozice adresáta
překážka na cestě při posílání	překážka v komunikaci	tvar ruky B ₀ mezi mluvčím a adresátem ve znakovacím prostoru
přerušení posílání	přerušení komunikace	pohyb dolů ve znakovacím prostoru

(2) Do druhé skupiny patří znaky českého znakového jazyka „ZTRATIT-NIŤ“ (obr. 133) a „UŽ-TO-MÁM“ (obr. 134). Tato metaforická vyjádření sice nejsou prototypickými členy metafoxy KOMUNIKACE JE POSÍLÁNÍ, avšak rys posílání v určitém

směru naplňují, i když v metaforickém mapování není zřejmé a „viditelné“, kdo komu co posílá. Posílání je v těchto dvou znacích ikonicky reprezentováno tvarem pomyslného potrubí zastoupeného tvarem ruky D. V obou znacích myšlenky mohou proudit (komunikace probíhá) mezi ukazováký vzájemně se dotýkajícími špičkami, tzn. svým spojením ukazováký vytvářejí prostor pro nepřerušný proud myšlenek. V momentě, kdy se špičky prstů nedotýkají, je proud posílaných myšlenek přerušen, komunikace nemůže probíhat. Artikulace obou znaků začíná ukazovákem dotýkajícím se čela, který deikticky odkazuje k mysli. Poté se ve znaku „ZTRATIT-NIŤ“ ukazovák dominantní ruky, zpočátku dotýkající se špičkou špičky ukazováku nedominantní ruky, pohybuje směrem dolů. Ve znaku „UŽ-TO-MÁM“ se naopak ukazovák dominantní ruky pohybuje zdola směrem nahoru, až se dotkne špičky ukazováku nedominantní ruky. V těchto znacích je v komponentu pohybu současně realizována konceptuální metafora DOBRÉ JE NAHOŘE.⁹⁹ Při kódování mentální představy do jazykové formy jsou v těchto metaforických vyjádřeních užity principy (b) a (e): tvar artikulátorů reprezentuje tvar objektu (referenta) (*shape-for-shape iconicity*) a umístění ve znakovacím prostoru reprezentuje umístění v mentálním či skutečném prostoru (*space-for-space iconicity*).

Obr. 133 „ZTRATIT-NIŤ“

⁹⁹ Podrobněji k této konceptuální metafoře viz kapitola 5.1.2 Metafora DOBRÉ JE NAHOŘE/DOBRÉ SMĚŘUJE NAHORU.

Obr. 134 „UŽ-TO-MÁM“

Přehled korespondencí jednotlivých struktur v metaforickém mapování (mezi zdrojovou a cílovou oblastí) a v ikonickém mapování (mezi zdrojovou oblastí a jazykovými prostředky českého znakového jazyka) pro znaky „ZTRATIT-NIŤ“ a „UŽ-TO-MÁM“ je v tabulce 8:

Tab. 8
Dvojí mapování pro znaky českého znakového jazyka „ZTRATIT-NIŤ“ a „UŽ-TO-MÁM“

<u>metaforické mapování</u>		<u>ikonické mapování</u>
<u>zdrojová oblast</u>	<u>cílová oblast</u>	<u>artikulátory (manuální složka znaku)</u>
hlava	mysl, místo myšlení	čelo
potrubí	komunikace, předávání myšlenek	tvar ruky D, ruce orientované proti sobě
přerušeni potrubí	přerušeni komunikace	pohyb dominantní ruky dolů ve znakovacím prostoru
spojení potrubí	obnovení komunikace	pohyb dominantní ruky nahoru ve znakovacím prostoru

Této konceptuální metafoře se věnovala v americkém znakovém jazyce Taubová (2001, s. 98–105), v katalánském znakovém jazyce Jarqueová (2005) a v italském znakovém jazyce Russo (2005).

6. Závěr

Diplomová práce *Metafora v českém znakovém jazyce* je v českém prostředí první ucelenou prací, která přibližuje vybrané konvenční konceptuální metafory v českém znakovém jazyce z hlediska kognitivní lingvistiky, konkrétně z perspektivy teorie konceptuální metafory. V kontextu vývoje bádání o jazyce patří kognitivní pohled na jazyk, a znakové jazyky obzvlášť, k mladým a rozvíjejícím se. Při popisu principu fungování metafor ve znakových jazycích jsem vycházela zejména ze zahraničních publikací a studií, které se této problematice věnují na materiálu jiných národních znakových jazyků.

Ukazuje se, že pro fungování metafor (pojatých z kognitivního hlediska) ve znakových jazycích je charakteristické dvojí mapování – metaforické mapování, shodné s jazyky mluvenými, a ikonické mapování, mapování specifické pro znakové jazyky. Princip dvojího mapování v práci dokumentuji na příkladech metaforických vyjádření českého znakového jazyka, která realizují celkem osm konceptuálních metafor (podle klasifikace Lakoffa a Johnsona) – (1) metafory orientační: VÍCE JE NAHOŘE, DOBRÉ JE NAHOŘE/DOBRÉ SMĚŘUJE NAHORU, SILNÝ/MOCNÝ JE NAHOŘE, BUDOUCNOST JE VPŘEDU, MINULOST JE VZADU, (2) metafory ontologické: MYSL JE NÁDOBA, MYŠLENKY JSOU PŘEDMĚTY a (3) metaforu strukturní: KOMUNIKACE JE POSÍLÁNÍ. Soubor metaforických vyjádření pro jednotlivé konceptuální metafory není vyčerpávající a je možné, že při příštím zkoumání budou nalezena další metaforická vyjádření českého znakového jazyka realizující uvedené konceptuální metafory. Zkoumané konceptuální metafory nejsou typické jen pro znakové jazyky, ale jejich realizaci můžeme najít i v mnohých mluvených jazycích a také v gestikulaci, která běžně verbální komunikaci doprovází. Konceptuální metafory v českém znakovém jazyce, kterým jsem se v diplomové práci věnovala, byly předmětem bádání i v několika jiných národních znakových jazycích, např. v americkém znakovém jazyce, v britském znakovém jazyce a v katalánském znakovém jazyce, a proto mohou být příhodným zdrojem pro porovnání jednotlivých konceptualizací mezi různými znakovými jazyky navzájem. Doložená metaforická vyjádření v českém znakovém jazyce a v metaforických gestech bezpochyby potvrzují, že metafora je podstatným strukturujícím prostředkem pojmového systému člověka.

Doufám, že tato práce přispěje k porozumění metaforám v českém znakovém jazyce a bude vhodným podkladem pro další bádání v této oblasti, např. pro další analýzu již popsaných či jiných konvenčních konceptuálních metafor nebo pro

zkoumání metafor realizovaných např. v poezii v českém znakovém jazyce. Zkoumání metafor realizovaných v poezii by mohlo být zajímavé zejména proto, že zatímco (konvenční) metafora v každodenní komunikaci jsou adresované neslyšícím i slyšícím lidem, (konvenční i tvůrčí) metafora realizované v poezii jsou často určeny převážně neslyšícímu publiku a jsou pevně spjaté s identitou neslyšících a se sociokulturními znalostmi komunity neslyšících.¹⁰⁰ Mohou být tudíž zajímavým zdrojem pro poznání jazykového obrazu světa českých neslyšících.

¹⁰⁰ Metaforám realizovaným v poezii se věnoval v italském znakovém jazyce např. Russo 2005.

7. Seznam literatury

ALIBALI, M.; KITA, S.; YOUNG, A. Gesture and the process of speech production: We think, therefore we gesture. *Language and Cognitive Processes*, 2000, vol. 15, s. 593–613. ISSN 0169-0965.

ARISTOTLE. *The Poetics*. Translated by Ingram Bywater. 1959. [cit. 15. 1. 2007]. Dostupný z WWW: <<http://www.authorama.com/the-poetics-23.html>>

ATKINSON, R. L. (Ed.). *Hilgard's Introduction to Psychology*. 13. vyd. Fort Worth : Hartcourt College Publishers, 2000. Český Psychologie. Přel. E. Herman, M. Petržela a D. Břejlová. 2. aktual. vyd. Praha : Portál, 2003. ISBN 80-7178-640-3.

BAKER-SHENK, C.; COKELY, D. *American Sign Language: A teacher's resource text on grammar and culture*. 1. vyd. Silver Spring : T. J. Publishers Inc., 1980. ISBN 0-930323-84-X.

BÉBIAN, R. A. A. *Essai sur les sourds-muets et sur le langage naturel, ou introduction à une classification naturelle des idées avec leurs signes propres*. Paris : J. G. Dentu, imprimeur-libraire, 1817.

Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona. Včetně deuterokanonických knih. Český ekumenický překlad. [přeložily ekumenické komise pro Starý a Nový zákon]. 10. vyd. (2. opr. vyd.) Praha : Česká biblická společnost, 2004. ISBN 80-85810-27-1.

BRENNAN, M. Conjoining Word and Image in British Sign Language (BSL): An Exploration of Metaphorical Signs in BSL. *Sign Language Studies*. 2005, vol. 5, no. 3, s. 360–382. ISSN 0302-1475.

CALBRIS, G. *The semiotics of French gestures*. 1. vyd. Bloomington: Indiana University Press, 1990. ISBN 0-25331-297-3.

CASASANTO, D.; LOZANO, S. The Meaning of Metaphorical Gestures. In CIENKI, A.; MÜLLER, C. (Eds.). *Metaphor and Gesture*. Amsterdam : John Benjamins. Expected 2007. [cit. 27. 2. 2007]. Dostupný z WWW: <http://www.stanford.edu/~casasan/papers/Casasanto&Lozano_Met&Gesture.pdf>

CIENKI, A. Metaphoric Gestures and Some of their Relations to Verbal Metaphoric Expressions. In KOENIG, J. P. (Eds.). *Discourse and Cognition: Bridging the Gap*. 1. vyd. Stanford : CSLI Publications, 1998a, s. 189–204. ISBN 978-1-57586-115-9.

CIENKI, A. STRAIGHT: An image schema and its metaphorical extensions. *Cognitive Linguistics*. 1998b, vol. 9, no. 2, s. 107–149. ISSN 0936-5907.

COMRIE, B. *Tense*. 1. vyd. Cambridge : Cambridge University Press, 1985. ISBN 0-9-20521-9.

CRIPPS, J. S. *Quiet Journey: Understanding the rights of deaf children*. 1. vyd. Canada : The Ginger Press, Inc., 2000. ISBN 0-921773-52-8.

ČEJKA, M. Proč jsme přeložili tuto knihu. In LAKOFF, G.; JOHNSON, M. *Metafory, kterými žijeme*. Přel. M. Čejka. Brno : Host, 2002, s. 260–266. ISBN 80-7294-071-6.

ČEJKA, M. Poznámka překladatele. In LAKOFF, G.; JOHNSON, M. *Metafory, kterými žijeme*. Přel. M. Čejka. 1. vyd. Brno : Host, 2002, s. 269. ISBN 80-7294-071-6.

ČERMÁK, F. *Jazyk a jazykověda*. 3. vyd. Praha : Karolinum, 2001a. ISBN 80-246-0154-0.

ČERMÁK, F. Sémiotika slovníku. In *Lexicographica '99*. Ed. [S. Odrejšvič, M. Považaj]. Bratislava : Veda, 2001b, s. 114–125. ISBN 80-224-0604-X. [cit. 16. 5. 2007]. Dostupný z WWW: <http://ucnk.ff.cuni.cz/doc/sem_slov.rtf>

EKMAN, P.; FRIESEN, W. V. Hand movements. *Journal of Communication*, 1972, vol. 22, s. 353–374. ISSN 1499-6642.

Encyklopedický slovník češtiny. Ed. [H. Bradnová]. 1. vyd. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2002, s. 152, 245-247. ISBN 80-7106-484-X.

FAUCONNIER, G.; TURNER, M. *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. 1. vyd. New York : Basic Books, 2002. ISBN 0-46-508786-8.

FAUCONNIER, G. Generalized Integration Networks. [online] Seminar *Semantics and Cognition, January 17, 2007*. [cit. 20. 2. 2007]. Dostupný z WWW: <<http://www.cogsci.ucsd.edu/~faucon/253/GIN.pdf>>

FELDMAN, J. A. *From Molecule to Metaphors: The Neural Theory of Language*. 1. vyd. Cambridge : MIT Press, 2006. ISBN 0-262-06253-4.

FISHER, S. D. More Than Just Handwaving: The Mutual Contributions of Sign Language and Linguistics. In EMMOREY, K.; LANE, H. (Eds.). *The Signs of Language Revisited: An Anthology to Honor Ursula Bellugi and Edward Klima*. 1. vyd. Mahwah, New Jersey : Lawrence Erlbaum Associates, 2000, s. 195–213. ISBN 0-8058-3246-7.

FRISHBERG, N.; GOUGH, B. *Morphology in American Sign Language*. Unpublished manuscript, Salk Institute for Biological Studies, La Jolla, CA, 1973.

GIBBS, R. *The Poetics of Mind: Figurative Thought, Language and Understanding*. 1. vyd. New York: Cambridge University Press, 1994. ISBN 0-521-41965-4.

GOLDIN-MEADOW, S. *Hearing Gesture. How Our Hands Help Us Think*. 1. vyd. Cambridge, Massachusetts, and London, England : The Belknap Press of Harvard University Press, 2003. ISBN 0-674-01072-8.

GRADY, J. E.; OAKLEY, T.; COULSON, S. Blending and Metaphor. In STEEN, G.; GIBBS, R. (Eds.). *Metaphor in cognitive linguistics*. 1. vyd. Amsterdam : John Benjamins, 1999. s. 101–124. ISBN 90-272-3681. [cit. 15. 1. 2007]. Dostupný z WWW: <http://cogweb.ucla.edu/CogSci/Grady_99.html>

GRADY, J. *Foundations of Meaning: Primary Metaphors and Primary Scenes*. Dissertation. University of California, Berkeley, 1997.

GRZEGORCZYKOWA, R. O zkoumání rozdílů v jazykových obrazech světa: obraz psychiky člověka v prostorových metaforách. Přel. K. Skwarska. In *Obraz světa v jazyce. Sborník z příspěvků, které zazněly v jazykovědné sekci XXVII. Ročníku česko-polské meziuniverzitní konference*. Ed. [Irena Vaňková]. 1. vyd. Praha : Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2001, s. 5–18. ISBN 80-7308-005-2.

HAVELKOVÁ, D. *Shiatsu – cesta ke zdraví a spokojenosti*. 1. vyd. Praha : Triton, 2001. ISBN 80-7254-200-1.

CHRZ, V. Psychologie metafor I: Metafora z hlediska psychologie nevědomí, nebehaviorismu a neogestaltismu. *Československá psychologie*. 1996, roč. 40, č. 2, s. 103–114. ISSN 0009-062X.

CHRZ, V. *Metafory v politice*. 1. vyd. Praha : PsÚ AV ČR, 1999. ISBN 80-86174-02-6.

CHRZ, V. Kognitivní funkce metafor v politice. *Československá psychologie*. 2000a, roč. 44, č. 1, s. 11–25. ISSN 0009-062X.

CHRZ, V. Funkce metafor v reklamním sdělení. *Bulletin PsÚ AV ČR*. 2000b, roč. 6, č. 1, s. 1–45. ISSN 1211-216X.

JÄKEL, O. The Metaphorical Concept of Mind: „Mental Activity Is Manipulation“. In TAYLOR, J. R.; MacLAURY, R. E. (Eds.). *Language and the Cognitive Construal of the World*. 1. vyd. Berlin, New York : Mouton de Gruyter, 1995, s. 197–229. ISBN 978-3-11-014301-0.

JANDA, L. Kognitivní lingvistika. Přel. L. Saicová Římalová. In SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, L. (Ed.). *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky I.* 1. vyd. Praha : Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2004, s. 9–58. ISBN 80-7308-072-9.

IVERSON, J.M.; GOLDIN-MEADOW, S. Why people gesture when they speak. *Nature*. 1998, Vol. 396, p. 228. ISSN 1744-7933. [cit. 23. 2. 2007]. Dostupný z WWW: <http://goldin-meadow-lab.uchicago.edu/PDF/1998/Iverson_GM1998.pdf>

JARQUE, M. J. Double Mapping in Metaphorical Expression of Thought and Communicatin in Catalan Sign Language. *Sign Language Studies*. 2005, vol. 5, no. 3, s. 292–316. ISSN 0302-1475.

JOHNSON, M. *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. 1. vyd. Chicago : The University of Chicago Press, 1987. ISBN 0-226-40318-1.

JOHNSTON, T. *Auslan: the Sign Language of the Australian Deaf Community*. A dissertation submitted in fulfilment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in Linguistics, The University of Sydney, Sydney, 1989. [cit. 10. 3. 2007]. Dostupný z WWW: <<http://homepage.mac.com/trevor.a.johnston/dissertation.htm>>

KEMPE, B. *Generation of Verbal and Nonverbal Utterances for Embodied Virtual Characters*. Master's Thesis. Germany, Saarland University, German Research Center for Artificial Intelligence, DFKI GmbH, 2005. [cit. 14. 3. 2007]. Dostupný z WWW: <www.dfki.de/~pfleger/kempe/master_kempe.pdf>

KENDON, A. Gesticulation and speech. Two aspects of the processes of utterance. In KEY, M. R. (Eds.). *The Relation of Verbal and Nonverbal Communication*. 1. vyd. The Hague : Mouton, 1980, s. 207–227. ISBN 978-90-279-7637-6.

KENDON, A. How gestures can become like words. In POYATOS, F. (Eds.). *Crosscultural perspectives in nonverbal communication*. 1. vyd. Toronto : Hogrefe, 1988, s. 131–141. ISBN 0-88937-018-4.

KENDON, A. An Agenda for Gesture Studies. *The Semiotic Review of Books*. 1996, vol. 7, No. 3., s. 8–12. ISSN 0847-1622. [cit. 15. 3. 2007] Dostupný z WWW: <<http://www.univie.ac.at/Wissenschaftstheorie/srb/srb/gesture.html>>

KLIMA, E.; BELLUGI, U. *The Signs of Language*. 1. vyd. Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 1979. ISBN 0-674-80796-0.

KÖVECSES, Z. *Metaphor. An Introduction*. 1. vyd. New York : Oxford University Press, 2002. ISBN 0-19-514511-9.

KRAUSS, R. M.; HADAR, U. The role of speech-related arm/hand gestures in word retrieval. In MESSING, L.; CAMPBELL R. (Eds.). *Gesture, speech, and sign*. 1. vyd. New York : Oxford University Press, 1999, s. 93–116. ISBN 0-19-852451-X.

KUCHAŘOVÁ, L. *Prostorová opozice nahoře – dole jako zdrojová oblast v českém znakovém jazyce*. [Seminární práce]. Praha, FF UK v Praze, Ústav českého jazyka a teorie komunikace. 2005.

LAKOFF, G.; JOHNSON, M. *Metaphors We Live By*. Chicago, London : University of Chicago Press, 1980. Český Metafor, kterými žijeme. Přel. M. Čejka. 1. vyd. Brno : Host, 2002. ISBN 80-7294-071-6.

LAKOFF, G. *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. 1. vyd. Chicago : University of Chicago Press, 1987. Český Oheň, ženy a nebezpečné věci: co kategorie vypovídají o naší mysli. Přel. D. Lukeš. 1. vyd. Praha : Triáda, 2006. ISBN 80-86138-78-X.

LAKOFF, G. The Contemporary theory of metaphor. In ORTONY, A. (Ed.). *Metaphor and thought*. 2. vyd. Cambridge : Cambridge University Press, 1993, s. 202–251. ISBN 0-521-40561-0. [cit. 15. 1. 2007]. Dostupný z WWW: <<http://www.wam.umd.edu/~israel/lakoff-ConTheorMetaphor.pdf>>.

LAKOFF, G.; JOHNSON, M. *Metaphors We Live By*. 2. vyd. Chicago : University of Chicago Press, 2003. ISBN 0-226-46801-1.

LIDELL, S. K. Four function of a Locus : Reexamining the Structure of Space in ASL. In LUCAS, C. (Ed.). *Sign Language Research (Teoretical Issues)*. Washington, D.C. : Gallaudet University Press, 1990, s. 176–198. ISBN 0-930323-58-0.

LIDELL, S. K. Grounded Blends, Gestures, and Conceptual Shifts. *Cognitive Linguistics*. 1998, vol. 9, no. 3, s. 283-314. ISSN 0936-5907.

LUKEŠ, D. O knize, jejím autorovi a kognitivní lingvistice. In LAKOFF, G. *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. 1. vyd. Chicago : University of Chicago Press, 1987. Český Oheň, ženy a nebezpečné věci: co kategorie vypovídají o naší mysli. Přel. D. Lukeš. 1. vyd. Praha : Triáda, 2006, s. 587–627. ISBN 80-86138-78-X.

MACUROVÁ, A. Jazyk v komunikaci neslyšících. (Předběžné poznámky). *Slovo a slovesnost*. 1994, roč. 55, č. 2, s. 121–132. ISSN 0037-7031.

MACUROVÁ, A. Gesta, mimika – a dorozumívání neslyšících. *Čeština doma a ve světě*. 1996, roč. 4, č. 1, s. 45–47. ISSN 1210-9339.

MACUROVÁ, A.; BÍMOVÁ, P. Poznáváme český znakový jazyk II. (Slovesa a jejich typy). *Speciální pedagogika*. 2001, roč. 11, č. 5, s. 285–296. ISSN 1211-2720.

MACUROVÁ, A.; VYSUČEK, P. Poznáváme český znaková jazyk VII. Klasifikátorové tvary ruky. *Speciální pedagogika*. 2005, roč. 15, č. 4, s. 262–275. ISSN 1211-2720.

McNEILL, D. *Hand and Mind: What Gestures Reveal about Thought*. 1. vyd. Chicago : Chicago University Press, 1992. ISBN 0-226-56132-5.

NEBESKÁ, I. Metafora a metaforičnost. In VAŇKOVÁ, I.; NEBESKÁ, I.; SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, L.; ŠLÉDROVÁ, J. *Co na srdci, to na jazyku*. 1. vyd. Praha : Karolinum, 2005, s. 92–106. ISBN 80-246-0919-3.

NOPPEN, J. P.; HOLS, E. *Metaphor II: A classified bibliography of publications from 1985 to 1990*. 1. vyd. Philadelphia: Benjamins Publishing Company, 1990. ISBN 978-1-55619-250-0.

NOVÁKOVÁ, R. *Metafory myšlení v českém znakovém jazyce*. [Seminární práce]. Praha, FF UK v Praze, Ústav českého jazyka a teorie komunikace. 2006.

OAKLEY, T. Image Schemas. Penultimate Draft to appear in GEERAERTS, D.; CUYCKENS, H. (Eds.). *Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford, U.K.: Oxford University Press. [cit. 22. 1. 2007]. Dostupný z WWW: <http://www.case.edu/artsci/engl/oakley/image_schema.pdf>

OGAWA, Y. *Vertical Scale Metaphors in Japanese and Japanese Sign Language*. Unpublished master's thesis, Gallaudet University, Washington, D.C., 1999.

RADDEN, G. The Metaphor TIME AS SPACE across Languages. *Zeitschrift für Interkulturellen Fremdsprachenunterricht*. 2003, vol. 8, no. 2/3, s. 1–14. [cit. 27. 2. 2007]. Dostupný z WWW:
<http://www.spz.tu-darmstadt.de/projekt_ejournal/jg-08-2-3/beitrag/Radden1.htm>

REDDY, M. The Conduit Metaphor. In ORTONY, A. (Ed.). *Metaphor and Thought*. 1. vyd. Cambridge : Cambridge University Press, 1979, s. 284–324. ISBN 0-521-22727-5.

RUSSO, T. A. Crosslinguistic, Cross-cultural Analysis of Metaphors in Two Italian Sign Language (LIS) Registers. *Sign Language Studies*. 2005, vol. 5, no. 3, s. 333–359. ISSN 0302-1475.

SCHERMER, T.; KOOLHOF, C. The Reality of Time-Lines: Aspects of Tense in Sign Language of the Netherlands (SLN). In PRILLWITZ, S., VOLLHABER, T. (Eds.). *Current Trends in European Sign Language Research. Proceedings of the 3rd European Congress on Sign Language Research Hamburg July 26-29, 1989*. Hamburg : Signum Press, 1990, s. 295–305. ISBN 3-927731-03-X.

STOCKWELL, P. *Cognitive Poetics. An Introduction*. 1. vyd. London : Routledge, 2002. ISBN 0-415-25894-4.

STOKOE, W. C. Sign language structure: An outline of the visual communication systems of the American deaf. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education* [online]. 2005, vol. 10, no. 1., s. 3–37. ISSN 1465-7325.[cit. 14. 3. 2007]. Dostupný z WWW:
<<http://jdsde.oxfordjournals.org/cgi/reprint/10/1/3.pdf>>

STRNADOVÁ, V. Neverbální projevy neslyšících lidí. *Čeština doma a ve světě*. 1999, roč. 7, č. 1, s. 41–45. ISSN 1210-9339.

SWEETSER, E. Regular metaphoricity in gesture: bodily-based models of speech interaction. [online] Paper presented at the *16e Congrès International des Linguistes, Elsevier, 1998*. [cit. 20. 2. 2007]. Dostupný z WWW:
<<http://palimpsest.lss.wisc.edu/~danaher/metaphor/Sweetser-rding.pdf>>

SWEETSER, E. *Co-speech gesture as “back door” to cognition*. Prezentace. Berkeley, 2005. [cit. 14. 3. 2007]. Dostupný z WWW:
<<http://www.icsi.berkeley.edu/~shweta/cogsci1/sweetser-lecture.notes.pdf>>

ŠŮCHOVÁ, L. Konceptualizace budoucnosti a minulosti v českém znakovém jazyce a v polském znakovém jazyce. Příspěvek prezentovaný na *Mezinárodní studentské konferenci InterFaces, 23.–30. 4. 2007, Wrocław*.

TAUB, S. *Language from the Body. Iconicity and Metaphor in American Sign Language*. 1. vyd. Cambridge, New York : Cambridge University Press, 2001. ISBN 0-521-77062-9.

TAUB, S. The Symbolic Base: Analyzing the Blend Structure of Iconic Signs. In *New Directions in Cognitive Linguistics – First UK Cognitive Linguistics Conference. Book of Abstracts. October 23rd-25th, 2005, Brighton, UK.* 2005, s. 93. [cit. 4. 1. 2007]. Dostupný z WWW:

<http://www.cogling.org.uk/NDCL/BookOfAbstracts_2005_09_08.pdf>

THIEL, E. *Körpersprache verrät mehr als tausend Worte.* München : Ariston Verlag, 1994. Česky Mluvíme tělem: řeč těla prozradí víc než tisíc slov. Přel. M. Hartl. 1. vyd. Praha : Knižní klub, 1997. ISBN 80-7176-511-2.

TIKOVSKÁ, L. *Klasifikátory českého znakového jazyka.* [Bakalářská práce]. Praha, FF UK v Praze, Ústav českého jazyka a teorie komunikace. 2006.

TRÁVNÍČEK, J. Doslov. In TURNER, M. *Literary Mind: the Origins of Thought and Language.* New York : Oxford University Press, 1996. Česky Literární mysl: O původu myšlení a jazyka. Přel. O. Trávníčková. 1. vyd. Brno : Host, 2005, s. 247–264. ISBN 80-7294-130-5.

TURNER, M. *Literary Mind: the Origins of Thought and Language.* New York : Oxford University Press, 1996. Česky Literární mysl: O původu myšlení a jazyka. Přel. O. Trávníčková. 1. vyd. Brno : Host, 2005. ISBN 80-7294-130-5.

VAIËENONIENË, J. The Conduit Metaphor in English and Lithuanian. A corpus-based approach. *Žodžio semantika.* 2000, s. 143–167. ISSN 1392-0588. [cit. 24. 6. 2007]. Dostupný z WWW: <<http://donelaitis.vdu.lt/publikacijos/vaicenoniene.pdf>>

VAŇKOVÁ, I. Obraz světa v mateřském jazyce. In *Obraz světa v jazyce. Sborník z příspěvků, které zazněly v jazykovědné sekci XXVII. Ročníku česko-polské meziuniverzitní konference.* Ed. [Irena Vaňková]. 1. vyd. Praha : Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2001, s. 19–28.

VAŇKOVÁ, I. Kognitivní lingvistika, řeč a poezie. (Předběžné poznámky). 2005^a. [cit. 28. 7. 2005]. Dostupný z WWW: <<http://www.ucl.cas.cz/tmt3-vankova.doc>>

VEALE, T. *Metaphor, Memory and Meaning.* A PhD thesis on the conceptual treatment of Metaphor. 1996. [cit. 10. 3. 2007]. Dostupný z WWW:

<<http://afflatus.ucd.ie/thesis/index.html>>

VYSUČEK, P. *Metaforická vyjádření z oblasti komunikace, mezilidských vztahů a myšlení v českém znakovém jazyce.* [Seminární práce]. Praha, FF UK v Praze, Ústav českého jazyka a teorie komunikace. 2006.

WEBB, R. American Metaphoric Gestures: A Lexicon and Components. Conference *Gesture: The Living Medium, The first congress on the International Society for Gesture Studies held at College of Communication, the University of Texas at Austin, June 5-8, 2002.* [cit. 10. 3. 2007]. Dostupný z WWW:

<http://www.utexas.edu/coc/cms/International_House_of_Gestures/Conferences/Proceedings/Contributions/Webb/webb.html>

WILBUR, R. B. Metaphors in American Sign Language and English. In EDMONDSON, W. H.; KARLSSON, F. (eds.) *Sign Language Research '87*. Hamburg : Signum Press, 1990, s. 163-170. ISBN 3-927731-06-4.

WILCOX, P. P. *Metaphors in Americas Sign Language*. 1. vyd. Washington, D.C. : Gallaudet University Press, 2000. ISBN 1-56368-099-8.

WILCOX, P. Cross-linguistic analysis of metaphor and metonymy in signed languages. Poster. In *TISLR 8 Barcelona, September 30 – October 2. Programme and Abstracts. (International Conference on Theoretical Issues in Sign Language Research; 8)*. 2004, s. 202–203. [cit. 23. 3. 2007]. Dostupný z WWW: <<http://www.ub.es/ling/tislr8/program.html>>

WILCOX, P. P. What Do You *Think*? Metaphor in Thought and Communicatin Domains in American Sign Language. *Sign Language Studies*. 2005, vol. 5, no. 3, s. 267–291. ISSN 0302-1475.

WULF, A.; DUDIS, P. Body Partitioning in ASL Metaphorical Blends. *Sign Language Studies*. 2005, vol. 5, no. 3, s. 317–332. ISSN 0302-1475.

WOLL, B. The Semantics of British Sign Language signs. In KYLE, J.; WOLL, B. (Eds.). *Language in Sign: An International Perspective in Sign Language*. (Proceedings of the Second International Symposium of Sign Language Research in Bristol, U. K. in July 1981). 1. vyd. London : Croom Helm, 1983, s. 41–55. ISBN 0-7099-1528-4.

YOSHIOKA, K. *Linguistic and gestural introduction and tracking of referents in L1 and L2 discourse*. Dissertations in Linguistics. Rijksuniversiteit Groningen. 2005. [cit. 23. 2. 2007]. Dostupný z WWW: <<http://dissertations.ub.rug.nl/faculties/arts/2005/k.yoshioka/>>

8. Zdroje obrázků

- Obr. 1 KÖVECSESE, Z. *Metaphor. An Introduction*. 1. vyd. New York : Oxford University Press, 2002, s. 240. ISBN 0-19-514511-9.
- Obr. 2 <http://www.hubbynet.com/anger.gif>
- Obr. 3 <http://www.geocities.com/howellsac/anger.gif>
- Obr. 4 <http://www.e-tutor.com/eNews/issue0305/ANGER.GIF>
- Obr. 5 CRIPPS, J. S. *Quiet Journey : Understanding the rights of deaf children*. 1. vyd. Canada : The Ginger Press, Inc., 2000. ISBN 0-921773-52-8.
- Obr. 6 YOSHIOKA, K. *Linguistic and gestural introduction and tracking of referents in L1 and L2 discourse*. Dissertations in Linguistics. Rijksuniversiteit Groningen. 2005, s. 30. [cit. 23. 2. 2007]. Dostupný z WWW: <<http://dissertations.ub.rug.nl/faculties/arts/2005/k.yoshioka/>>.
- Obr. 7 YOSHIOKA, K. *Linguistic and gestural introduction and tracking of referents in L1 and L2 discourse*. Dissertations in Linguistics. Rijksuniversiteit Groningen. 2005, s. 30. [cit. 23. 2. 2007]. Dostupný z WWW: <<http://dissertations.ub.rug.nl/faculties/arts/2005/k.yoshioka/>>.
- Obr. 8 YOSHIOKA, K. *Linguistic and gestural introduction and tracking of referents in L1 and L2 discourse*. Dissertations in Linguistics. Rijksuniversiteit Groningen. 2005, s. 27. [cit. 23. 2. 2007]. Dostupný z WWW: <<http://dissertations.ub.rug.nl/faculties/arts/2005/k.yoshioka/>>.
- Obr. 15 <http://www.asluniversity.com>
- Obr. 16 STERNBERG, M. L. A. *American Sign Language Dictionary*. 2. vyd. New York : Harper Perennial, 1994, s. 552. ISBN 0-06-273275-7.
- Obr. 17 <http://www.asluniversity.com>
- Obr. 18 <http://www.asluniversity.com>
- Obr. 25 <http://www.johnlovet.com/trees.htm>
BAKER-SHENK, C.; COKELY, D. *American Sign Language: A teacher's resource text on grammar and culture*. 1. vyd. Silver Spring : T. J. Publishers Inc., 1980, s. 39. ISBN 0-930323-84-X.
http://www.balas.eu/photos/2_tree.JPG
<http://www.eclovicek.cz/shop/foto41219.jpg>
- Obr. 26 BAKER-SHENK, C.; COKELY, D. *American Sign Language: A teacher's resource text on grammar and culture*. 1. vyd. Silver Spring : T. J. Publishers Inc., 1980, s. 37. ISBN 0-930323-84-X.

- Obr. 27–28 TAUB, S. The Symbolic Base: Analyzing the Blend Structure of Iconic Signs. In *New Directions in Cognitive Linguistics – First UK Cognitive Linguistics Conference. Book of Abstracts. October 23rd - 25th, 2005, Brighton, UK*. 2005, p. 94–95. [cit. 1. 4. 2007]. Dostupný z WWW: <http://www.cogling.org.uk/NDCL/BookOfAbstracts_2005_09_08.pdf>
- Obr. 29 TAUB, S. *Language from the Body. Iconicity and Metaphor in American Sign Language*. 1. vyd. Cambridge, New York : Cambridge University Press, 2001, s. 44. ISBN 0-521-77062-9.
- Obr. 30-32 BAKER-SHENK, C.; COKELY, D. *American Sign Language: A teacher's resource text on grammar and culture*. 1. vyd. Silver Spring : T. J. Publishers Inc., 1980, s. 39. ISBN 0-930323-84-X.
- Obr. 72 ŚWIDZIŃSKI, M.; GAŁKOWSKI, T. (Eds.). *Studia nad kompetencją językową i komunikacją niesłyszących*. 1. vyd. Waszsawa : Uniwersytet Warszawski, 2003, s. 129. ISBN 83-904863-2-6.
- Obr. 73 SCHERMER, T.; KOOLHOF, C. The Reality of Time-Lines: Aspects of Tense in Sign Language of the Netherlands (SLN). In PRILLWITZ, S.; VOLLHABER, T. (Eds.). *Current Trends in European Sign Language Research. Proceedings of the 3rd European Congress on Sign Language Research Hamburg July 26-29, 1989*. 1. vyd. Hamburg : Signum Press, 1990, p. 299. ISBN 3-927731-03-X.
- Obr. 110 WILCOX, P. P. *Metaphors in Americas Sign Language*. 1. vyd. Washington, D.C. : Gallaudet University Press, 2000, s. 129. ISBN 1-56368-099-8.
- Příloha I OKROUHLÍKOVÁ, L. *Notace znakových jazyků*. [v tisku].

Resumé

Problematika metafor v českém znakovém jazyce je uchopena z perspektivy kognitivního přístupu k jazyku, konkrétně z hlediska teorie konceptuální metafory formulované Lakoffem a Johnsonem. V opoře o práce o americkém znakovém jazyce jsou vyložena specifika ikonického a metaforického mapování ve znakových jazycích. Principy fungování metafor ve znakových jazycích jsou doloženy na řadě metaforických vyjádření českého znakového jazyka, která realizují celkem osm konvenčních konceptuálních metafor – (1) metafory orientační: VÍCE JE NAHOŘE, DOBRÉ JE NAHOŘE/DOBRÉ SMĚŘUJE NAHORU, SILNÝ/MOCNÝ JE NAHOŘE, BUDOUCNOST JE VPŘEDU, MINULOST JE VZADU, (2) metafory ontologické: MYSL JE NÁDOBA, MYŠLENKY JSOU PŘEDMĚTY a (3) metaforu strukturní: KOMUNIKACE JE POSÍLÁNÍ.

Summary

Problem of metaphors in Czech Sign Language is handled from a cognitive linguistic approach to language point of view, especially in term of the conceptual metaphor theory, which was formulated by Lakoff and Johnson. The explanation of specifics of the iconic and metaphoric mapping in signed languages is based on recent theoretical works dealing with American Sign Language. Principles of metaphors behavior in signed languages are illustrated on many metaphoric linguistic expressions from Czech Sign Language, which realize eight conventionally conceptual metaphors – (1) orientational metaphors: MORE IS UP, GOOD IS UP, POWERFUL IS UP, THE FUTURE IS AHEAD, THE PAST IS BEHIND, (2) ontological metaphors: MIND IS A CONTAINER, IDEAS ARE OBJECTS and (3) structural metaphor: COMMUNICATION IS SENDING.

Příloha I

Tvary ruky užívané v českém znakovém jazyce

základní tvar ruky	a) °	b) l	c) ^	d) "	e) "''	f) =	g), h)
zavřená ruka							
							
A	A ₀		Â				_s A _t A
skrčená ruka							
							
O							_t O _d O
							
C	C ₀	C ₁					
ruka s prsty u sebe							
							
B	B ₀	B ₁	Ĥ	Ĥ ₁	Ĥ ₂	Ī	Ī ₀ Ī ₁ _t Ĥ
ruka s prsty od sebe							
							
4	5				Ĥ	Ī	
							
Y			Ŷ				
prsty vztyčené ze zavřené dlaně							
							
D	D ₀		Ĥ	Ī	Ĥ ₁	Ī ₁	Ĥ ₂ Ĥ ₃

 V	 V ₀				 Ṿ	 V̢	 Ṿ ₀		
 P			 Ṗ	 P̢	 P̣	 P̤	 P̣ ₀	 P _M	
 I									
 Y									 D _Y
 R									